

KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Nizami Gəncəvi

*Sirlər
Xəzinəsi*

NİZAMİ GƏNCƏVİ

W6
N75

231568

SİRLƏR XƏZİNƏSİ

M.F. Axundov adına
Azərbaycan MAM
İctimai kitabxanası

"LİDER NƏŞRİYYAT"
BAKİ-2004

*Bu əsər "Nizami. Lirikə. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə"
(Bakı, Yazıçı, 1988) kitabı əsasında
təkrar nəşrə hazırlanmışdır.*

Farscadan tərcümə edəni
və izahların müəllifi:

Xəlil Rza Ulutürk

Ön sözün müəllifi
və elmi redaktor:

Xəlil Yusifli
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

894.361'1 - dc 21

AZE

Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. "Lider nəşriyyat", Bakı, 2004,
264 səh.

"Sirlər xəzinəsi" poeması "Xəmsə"nin birinci kitabıdır. Bu əsərdə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi qəddar şahları, hökmdarları ədalətli olmağa çağırmış, tənbəlləri, ikiüzlüləri tənqid etmiş, halal zəhmətlə yaşayan sadə adamlara öz yüksək məhəbbətini bildirmişdir.

ISBN 9952-417-06-1

© "LİDER NƏŞRİYYAT", 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"
12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ONUN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” POEMASI

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşər mədəniyyətinin yetirdiyi nadir şəxsiyyətlərdəndir. Söz dünyasının günəşi, hələ sağlığında ikən əsərləri möcüzə sayılan Nizami özü də yaradıcılığının dəyərini yaxşı bilmişdir. Şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında belə bir fikir yürüdür ki, elmin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın inkişafında dəmir bir qanunauyğunluq var. Nizami özündən əvvəlkilərlə müqayisədə şəri elə bir ölçətməz yüksəkliyə qaldırmışdır ki, sonradan gələn sənətkarlar artıq ondan yüksəyə qalxmaq xülyasına düşməmiş, onun yolu ilə getməyi, ona bənzəməyi, onun şagirdi olmağı özləri üçün fəxarət saymışlar. Nizami mövzularında əsərlər yazmaq, ondan mənalar iqtibas etmək artıq bir ənənəyə çevrilmişdi.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Şairin əsərlərindən anlaşılan budur ki, o, təhsilini də öz doğma şəhərində almışdır. Bu dövrdə Gəncə şəhərində təhsil almaq üçün kifayət qədər geniş imkanlar var idi. Şair “Xəmsə”də adının İlyas, atasının adının Yusif, babasının adının Zəki Müəyyəd olduğunu göstərmişdir. Alimlər onun babasının adındakı iki sözdən birinin ləqəb olduğunu düşünürlər ki, bu da şairin mövqə, hörmət sahibi olduğunu düşünməyə əsas verir. Şair əsərlərində ancaq Nizami təxəllüsünü işlətməmişdir. Bu söz nizamlı, ölçülü sözə, nəzmə, başqa ifadə ilə desək, şerə mənsub olan adam deməkdir. Nizaminin ləqəbini bəzi qaynaqlar Nizaməddin, yaxud Cəmaləddin kimi yazırlar, ancaq şairin əsərlərində bu ləqəbi təsdiqləyəcək əlamətlər yoxdur.

Nizami dayısının adını Xacə Ömər kimi xatırlayır, onun ölümünü özü üçün böyük itki sayır, “Leyli və Məcnun” poemasındakı Səlim Amiri surəti ilə dayısına olan məhəbbətini əks etdirir. Xacə Ömər adının əvvəlindəki Xacə sözünü isə müxtəlif şəkillərdə izah edirlər. Ağa mənasında işlənən bu söz daha çox vəzirlərin, tacirbaşı və başqa yüksək rütbə, mövqə sahiblərinin adının əvvəlinə artırılırdı. Bizə görə bu adam yüksək rütbəli bir ziyalı, bəlkə Gəncədə mədrəsə müdiri və ya buna bənzər vəzifə sahibi olmuşdur.

Nizaminin doğulduğu, ömrü boyu yaşadığı və vəfat etdiyi yer Gəncə şəhəridir. Bütün qədim və etibarlı mənbələr də onun Gəncədə olduğunu yazır. Nizami əsərlərinin XIV-XV əsrlərə aid əlyazmalarında şairin Gəncəyə gəlmə olduğu barədə heç bir qeyd yoxdur. Ancaq Nizami əsərlərinin XVI əsrdə və sonralar köçürülmüş nüsxələrində “İqbalnamə”nin bir yerində şair Gəncədən danışan zaman fikir yarımçıq kəsilərək aşağıdakı dörd misra artırılmışdır:

Gəncə dənizində olsam da pünhan,
Yerim Qum şəhridir, yurdum Qohestan.
Təfrişdə Ta adlı bir kənd dayanıb,
Nizami ad-sanı ordan qazanıb!

Burada söhbət İranın Qum vilayətindən, oradakı Təfriş adlı elinin Ta adlı kəndindən gedir. Qohestan Qum vilayətinin şərqi böyük bir ərazinin tarixi – coğrafi adıdır. Nizami irsinin ən gözəl bilicilərindən biri kimi tanınan və şairin əsərlərini yeddi cildə şərhilə birlikdə nəşr edən Vəhid Dəstgerdi yuxarıdakı misraları yersiz bir artırma sayır. V.Dəstgerdi Nizaminin Əcəm İraqından olduğunu iddia etsə də, yuxarıdakı misralarda irəli sürülən fikri qəbul etmir. Dəstgerdinin Nizamini iraqı hesab etməsi şairin tez-tez İraqı tərifləməsi, ora getməyi arzu etməsinə əsaslanır. Halbuki, Xaqani də dönə-dönə İraqı vəsf etmiş, ora getmək arzusunu bildirmişdir, ancaq onun şirvanlı olduğu məlumdur.

Nizami İraqa getmək arzusunu bildirərkən müxtəlif şəkillərdə Gəncəni öz vətəni, öz ölkəsi kimi qeyd etməyi unutmur. “Ləl öz mədənindən çıxmayınca ona qiymət verilməz” deyən şair köklü, əsilli bir gəncəli olduğunu bir daha nəzərə çatdırır. Təəssüflər olsun ki, XVI əsrdən sonra yazılan bir çox təzkirələrdə Nizaminin babasının, yaxud atasının İranın Qum vilayətinin Təfriş elinin Ta kəndindən olduğu barədə və bu kimi fikirlər yürüdülmüşdür.

Nizami yaradıcılığa çox erkən başlamış, ilk çağlardan sarayların diqqətini cəlb etmişdir. Dərbənd hakimi Bəybars ibn Müzəffərə göndərdiyi hər şeirə görə qiymətli hədiyyələrə layiq görülmüş, erməğanı olan Afaq adlı qadınla evlənmiş və ondan da 1174-cü ildə Məhəmməd adlı bir oğlu olmuşdur. “Xosrov və Şirin” poeması yazılarkən bu qadın artıq həyatda yox idi. Sonralar şair daha iki dəfə evlənsə də, Afaqı ömrü boyu böyük sevgi ilə xatırlamış, taleyinin uğursuzluğundan gileylənmişdir.

Nizami 1209-cu il martın 12-də doğma şəhəri Gəncədə vəfat etmişdir. İndi onun məzarı üzərində möhtəşəm bir məqbərə ucaldılmışdır. Dahi şair və mütəfəkkirin adı doğma vətəni Azərbaycanda əbədiləşdirilmiş, əsərləri dəfələrlə kütləvi tirajla nəşr olunmuşdur. Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 və 840 illik yubileyləri geniş qeyd edilmişdir.

Nizaminin ilk iri həcmli əsəri "Sirlər xəzinəsi" poemasıdır. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi olan bu əsər dahi şairin yaradıcılığında epik şeir sahəsində ilk qələm təcrübəsi idi. Əsər hicri tarixilə 570-ci ildə yazılmışdır ki, miladi təqvimilə 1174-1175-ci illərə uyğun gəlir. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin birinci cildində (Bakı, 1960) mexaniki səhv nəticəsində poemanın 1170-ci ilin əvvəllərində yazıldığı göstərilmişdir. Təəssüf ki, bu mexaniki səhv sonra yazılmış bütün əsərlərdə, o cümlədən dərsliklərdə təkrar olunmuşdur. Poemadakı

Beş yüz ilə yetmiş olub, qalx, oyan,
Gün qalxıb, məclisə gəl durmadan

beyti və bir sıra başqa faktlar poemanın 1174-cü ilin avqustundan 1175-ci ilin iyul ayına qədər olan dövrə yazıldığını təsdiq etməkdədir. Poemanın bəzi əlyazmalarında olan artırma misralara görə, əsər 1176-cı il sentyabr ayının 30-da tamamlanmışdır. Bu, yəqin ki, əsər yazılandan bir qədər sonra köçürülən nüsxələrdən birinin tarixidir.

"Sirlər xəzinəsi" adından da göründüyü kimi, zahirən Nizamiyə qədər Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında geniş yayılan didaktik əsərlər silsiləsinə daxildir. Mövzuca, məqsədcə müəyyən dərəcədə "Kəlimə və Dimnə", "Qutadqu bilik", "Hədiqətül-həqiqə", "Siyasetnamə", "Qabusnamə", "Cəhar məqalə" və b. kimi əsərlərə yaxın olan "Sirlər xəzinəsi" həm də onlardan fərqlənir. Dahi şair sanki özünəqədərki didaktik ədəbiyyatı yekunlaşdırıb ona daha yüksək humanist, demokratik istiqamət vermişdir.

Sənai Qəznəvi artıq XII əsrin əvvəllərində "Hədiqətül-həqiqə" ("Həqiqət bağçası") poeması ilə didaktik poema janrını yeni bir yüksəkliyə qaldırmışdı. "Hədiqətül-həqiqə"dən əlavə bir sıra kiçik

poema, çoxlu qəsidə, qəzəl və rübailər müəllifi olan Sənainin yaradıcılığı farsdilli poeziyada humanist fikirlərin təsdiqi baxımından xüsusi mərhələ təşkil edir. XII əsrin bir çox şairləri, o cümlədən Əbül-Üla Gəncəvi, Xaqani Şirvani humanist poeziya sahəsində onun varisi olmaları ilə fəxr etmişlər.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin də öz ilk poemasını Sənai Qəznəvinin "Hədiqətül-həqiqə" əsərinə nəzirə kimi yazması təsadüfi deyildir. Bu, Nizaminin, özündən əvvəlki humanist şeirin nailiyyətləri ilə hesablaşması, ona biganə qalmaması ilə izah edilə bilər. Şair sələfinin əsərinin adına uyğun ad seçməklə bərabər, onun bəzi fikirlərinə də şərik olduğunu bildirmiş, hətta bir çox hekayələrini onun hekayələri ilə mübahisə şəklində yazmışdır. "Sultan Mahmud və qarı" hekayəsi ilə "Sultan Səncər və qarı" hekayələri dediklərimizə misal ola bilər.

Bir həqiqətdir ki, Nizaminin "Sirlər xəzinəsi" məzmunu, mündəriçəsi, humanizmi, aşladığı fikirlər və sənətkarlıq baxımından Sənainin poemasından qat-qat yüksəkdə durur. "Sirlər xəzinəsi"nin özündə də bu həqiqət müəllif tərəfindən aydın şəkildə göstərilir:

Gəldi iki namə iki ölkədən,
Hər biri bir Bəhrəmi tərif edən.
Köhnəcə kəndən o tökübdür zəri,
Təpdi təzə bəhrədən bu gövhəri.
Qəznədə qaldırdı o, yerdən ələmə,
Vurdu bu Rum sikkəsinə bir rəqəm.
Olsa da ol sikkədə söz zər kimi,
Yaxşı bil ondan zərimi, sikkəmi.
Azsa da ondan yükümüz, varımız,
Yaxşıdır ondan ki, xiridarımız¹.

Nizami özü aydın şəkildə Sənainin didaktik poema janrında dəfələrlə işlənmiş vəzn və formadan istifadə etdiyini (Sənainin əsəri xəfif bəhrində yazılmış, hekayələr müəyyən prinsip gözlənmədən verilmişdir) göstərməklə onun əsərini qızıla bənzədir. Başqa sözlə, Sənainin poemasının yüksək ədəbi qiymətini etiraf edir.

¹"Sirlər xəzinəsi"ndən götürülən şeir parçalarının tərcüməsi bizimdir. Orijinalın vəznini saxlayan bu tərcümə əsərdəki fikir gərginliyini daha aydın nəzərə çatdırır.

“Sirlər xəzinəsi”ni, sözün həqiqi mənasında, Nizaminin yaradıcılıq manifesti adlandırmaq olar. “Xəzinə” adını şair əsərə təsadüfən verməmişdir; “Sirlər xəzinəsi”, doğrudan da, həyatın ayrı-ayrı sahələrini əhatə edən, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin rəngarəng surətlər silsiləsini yaradan, yeni fikirlər, ideya və qənaətlər ifadə edən bir əsərdir. Böyük şair didaktik poema janrının imkanlarından bacarıqla istifadə edib, oxucu ilə lirik monoloqlar şəklində söhbət edir, onu düşündürən, narahat edən problemlərə toxunur, bütün hallarda orta əsrlərin qatı zülməti içərisindən işığa, həqiqətə, xeyrə səsləyir.

Poema müxtəlif məsələlərə həsr edilmiş müqəddimə, 20 məqalət (söhbət) və bu məqalətləri epik lövhələrlə əks etdirən 20 kiçik hekayədən ibarətdir. Kitabın tamamlanması haqqında kiçik bəhslə poemaya yekun vurulur. Başlangıçda şair tovhid, minacat, nət adlı başlıqlar altında Allahdan, peyğəmbərdən söhbət açır, islam dini ehkamları çərçivəsində onları tərifləyir. Zamanın tələbinə uyğun hərəkət edən şair bu bəhslərin özündə belə ənənəvi dini ifadələrlə olsa da, çox ciddi ictimai problemlərə toxunur. Nizaminin sənətkar mövqeyi bu hadisələrə münasibətdə də açıq-aydın diqqəti cəlb edir; şair oxucunu həyəcanlandırır, şairin əhvali-ruhiyyəsi, ürək təlatümləri oxucuya da sirayət edir. Məlum olur ki, bütün bu təriflər, müraciətlər əsl mətləbə keçmək üçün bir bəhanədir. Zəmanəsindən son dərəcə narazı olan şair Allaha və peyğəmbərə də böyük ideallar naminə müraciət edir, qədim düzlük və doğruluq, təmizlik dövrünün, islamın ilk illərinin həyatını qaytarmağa çağırır:

Pərdəni at, təkə özün çıx çölə,
Pərdə mən olsam da, onu məhv elə.
Çərxə öz acizliyini et bəyan,
Aç dəxi dünya düyünün durmadan.
Nəqşini poz, durma tez ol ruzgarın,
Surətini məhv elə ulduzların...
Kim ki sevir zülməti, nurdan sən et,
Kim ki sevir cövhər, ərəzdən gen get...
Zülm oduna tezəcə su tök bir görək,
Torpağın altında qoy itsin külək...

Son misralar şairin həyəcanını daha aydın ifadə edir. Şeirdə dörd ünsür (od, su, torpaq, hava) ancaq zahiri poetik gözəllik xatirinə yox,

böyük fikirlərin obrazlı ifadəsi üçün xatırlanır. Zülm və ədalətsizlik alovları üzərinə su tökülsün, ədalət bərpa edilsin, mənəm-mənəmlik, qürrə, başqa sözlə, özbaşınalıq, haqsızlıq yeli torpağa gömülüb yox olsun – deyən şairi narahat edən onun zamanəsi, insanların taleyidir. Eyni həyəcanlı, narahat çağırış peyğəmbərə müraciət hissəsində də özünü aydın göstərir.

Poemanın müqəddiməsində şeir və sənət məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirən şair sözün meydana çıxması, insan həyatında rolu, onun qiyməti və s. haqqında söhbət açır. Sözü xilqətin birinci gözəli adlandıran Nizami doğru göstərir ki, qələm hərəkəti başlayan zamandan dünyanın gözünü sözlə açıbdir. Söz insanın canı, bədən isə onun mənzilidir. Bayraqlar söz qədər qələbə çala bilməz, söz hər şeydən qiymətlidir:

Kimse alıb söz və zəri bir sabah
Sərrafa göstərdi, dedi: – Ey qoçaq,
Köhnə qızıl, ya təzə söz yaxşıdır?
Söylədi usta: – Təzə söz yaxşıdır.
Qasid olub söz haraya getmədi?
Söz kimi kimsə bir işi etmədi.

Göründüyü kimi, Nizami sözü geniş mənada yanaşır, dilin, bədii sözün, nitqin, yazının bəşəriyyətin inkişaf tarixindəki misilsiz rolundan, onun müasir həyatda əhəmiyyətindən danışır, sözü insanın canı və özü hesab edir. Nizami ümumiyyətlə sözdən danışdıqdan sonra şeir haqqında söhbət açır, ərşin ötən bülbülü saydığı şairin zəhmətinə yüksək qiymət verir, onu peyğəmbərlərə yaxın tutur. Şair və şeir qarşısında ciddi ictimai vəzifələr qoyan Nizaminin fikrincə, şeir insanları tərbiyə etmək vasitəsidir.

Kim ki sözü verdi sığal, sahmanı,
Sözlə bışirdi çiylən insanı.

Nizami şeirin asan yazılmadığını, dərin düşüncələr, yaradıcılıq izi-
rabları nəticəsində yarandığını qeyd edir. Onun yaratdığı hər söz canın bir parçasıdır, qəlbin dişilə yonulmuş heykəldir; o, yeni söz üçün axtarışda başlayanda gah ölü, gah dirilir. Şair yaradıcılıq prosesinə çox ciddi bir iş kimi yanaşır, onun ağırlığından danışır.

Mədən açib tapmaq üçün bir göhər,
Yeddi göyə fikri salar rəxnələr.
Yaxşı sözü övladına tay tutar,
Söy edib ilham ataya oxşadar.
Xoş nəfəsi canlara dinclik verər,
Hər sözü dillərdə gəzər sərbəsər.
Nəqqaşsa kim bu gözəl dilbörin,
Bil ki, o, şairdir, oxu sözlərin.

Əsil sənətkar, həqiqi şair haqqında Nizaminin qənaəti belədir. Dahi şair sözü hörmətdən salan alçaq adamlara, var-dövlət və şöhrət xatirinə ona-buna mədhiyyə yazanlara da biganə qalmır, onları nifrətlə xatırlayır. Nizami dünya İntibahının ən qüdrətli şairlərindən biri kimi poeziya sənətinə onun insana, həyat həqiqətinə xidməti baxımından qiymət verir. Şairin fikrinə, hər şeir qaralayanı, qafiyə qoşanları şair adlandırmaq olmaz:

Çoxlu çaparlar bu yolu getdilər,
Alçaq olanlar onu xar etdilər.
Diddi bu söz, parçaladı bağrımı,
Sözbəzəyən tökdü sözün abrını.
Candır ürək meyvəsinin qiyməti,
Onlar üçün yox su qədər hörməti.
Tapdı əlindən necə ey çərx, aman,
Yaltaq olub şərə düynələr salan...

Qızıl üçün saralıb-solan, qızılla sözü qiymətdən salan, söz ləlini qiyməti olmayan daş-qaşa dəyişən bu şairlikləri Nizami alçaq adlandırır. Zahirən, saraylarda yüksək mövqe tutan bu adamların özlərini alçaltdığını Nizami həm nifrət və qəzəb, həm də ürəkəğrısı ilə qeyd edir. O, saray şairi vəzifəsinin aqibətindən söz açır, saraylarda bir müddət zərli don geyənlərin axırda qurğuşun yediyini, civə kimi zər-dən ötrü ölənlərin axırda Sultan Səncərin dəmiri ilə məhv olduqlarını xatırladır. Nizami şeiri ucuz tutmağı rəva görmür, şairdən ağır zəhmət, böyük iradə tələb edir.

Xalq və hökmdar problemi Nizami poeziyasının, o cümlədən "Sirlər xəzinəsi"nin əsasını təşkil edir. Çox vaxt bu problemi ədalətli

hökmdar ideyası şəklində ifadə edirlər. Guya Nizaminin məqsədi ədalətli hökmdar surəti yaratmaq imiş ki, şair sonrakı əsərlərində buna çalışmış, lakin arzuladığı ideal hökmdar surətini İskəndərin simasında, son əsərində yarada bilməmişdir. Nizami yaradıcılığında xalq və hökmdar probleminin həllinə, inikasına bu cür yanaşmaq birtərəfli və yanlışdır. Nizaminin məqsədi ideal şah obrazı yaratmaq olsaydı, ilk əsərindən başlayaraq son əsərinə qədər istənilən qədər ədalətli şah surətləri yarada bilərlər, onlarda heç bir nöqsan da görməzdilər.

Nizami dühasının böyüklüyü ondadır ki, mütəfəkkir şair xalqla hökmdar, fərdlə cəmiyyət arasındakı münasibətləri və bu münasibətlərin kölgəli cəhətlərini qorxmada, cəsarətlə açıb göstərə bilməmiş, onların səhvlərini, cinayətlərini üzlərinə deməkdən çəkinməmiş, ibrətləndirmək, qorxutmaq, öyrətmək, xəbərdarlıq etmək yolu ilə onları ədalətə, insanlığa, sülhə istiqamətləndirmişdir. Əsərlərində şahların ədalətini təsvir etmək Nizami üçün az əhəmiyyətli, dövrün hökmdarlarını isə xəcalətləndirmək, utandırmaq, həvəsləndirmək, ağıllandırmaq yolu ilə ədalətə yönəltmək, onların ədalətli olmasına nail olmaq şairin zəngin ədəbi irsinin əsas qayələrindən birini təşkil edir.

"Sirlər xəzinəsi" əsərindəki bir çox məqalət və hekayələrini də şair onu çox narahat edən, düşündürən problemə həsr etmişdir. "İnsanın mərtəbəsi haqqında" birinci məqaləti, "Ədalət və insafı gözləmək haqqında" ikinci məqaləti, "Padşahın rəiyyəyə qayğı göstərməsi haqqında" üçüncü məqaləti, hekayələrdən "Özündən naümid olub bağışlanan padşahın hekayəsi", "Nuşirəvan və bayquşların söhbəti", "Sultan Səncər və qarı", "Zalım padşahla zahidin dastanı", "Bir şahzadənin hekayəsi" və başqalarını xatırlamaq kifayətdir. Həmin hekayə və məqalələrdə hamını düşündürən aktual bir məsələ – hökmdarın xalqla rəftarı məsələsi qoyulub həll edilir. Dahi şair dövrünün zalım hökmdarlarını gah axirətlə qorxudur, gah zülmün bu dünyada onlara zərər, ziyan yetirəcəyini xatırladır, onları xalqın qəzəbi ilə hədələyir.

Aləmi kim fəth eləyər zülm ilə,
Mülkü ədalətlə alarlar ələ.
Məmləkət ədlilə olar payidar,
İşlərin əql ilə olar bərqərar.

Dövrün hökmdarlarının cılızlığını, bir heç olduğunu Nizami müxtəlif boyalarla poemasının bir çox yerlərində nəzərə çatdırır. Dəhşətli odur ki, qız kimi özünə sığal verib əyləncələrlə gün keçirən bu adamlar xalqı olmazın müsibətlərə düşür, nahaq qanlar tökür, kəndləri, şəhərləri xarabalığa çevirir, ölkənin abadlığı, xalqın rifahı qeydində qalmırlar. Bunları gördükcə, düşündükcə şairin qəzəbi tüğyan edir, söz qılıncını çəkib bu qorxunc düşməyə qarşı hücumu keçir.

Zülm eləmək yaxşı deyil heç zaman,
Tökmə nahaq qan, gedər abrin-höyan.
Hümməti xalqın pis olar, qorx aman,
Məzlum ahından çəkin, ey hökmlər.
Hümmət o yerdən ki, salar bir nəzər,
Baxma haqarətlə, əsər göstərər.
Bir neçə hümmətli kişi, sal yada,
Neylədi hümmətlə böyük Mahmuda...
Eylə zülm xəncərini son kənar,
Oxlarına olmayasan ta düşər.
Şahlıq üçün şərtdir ədalət fəqət,
Alamə zülm oldu, yetər, bir sənət.

Dahi Nizaminin zalım hökmdarlara qarşı bu qəzəbli hayqırtısı, hədələyici nərəsi onun xalqın oğlu olduğunu, xalqın dərddən öz dərdi kimi yaşadığını bütün aydınlığı ilə sübut etməkdədir. Bu, xalq qəzəbi və narazılığının ən parlaq poetik inikası idi. Dövrün əli qılıncı ağaları haqqında bu şəkildə cəsarətlə danışmaq həm də zamanın, ictimai-siyasi həyatda baş verən böyük irəliləyişin, xalq şüurunun oynanmasının nəticəsi idi.

“Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” hekayəsi romantik planda işlənəndə, real həyatın eybəcərliklərini çox doğru əks etdirir. Əsərin qəhrəmanı olan Nuşirəvan islamdan xeyli əvvəl yaşamış Sasanı hökmdarıdır. Lakin burada təsvir edilən həyat Nizami dövrünün həyatıdır. Nuşirəvanın o vaxtı qarşılaşdığı mənzərə XII əsrin mənzərəsi, Nizaminin gördüyü, yaşadığı faciənin təsviridir. Şair ədalətsizliyin, qətl və qəzetin həddini aşdığını göstərmək üçün maraqlı bir üsul işlətməmişdir; həmişə xarabalıq sevən bayquşlar şahı yaxşı tanıyırlar. Onlar əmin-dirlər ki, əgər şahları budursa, az bir vaxta min-min kənd xarabaya çevriləcəkdir. Quş dili bilən vəzirin köməyi ilə bayquşların söhbətini dinləyən Nuşirəvan xəcalət çəkir, əməllərini yadına salıb peşman olur.

Burda Nizami Nuşirəvanın daxili monoloqunu verir. Bu düşüncə-monoloq hekayənin ən güclü hissəsidir. Şahın bütün bəd əməlləri öz dili ilə sadalanır, xəcil, peşman olduğu onun öz dilindən söylənir:

Barmağını dişlədi şah: Zülmə bax.
Quşlara çatmış sitəmimdən soraq.
Gör necə zülm edədim insanlara,
Bayquş oturdum evə, eyvanlara.
Özgə malın zülm ilə aldım, yetər,
Qaldım ölümdən nə qədər bixəbər.
Oldu bu gün zülm tamaşa mənə,
Vay ola məşhər günü rüsva mənə.
Bəli, qiyamətdə tamam bunları,
Hey soracaqlar tökülən qanları.
Ah! Nə qədər yetdi mələmət mənə,
Bəşdir ömürlük bu xəcalət mənə.
Söylə, bu vardan ki bilinmir sayı,
Sam nə götürdü, ya Süleyman nəyi?

Şahın dili ilə deyilən bu sözlər Nizami əsrinin ədalətsiz şahları üçün ciddi ittiham idi. Bu ittiham canilərin yaşamağa haqqı olmadığını, onları məhv etmək, etdikləri günahların, qətl əməlləri malların, tökdükləri qanların hesabını bir-bir soruşub cəzalarını vermək lazım olduğunu göstərir. Bu hissədə güclü bir inkar da var. Lakin Nizami romantik sənətkar kimi qəhrəmanı dəyişdirir; Nuşirəvan ədalətli işlər görməyə başlayır, tarixdə Adil Nuşirəvan adı ilə tanınır. Bu, şairin arzusu idi. O istəyirdi ki, dövrünün zalım hakimləri Nuşirəvan kimi hərəkət etsinlər. Ancaq bunlar söz idi. Nizami də hiss edirdi ki, sözlərə əhəmiyyət verən azdır. Bununla belə, şair sənətin təsir gücünə inanır, söz, sənət vasitəsilə əməl, iş tələb edirdi. “Bəhanə gətirmə, bunlar sözdür, səndən isə iş tələb olunur. Əgər işlər sözlə düzəlsəydi, Nizaminin işləri göylərə ucalardı”. Bu etirafda, bu inamda müdrik, mübariz, narahat bir qəlbin ağrıları gizlənmişdir. Şahın dargası sərxoş halda gələrək kimsəsiz qarnı təhqir edir, filan gecəyarısı filanı filan küçədə kim öldürüb deyər sorğu-suala tutur, canını onun evində axtarır. Qarı bu cinayətin necə, nə üçün baş verdiyini dəqiq başa düşür. Əgər şahın dargası sərxoş olarsa, canilər qan tökəcəklər. Camaat təhqir olunacaq, şahın ədaləti yox olacaqdır.

Dəxlini mülkün talayır oğrular,
Dul qarılarıdan çökür sorğular.

Şahın üzünə, hərəkətlərinə diqqətlə baxan qarı onu yaxşıca öyrənir, hökmdarın bu zülmə iştirak etdiyini, özbaşınalıq və cinayətlərə şərait yaratdığını başa düşür. Bu yerdən hekayənin ikinci hissəsi başlayır. Ögər birinci hissədə qarı şikayətçidirsə, ikinci hissədə bir ittihamçı – xalq ittihamçısıdır. Qarı onu şahlığa layiq olmayan qul, qarətçi, utanmaz, hünərsiz, oğru adlandırır. Qarının bu sözləri ildırımtək çıxır, alov kimi saçılır. Hekayənin axırında Nizami lirik ricəyə keçir, əsərdə təsvir edilən hadisələri öz dövrü ilə əlaqələndirərək yazır:

İndi ədalətdən, aman, yox soraq,
Qaçmış o, Simürgə aparmış pənah.
Mavi bu çardağa abır yox daha,
Əsla bu torpağa görünmür həya.
Qalx, Nizami, yaş axıt sən yenə,
Qan yaşı səp qanlar olan qəlbina.

Böyük sənətkarın xalqın halına nə qədər ürəkdən yandığını, elin faciəsinə necə acı göz yaşları tökdüyünü, sadə adamların dərindən ayrı bir dərd-qəmi olmadığını göstərən və şərhə, izaha ehtiyacı olmayan bu alovlu, həm də fəryad dolu misraları Yaxın və Orta Şərq İntibahında humanizm ideyalarının ən yüksək, misilsiz bir ifadəsi kimi qiymətləndirsək, səhv etmərik.

Dərin işəadıcı məzmunu etibarilə “Zalim padşahla zahidin dastanı” və “Sultan Səncər və qarı” hekayələri bir-birinə çox yaxındır. Ögər “Sultan Səncər və qarı”da şah məmurlarının cinayətləri və şahın bu cinayətlərə laqeydliyi əks olunmuşsa, “Zalim padşahla zahidin dastanı”nda feodal gerçəkliyinin başqa bir kölgəsi cəhəti açılıb göstərilmişdir. Sultan Səncər şikayətləri eşitmir, əhəmiyyət vermir, cinayətkarları cəzalandırmır, onlara şərait yaradırsa, bu hekayədə təsvir edilən zalim padşah daha qəddardır. O, hər tərəfi casuslarla doldurmuşdur, haqq deyən dilləri kəsdirir, şahın zülmündən şikayət eləyənləri məhv etdirir. Onun ölkəsində şahın əleyhinə danışmaq ən qorxulu cinayət sayılır. Bu isə Nizami dövrünün mənzərəsidir. Ona görə də Y.E.Bertels bu hekayəni “Sirlər xəzinəsi”nin açarı və poemının ən

yaxşı hekayəsi adlandırır. Doğrudan da, Nizami “Sirlər xəzinəsi” ilə zəmanəsinin eybəcərliklərinə güzgü tutmuş, hər şeyi olduğu kimi göstərən bir poeziya aynası yaratmışdır.

“Zalim padşahla zahidin dastanı”nda, adından göründüyü kimi, iki əsas surət vardır: zalim padşah və doğruçu qoca. Zalim padşah ordu-suna, xəzinəsinə, casuslarına güvənir, doğruçu qoca isə düzlüyə. Zalim padşah hamını qanla qorxudub susdurmaq, özünə tabe etmək, qul vəziyyətinə salmaq istəyir. Doğruçu qoca isə düzlüyündən dönmür, zalimin inadını sındırır, onu özünə təslim edir. Düzlüyün qarşısında cəlladın qılıncı əlindən düşür, qəzəbdən bozarmış üzü gülümsünməyə məcbur olur. Doğrudur, bu bir romantikadır, lakin onda güclü, inkar edilməz bir həyat həqiqəti var. Düzlük eybəcərliyin, zalımlığın, qəddarlığın üzünə güzgü tutub onu özünə baxmağa, utanmağa, öz-özünü inkara məcbur edir. Zalim zalımlığını danır, haqqında zalim deyən qocanı qətlə yetirməyə hazırlaşdığı halda fikrini dəyişir, onu ifşa və inkar edən, heçliyini qorxmada özünə deyən gücsüz, zəif, onsuz da öldürüləcəyini düşünüb şahın yanına kəfən geyinib gələn, cəsarətli, işəadıcı sözlərindən dönməyən doğruçu qocaya cəza verə bilmir, əksinə, onu mükafatlandırır. Düzlük ayrıliyə, ədalət zalımlığa, İntibah orta əsrlərə qalib gəlir. Əyriylər çox olduğu kimi düzlər də çoxdur. Zalim padşahın casusu varsa, doğruçu qocanın da sevnələri, çətinə düşəndə köməyinə gələnləri, gözlənilən təhlükəni xəbər verənləri var. Şərin casusluq edən nöqərləri varsa, xeyrin də müjdə gətirənləri var. Nizami bu iki cəbhəni, qüvvələrin tənəsübünü doğru görür və əks etdirir.

Nizami poeziyasında ictimai siniflərin, hakim təbəqələrlə xalqın bu şəkildə qarşı-qarşıya qoyulması, xalqın böyük gücünə inam, hökmdar və xalq probleminin tamamilə demokratik baxımdan düzgün həlli Yaxın və Orta Şərq İntibahının ən böyük nailiyyətlərindən biri idi.

Nizami bununla da kifayətlənmir, yeniliyin köhnəliklə mübarizəsi, köhnəliyə qarşı amansız döyüşkən mövqe tutması fikrini irəli sürür. O, əsrlərin dumanı arxasından gələcəyə baxaraq, yeni ideyaların qələbəsi üçün yollar göstərir. Bu məsələdə ona əxiliyin mübariz humanist baxışları istiqamət verir. Xalq içərisində böyüyüb yaşayıb müdrikləşən, şəhər sənətkarları ilə daim təmasda olan, qəlbi xalqın azadlığı və xoşbəxtliyi üçün döyünən, qələmi ilə “kiçik” adamların hüququnu müdafiəyə qalxan qüdrətli sənətkarı XII əsrin ən xalqi fikir cərəyan-

larından olan, ayrıca birlik formasına çevrilən əxilikdən kənarda təsəvvür etmək olarmı? Ona görə də şairin poemasındakı bir çox fikirlər əxiləri şəhər sənətkarlarının bu mübariz birliyini yada salır. Nizami yeniliyin köhnəliklə mübarizəsindən danışanda əxilər kimi düşünərək köhnə əqidələri, köhnə budaqları cəsarətlə doğrayıb tökməyi məsləhət bilir. Fəallığa, hərəkətə üstünlük verir.

Nizami dünyanın zənginliyi, daimi inkişafı, get-gedə daha da gözəlləşməsi haqqında son dərəcə heyranlıqla danışır. Şairə görə, həyat daim irəliləyən doğru inkişafdan ibarətdir; fikirlərdə, baxışlarda daim bir hərəkət və irəliləyiş vardır.

Gündə bu bağdan yeni bir bar gələr,
Hər şirindən də şirin meyvələr.
Çoxlu həməldir ürəklər tamam,
Hər biri xoşdur o birdən müdam.
Həm bu yolun yolçuları bax ki sən,
Zirək olur dəstə ötən dəstədən.

Bu irəliləyiş və inkişaf zamanı köhnəliklə yenilik qarşı-qarşıya gəlir. Köhnəlik öz yerini asanlıqla güzəştə getmir, yenilikse onunla vuruşmaq, ona qalib gəlməklə özünü təsdiq edə bilər. Dahi şair əxilər kimi mübariz, döyüşən bir mövqedə duraraq köhnəliyi rədd edir.

Nizaminin yeniliklə köhnəliyin qarşılıqlı münasibəti haqqındakı fikirlərini "Bir şahzadənin hekayəsi" yekunlaşdırır. Hekayədə göstərilir ki, Mərvdə yaşayan gənc bir şahzadə ölkəni yeni qayda ilə idarə etmək istərkən ətrafındakı mühafizəkar, dövlətli adamların ciddi müqavimətinə rast gəlir, ölkə ona asi olur. Köhnələr təzəyə qarşı üsyan edib onu ölümə hədələyirlər. Ümidini itirən, bədbinləşən gənc şahzadə fikirli-fikirli yuxuya gedir. Yuxusunda bir qoca ona bu vəziyyətdən qurtulmağın yolunu öyrədərək deyir:

Ey təzə ay, köhnə olan bürcü sök,
Ey təzə gül, köhnə budaqları tök.
Ölkə sənə ilə ola ta bərqərar,
Şadlıq elə, sən də yaşa bəxtiyar.

Deməli, yeniliyin qələbəsinə təmin etmək üçün onun qarşısını alan maneələr aradan götürülməli, məhv edilməlidir. Nizaminin yenilik

tərəfdarı olan şahzadə qəhrəmanı da məhz belə edir. Yuxudan oyanan kimi iki-üç düşməni aradan götürür, köhnə qayda-qanunu pozaraq yeni qayda-qanun yaradır, ölkə yeniləşir, abadlaşır. Bu, Nizami dövrü üçün son dərəcə cəsarətli bir ideya idi. Qəhrəmanın qəti hərəkəti ilə razı olan şair hekayəyə əlavə etdiyi lirik ricətdə bu ideyanı daha da dərinləşdirir, qətiyyət və inamla belə yazır:

Ölməlidir mülkə pozuqluq salan,
Qovmalıdır olsa qoşun bədgüman,
Qol-budaq atmaz təzə şah, bil ki, sən.
Köhnə budaqları ağər kəsməsən.
Kəsməsən arxın önünü aşkar,
Göylərə qaldırmaz əli göy çinar.
Sən bulağın gözlərini açmasan,
Gözdən axıtmaz su bu yer heç zaman.

Şairin qənaəti budur ki, köhnəlik özbaşına təslim olmaz, onu güclə, silah yolu ilə təslim etmək lazımdır.

"Ovçu, it və tülkü" hekayəsində biz inamlı bir şəxsin təntənəsi ilə qarşılaşırıq. Ovçunun sədaqətli, qoçaq iti birdən yoxa çıxır. Ovçu çox kədərlənir, lakin canını dişinə tutub gözləyir, inamını itirmir, gücündən artıq bir səbrlə dözür. Bir tülkü gəlib ovçuya istehza edir, itinə qarşı vəfasız olduğuna, ondan ötrü qəm çəkmədiyinə görə ona tənə edir. Ovçu tülküyə inamla belə cavab verir:

– Hamilədir zil gecə,
Bir gün olar qəm keçəcək gör necə,
Mən bu dar ovlaqda onunçün şadam,
Şadlıq ilə qəm qala bilməz müdam...
Qaçdısı bir dənə itim, ey hiyləgər,
Sən kimi bir ovla geri tez dönər.

Ovçu bu sözləri deyib qurtarmamış toz dumanı qalxır, it duman içindən çıxıb tülkünü tutur. Ən ümitsiz halda belə inam insanı mükəfatlandırır. Dahi şair bu dərin fəlsəfi məzmunlu hekayəni inam haqqında himnlə bitirir:

Kimdə inam olsa iradətlə yar,
Daim olar sonda səadətlə yar.
Getse inamla ayaq olmağı baş?!
Böylə fikirlə zərə dönməzmi daş?!
Olsa inamla qədəmin üstüvar,
Daima oddan su, sudan od çıxar.
Başqa olurlar inam əhli tamam,
Bizlər ayaq, oldu baş onlar müdam.

Əməyə və əmək adamına dərin məhəbbət Nizami yaradıcılığını səciyyələndirən əsas keyfiyyətlərdəndir. Şair başqa əsərlərində olduğu kimi "Sirlər xəzinəsi"ndə də bu mövzuya xüsusi diqqət yetirir, əməyi insanın zینəti, yaraşığı, onu hər cür bəlalardan qoruyan bir vəsi-tə sayır. Nizami belə hesab edir ki, hər bir adam işləməli, zəhməti ilə dolanmalıdır. İstər məqalətlərdə, istərsə də ayrı-ayrı hekayələrdə onun insanı işləməyə çağıran hərarətli çağırışlarını eşidirik.

Ey əxi, nəfs itdir, onu çək dara,
Ruzi üçün açma əl alçaqlara.
Dadma paxıl rizqini, ye torpağı,
Torpaq olub, olma rəzil tapdağı.
Qoy əlinə, qəlbinə batsın tikan,
İşlə, çalış durma bekar bircə an.

"Süleyman və əkinçi", "Kərpickəsən qocanın dastanı" hekayə-lərində Nizami öz fədakar zəhməti ilə ruzi qazanan, zəhmət çəkməyi özünə borc bilən sadə adamların heyranedici surətini yaradır. Nizami əmək adamlarından həmişə dərin məhəbbət, yüksək hörmət hiss ilə danışır, onları hər cəhətdən başqa adamlara, xüsusən əməyə xor baxan tufeyli hakim təbəqəyə qarşı qoyur. Quru bir çöldə dımağını bel, alın tərini su edib məhsul becərən əkinçini görən Süleyman peyğəmbər onun zəhmətini mənasız sayır, qocanı toxumu zay etməməyə çağırır. Lakin əkinçi öz ağıllı cavabı, sonsuz inamı, insanın həyatda vəzifəsi haqqında sağlam təsəvvürü ilə müdrik peyğəmbər Süleymanı utan-dırır. Otdan-ələfdən özünə paltar toxuyub, kərpic kəsməklə əldə elə-di-yi qazancla dolanan qoca bir kişi qızgın işlədiyi vaxt yanına tufeyli bir gənc gəlir. Nizaminin təsvirindən görünür ki, bu gənc varlı təbə-

qəyə mənsubdur. O, qocaya məsləhət görür ki, yaşı ötmüşdür, daha işləməsin, heç kəs ondan bir parça çörək əsirgəməz. Qoca ağıllı, mər-danə cavabı ilə həmin avara gənci utandırır, onu öz nadanlığı, tufeyli-liyi üçün göz yaşı tökməyə məcbur edir. Qocanın sözlərində sağlam, ayıq bir həyat fəlsəfəsi gülümsevir, hər kəsi öz həyatına nəzər sal-mağa, kim olduğunu anlamağa yönəldir. Nizami əsərlərində əmək və əmək adamlarına belə sağlam münasibət şairin yaradıcılığında ki-de-mokratizmin, humanizmin ən parlaq ifadəsidir.

İsa peyğəmbərle əlaqədar verdiyi bir hekayədə Nizami müdrik bir insanın surətini yaradır. Bazarın başında bir dəstə adam qarğa-quzğun kimi bir it cəmdəyini dövrəyə alıb, onun üfunət, xəstəlik mənbəyi olmağından danışır, dodaq büzlər. Növbə İsa peyğəmbərə çatanda, o söyləyir ki, heç inci də bu itin dişləri qədar ağ ola bilməz. Bu sözlər hər kəsi heyran edir, hamı başını aşağı dikib gedir, çünki düşündük-lərinə, danışdıqlarına görə xəcalət çəkirlər.

Nizami özü xarakteri etibarilə həmişə, hər yerdə hünər və gözəllik axtarmış, tovuz quşunun əlvan rənginə baxmış, heç kəsdə eyib axtar-mamışdır. Dahi şairin misilsiz poeziyası, hekayədə olduğu kimi, orta əsrlər cəmiyyətinin eybəcərliklərini göstərməklə bərabər, onun işıqlı və təqdirəlayiq cəhətlərini də görmüş və əks etdirmişdir.

Nizami yaradıcılığının böyük idraki əhəmiyyəti də məhz bunda, həyatı ziddiyyətli şəkildə göstərməsindəndir. Şair "Sirlər xəzinəsi"ndə dövrün geniş bədii mənzərəsini yaratmış, ən müxtəlif məsələlərdən danışmış, müxtəlif təbəqələrin həyatından söhbət açmışdır. Əfsanəvi, tarixi şəxsiyyətlərdən tutmuş müasir dövrün adi adamlarına qədər hamı burada əks olunmuşdur. Peyğəmbərlər, şahlar, xəlifələr, ruhani-lər, kəndlilər, kərpickəsənlər, əlsiz-ayaqsız qarılar, avara, tufeyli şə-hər gəncləri, yeniymə uşaqlar, dağgalar, oğrular, zəvvarlar, saray əyanları, yəhudi, atəşpərəst, müsəlman, xristianlar, saray xidmətçiləri, sufilər, varlı şəhərlilər – Nizami poemadakı adamların ümumi və qısa siyahısı belədir. Ancaq dahi şair ilk poemasında bununla da kifa-yətlənmir. Adəmdən başlamış müasirlərinə qədər insanlığı bütün keçmişi, bu günü və sabahı ilə əks etdirməyə çalışan şair insanı yaşa-dığı təbiətdən, canlı və cansız aləmdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, onunla birlikdə təsvir edir. Şair nədən danışarsa danışsın, onu müasir həyat, müasir insanlar düşündürür, haqsızlıq, ədalətsizlik, zülm və öz-başınalılıq hökm sürən bu dövrün səadətli adamları əsasən məhdud görüşlü,

tamah, şöhrət və şöhvət əsiri olan insanlardır. Nizamini daha çox kədərləndirən də odur ki, məhz belələri başqalarına ağalıq eləyir, özlərini yüksək tuturlar.

Aləmə bax, başçıları kimdilər,
Adlıların adlıları kimdilər.

“Sirlər xəzinəsi” zəngin və mürəkkəb məzmunlu, yüksək sənətkarlıqla yazılmış bir əsərdir. Azərbaycan İntibahının qiymətli bir abidəsi kimi bu əsərin əhəmiyyəti ondadır ki, insanlığın nurlu sabahına, sadə adamlara məhəbbətlə doludur.

Nizamının “Sirlər xəzinəsi” əsərinin bir neçə tərcüməsi mövcuddur. Həmin tərcümələrin hər birində uğurlu cəhətlərlə yanaşı nöqsanlar da var. Biz bu nəşr üçün Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməsini daha məqsədəuyğun saydıq. Poema Xəlil Rzanın yazdığı şərhrlərlə birlikdə oxuculara təqdim olunur.

Xəlil Yusifli

BAŞLANGIC

Bismillahir-rəhmanir-rəhim.
Hikmət xəzinəsinə budur açar, ey həkim!

Odur fikrin əvvəli, odur kələmin sonu,
Nə iş görsən, Tanrının adıyla qurtar onu.

Gəlib hamıdan əvvəl, hər bir varlıqdan qabaq,
Yaşayanlar içində əbədi odur ancaq.

Qədim, sonsuz cahanı odur quran, saxlayan,
Qələmlərin boynuna boyunbağı bağlayan.

5 Səxavət qaynağını o qaynatdı binadan,
Bütün var olanları yalnız odur yaradan.

Pərdəli fələklərin pərdəsini açandır,
Pərdəli iş görənin sirrini saxlayandır.

Günəşin kəmərinə ləl ilə zinət verən,
Torpağa həyat donu, suya təravət verən.

Könül sahiblərinə əxlaq, hikmət göndərən,
Ruzu uman kəslərə ruzu, nemət göndərən.

İdrakın hər telinə düzüb inci, mirvari,
Düşüncənin gözüne işıq gətirən Tanrı.

10 Uca, pak alınlara səcdə nişanı vurur,
Cahanın şahlarına qızıldan tac qoydurur.

Tədbirlə bişənləri çiylə bilib, verər bada,
Suçluların üzrünü qəbul eylər dünyada.

Məhşər günü qoruyar, hifz eləyər qorxağı,
Alimlərin könlündə olar tədbir qaynağı.

Hər sifəti, vücudu əzəli və əbədi,
Kainatın varlığı, yoxluğu əlindədi.

Həçdir bu iki cahan ülvyyəti önündə,
Bir nəfəsdir ömrümüz əzəməti önündə.

15 Tapıların cahanda onunla bəhs eləyən?
Varmı ondan savayı "Bu mülk mənimdir!" deyən?

O vardı, hələ yoxkən yer, göy, ucalıq, alçaq,
Varlıq yoxa çıxs da, o, daim var olacaq.

Çox gəzdi, çox düşündü peyğəmbərlər, alimlər,
Tanrı vuran dünyünü açdı bildilər məgər?

Onun elmi əzəldən dəryadır, necə dərya!
Onun əbədiyyəti səhradır, necə səhra!

Əvvəli ibtidasız, axırı intəhasız,
İlki, sonu olmayan onun özüdür yalnız.

20 Sənin vücudundakı cənnətə huri verdi,
O nərgiz gözlərinə mərifət nuru verdi.

Dirilərin, sağlamların bütün kəşməkəşləri,
Yalnız Tanrıya təslim, Tanrı görür işləri.

Cahanda ondan savayı hər şey gəldi-gedəri,
Yalnız odur əbədi, müqəddəsdür cövhəri.

Yerin kəməri dağlar, gültac qoyan torpaqlar,
Yalnız ona minnətdar, yalnız onu soraqlar.

Kərəmi nur dalında gizlənmişkən bir zaman,
Uzaqdı gül tikandan, şəkər isə qamışdan.

25 Elə ki, səxasıyla kəramət abad oldu,
Yoxluğun buxovundan bu varlıq azad oldu.

İki-üç viran kəndin solmuş Ayı, ölkəri,
Necə əngələ salmış əylənən fələkləri.

Düyn açılmayınca qaralırdı hələ də,
Gecənin zülmət saçdı gündüzlərin əlində.

Göydə min-min gövhəri sapa düzdü Yaradan,
Sildi yoxluq tozunu gecənin saçlarından.

Tulladı səmalara bu iki-üç çəmbəri,
Yeddi düyn vurmaqla qandalladı yerləri.

30 Günə, Aya don biçdi öz əlilə Yaradan,
Birinə ağ ipəkdən, o birinə qaradan.

Səfra buludlarını dənizlərdən çıxartdı,
Çəmənlərdə Xızr üçün abi-zəməm yaratdı.

Gecə rəngli torpağa verdi gündüz bədəsi,
Tökdü daşın ağzına neçə şəfəq qətrəsi.

Birləşdirib, yoğurdu, qaynatdı suyla odu,
Necə də xəlv elədi dürrü, bir də yaqutu.

Ləlin ciyərlərinə nəyi verdi, bax, tanı:
Torpağın ürəyindən qızıl-qırmızı qanı!

35 Səxavət bağçasına təzə bir nəfəs qatdı,
Söz quşunun səsinə fələyədək ucaltdı!

O, nitqin bağçasına xurma verdi – ətirli,
O, qulaq sədəfinə söz gövhəri gətirdi.

Qovdu şirin yuxunu göz pərdəsi dalına,
Can köynəyi geydirdi bədənin züلالına.

Atdı yerin saçını qucağına aləmin,
Vurdu üsyan damğası yanağına Adəmin.

Yudu zərin üzündən alçaqlığın izini,
Bahar buludlarıyla qanlı gülün heyzini.

40 Ulduzlarla sildi o, göydən hisi, dumanı,
Reyhanlara tapşırıldı əsib keçən səbani.

Bu torpağın qanını göstərdi bir gül ilə,
Əqlin nəbzini tutdu ürəyin öz əlilə.

Qəmi dağıtsın deyə sevinçə gülüş qatdı,
Zöhrəni göylər üçün şən çalğıçı yaratdı.

Gecə dönüb onunçün müşk, ənbər satana,
Qulağında halqası, qul olmuş hilal ona.

Sözün əli uzundur, dartındı yaman-yaxşı,
Tanrı dərğahındakı daşla yarıldı başı.

45 Çox gəzdi, çox dolaşdı ayaqyalın xəyallar,
Qapısından əliboş qayıtdı nalan, naçar.

Çox vurnuxdu düşüncə, anlamadı sirrini,
Göz axtarıb tapmadı Tanrının bənzərini.

Ağıl dedi: – Aradım, ədəbsiz addım atdım,
Ədəb onun özüyümüş, yenə ona qayıtdım.

Seyr elə pərgarının ucundan düşənləri,
Axtarır bizim kimi, onu gəzir hər biri.

Sidrdə əyləşənlər ona sarı can atar,
Onun darvazasını döyür ərşə çıxanlar.

50 Zəncirilə bağlanıb fəleklərin biləyi,
Onun şövqüylə çarpır yerin, göyün ürəyi.

Ürək canın önündə paklığıyla öyünər,
Ancaq onun yanında «adi torpağam» deyər.

Bu dünya nemətləri önündə bircə danə,
Güllərinin yanında İrəm bağı – əfsanə.

Nizaminin torpağı güc-quvvət almış ondan,
Xırdaca bir danədir Tanrının dərğahından.

TOVHİD VƏ MÜNACAT

(Tanrının birliyi haqqında və Ona yalvarış duası)

Ey bütün varlıqlara bu dünyada can verən,
Gücsüz torpağa belə qanad verən, qan verən!

55 Bayrağının altında əyləşib bütün cahan,
Sən özündən doğuldun, biz sənin cəlalından.

Varlığında görünmür nə surət, nə də tərkiş,
Heç kimə bənzəməzsən, de kim sənə bənzəyib?

Dönməz, dəyişməz varlıq tapılırsa o, sənsən,
Ölməyib, ölməyəcək qüdrət varsa, o, sənsən.

Sən – yaşarı və sonsuz, bizsə – gəldi-gedəri,
Hökmündədir kainat, yerin, göyün mehvəri.

Kim verib fəleklərə bunca qüdrət, iqtidar?
Bu qazana sənintək can duzu atanmı var?

60 Başlangıcsız varlığın cahana hayqırmada:
“Mən həqqəm!” Səndən savay kimdən qopar bu səda?

Sən olmasaydın ərzin səbri, səbatı, inan,
Eşqin bağı çatlardı, adın çəkilən zaman.

Elə ki, bəlli oldu cəmərdliyin, kərəmin,
Dağlar ilə yükləndi kürəyi bu aləmin.

Lütfündən, kərəmindən doğmasaydı kainat,
Bu yerin göbəyində olardımı heç səbat?

Səcdə boyunbağısı sən ilə tapmış nizam,
Səndən savay kiməsə tapınmaq bizə haram.

Kim səndən danışmasa, qoy lal olsun dünyada,
Kim səni düşünməsə, biryolluq getsin bada.

Ay – gecənin saqisi qədəhindən pay umar,
Adının şərəbindən dağ quşu – əsrək, xumar.

Tanrım, götür pərdəni, görün öz birliyinlə,
Əsirgəmə, qaldır, at, pərdə mən olsam belə.

Göstər necə qulunmuş bu fələk, bu asıman,
Aç, tulla düyünləri, düyünsüz qalsın cahan.

Əmr elə, qoy dəyişsin əyyamın hər ayəti,
Qoy saralsın qarşında ulduzların surəti.

Bu dillərin sözünü sən özün al qələmə,
Sənə borcu qalmasın, qələm çək bu aləmə.

Bütün zülmətbazları kor eylə, ulu Tanrı!
Bütün cəvhərpərəstlər, əmr et, rədd olsun bəri.

Sındır altı guşəli bu kürsünü, dağıt, qır,
Qopar doqquz pilləli bu minbəri, zamandır!

Qaldır Ayın camını, vur bu Yer kürəsinə,
Çırp Zühəlin daşını Zöhrə piyaləsinə.

Aç, dağıt gecələrin boynundan mirvarını,
Gecə-gündüz quşunun sındır qanadlarını.

75

Qopar palçıq ləkəni sən bu yerin üzündən,
Bir kərpic də qalmasın qəlibinin izindən.

Bu toz-torpaq gecəni sil fələyin alnından,
Açıq bir alın kimi işıqlansın bu cahan.

Nə vaxtacan sürəcək atını təzə rüzgar,
Əmr et, köhnə dəbləri, köhnə pərdəni qaytar.

Vur fələyin boynunu, qopar, bir kənara at,
Durğunluqdan, yürüşdən xilas olsun kainat!

Su səp, sönsün cahanda zülmün odu, ocağı,
Bu havanı, bu yeli endir Yerdən aşağı.

80

Yandır münəccimlərin dəftərini, kül elə,
Harda günəşpərəst var, gözlərini kor elə.

Nəçin batır-cıxır Ay? Vur, dağılsın Ay bürcü,
Aç pərdəni, yormasın bizi xəyalın gücü.

Təki Tanrılığına ürəkdən inansınlar,
Bir heç olduqlarını qarşındaca qansınlar.

Çoxumuza qıyırsan. Qırılan çox, batan çox,
Fəqət, səndən gileyə heç bir kəsin üzü yox.

Tök qanını, çək dara! Kim səndən hesab istər?
Kimin haqqı çatar ki, qımıldansın tük qədər?

85

Nitqə gələn insana könül zövqü verənsən,
Hər cana idrak adlı yanar məşəl verən sən!

Hökmün ilə uzanır gecənin mənzilləri,
Gedən günlər əmrinlə bir də qayıdar geri.

Səndən nə öyrəndi çərx? Daim sabit qalmağı!
Dirilik suyu aldı səndən bu dünya bağı.

Qəmzəli nəstərəni yellər açdı, yoxsa sən?
Dönüb oldu tutiya torpağının feyzindən.

Qönçələr kəmərlər çəkib "Qulunuq!" söyləyirlər,
"Bütün cismimizdəki can səndədir!" deyirlər.

Qul Nizami həmişə sənə duaçı bəndə,
Kəndarının tozudur o, hər iki aləmdə.

Sən onun can evini mərifətlə abad et,
Qurtar onu zəncirdən, dərddən, qəmdən azad et!

İKİNCİ MÜNACAT

Ey hələ biz yox ikən var olan ülvə, uca!
Biz öləndən sonra da ey, əbədi qalacaq!

Dövrən sənə ömrünün cilov çəkən nöqəri,
Yəhərinə daşıyır fəlayin çiynləri.

Biz ki, sənə qapını döyən dilənçi – yazıq...
Qulaqları qapındakı hələlik qullarımız.

Səndən savay heç kəsdən məhr ummadı qəlbimiz,
Heç bir könül tikənə minnətçi olmadıq biz.

Qorxumuz da səndədir, ümidimiz də sənə,
Biz suçlu yox, sən kərim, suçumuzdan keçənsən.

Kəmərsizlik, çarə qıl, sənə ümid yerimiz,
Sən də qovsan qapından, kimə yalvarırıq biz?

Dəyərli itlərin, üstümüzə dəyərli var,
Yalnız bu cür itlərlə şəhər şəkərlənir.

Sənə bağındırıq biz, nə deyim artıq-əskik?
Boynubəli qulunuq, dəyərli itlərin.

100 Bu nə dildir, ilahi, nələr gəlir başıma:
Dəşəm, peşman oluram, deməsəm, yenə peşman.

De, sən hara, mən hara? Bu gücsüz qollar hara?
Mən kiməm ki, tapınım ulu pərvərdigara?

Necə ürək ələyib o ümməyə girər can?
Necə, hansı hünərlə su içər o bulaqdan?

Vəsfində dilim dönməz, sıxar mənə eyiblər,
"Tanrını dərk ələyən dilsiz qalar" deyiblər.

Çiy sözlərim göstərir sizdən xəcalətimi,
Əfv elə, əsirləmə mənə mərhəmətini.

105 Dərgahına gələndə özümüzü itirdik,
Sənə səxavətinə böyük ümid gətirdik.

Ey dərddilərlər hamisi, yar ol qəmşar ol bizə,
Çarəsizlər çarəsi, əlac et dərddimizə.

Karvan sovuşur, baxın, bizə qalmış qeri,
Kimsəsizlər kimsəsi, atma kimsəsizləri.

Söylə, kimə sığınmaq, ey bənzəri olmayan?
Döyək hansı qapını? Yalnız sənə əltutan.

Bizim ki qəlbimiz yox sənə qapından kənar,
Bizə üz göstərməsən, üzümizə kim baxar?

110 Bizdən başqa kim sənə bunca yalvara bilər?
Kim tökr gözlərindən qan-yaş dolu gilələr.

Əfv et suçlarımızı, ulu Tanrı, bağışla,
Sığınmış qulunuq biz sənə ümidlə, yalvarışla.

Nizaminin adına şərəf gətirən Xuda!
Sənin qulun olmağım ağalıqdır dünyada.

Onun dilinə dua, şükür ərməğanı ver,
Səni dərk etsin deyə mərifət nişanı ver.

PEYĞƏMBƏRLƏRİN SONUNCUSU HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ GÖZƏLLƏMƏ

Birinci nəqş edilmiş “Əlif” oxu lövhədə,
Ağ pərdəli qapıda qismət oldu Əhmədə.

115 Qüdrət, səltənət verdi “Əlif” “hey” həlqəsinə,
“Dal”-dan gərdənlik aldı, “Mim”-dən kəmər özünə.

“Əlif”, “dal” ilə “mim” də tapdı həyat qüvvəsi,
Bir dövlət dairəsi, bir kamal xəzinəsi.

Firuzədən yapılmış bu əngin mavilikdə,
Cənnət qəsirindən gələn turuncdu tazəlikdə.

Turuncun da dünyada öz adəti, dəbi var:
Öncə meyvə gətirər, sonra çiçək, gülbahar.

Onun oldu birinci peyğəmbərlik bayrağı,
Son peyğəmbər olmağın şərəfəti, növrəgi.

120 Möhür kimi verildi Məhəmmədə yeni Ay,
Hansı zəbərcəd qaşlı üzük olar ona tay?

Cahanın qulağında onun “mim” həlqəsi var,
Ona təslim həlqəsi iki dünyadır aşkar.

O – sahəölçən ağa, Məsih – ona qulluqçu,
O – Tanrının elçisi, Bu – yalnız muştuluqçu.

Təhsili olmasa da o, çox yüksəkdir, inan,
“Əlif” ilə Adəmdən, “mim” ilə Məsihadan.

Sədaqətdə, vəfada “əlif” gördülər onu,
Peyğəmbərliyin başı, peyğəmbərliyin sonu!

125 Məhəmməddir aləmin ən işıqlı nöqtəsi,
Bütün deyilmişlərə nöqtə qoyub nüktəsi.

Cahana baş əyməyən kamil kişi olsa da,
Öyünməkdən, kibrdən uzaq gözdi dünyada.

Şan-şöhrət tapdı “ədab” gələndə onun səsi,
Fələklər, köhkəşanlar – kəmərinin düyməsi.

Onun hərəm evində pərdəçidir hurilər,
Ürəyindən su içir ismət, ləyaqət, hünər.

Silir günahı gözdən türbəsinə ziyarət,
Xərac aldı Məkkədən onun düşdüüyü qütbət.

130 Susması könüllərə işıq salan zəriflik,
Qüsurlara od vurur ondakı eşq, ariflik.

Fitnə yaratmağıyla könüldə eşq oyadar,
Ona heyran olmayan mögər bir insanmı var?

İnsanlığın ən böyük başçısı, xeyirxahı,
Ağır başlı, vüqarlı, çevik yürüslü dahi!

Odur özəl dərşini əbədəcən oxuyan,
Canını çıraq edib, Tanrı nurunu yayan.

Feyzindən yardım dilər Günəşin nur qaynağı,
Ayı merac gecəsi şaqqaladı barmağı.

135 Darısqal kökslərə o asiman doldurub,
Karvanqıran ulduzun köhləninə nal vurub.

Eşidəndə ki, gəlir, dönür meracdən geri,
Yedəklədi Boz atı sənət süvariləri.

Atının yəhərindən yapışmaq səadəti,
Nizaminin qisməti. Gec yetişdi növbəti.

PEYĞƏMBƏRİN MERACI

O cənub hökmdarı – peyğəmbər keçə yarı,
Məşəl çəkib, nurlatdı dibsiz qaranlıqları.

Doqquz fələk apardı onu ənginliklərə,
Məşəl tutan oldular yolunda Ayla Zöhrə.

140 Göyün hərəm evindən keçdi onun sürəti,
Yeddi iqlimi, altı tərəfi, dörd cəhəti.

Mübarək cöhrəsini görüncə gün qaraldı,
Gecə rəqsə başlayıb, özgə bir ahəng aldı.

Ağır yuxuya getdi yad gözlər, yaman gözlər,
Uyğu üzəngisini çəkdi... çapdı peyğəmbər.

Can qəfəsilə birgə onun könlünün quşu,
Uçdu dünya torundan, nə gözəldi uçuşu.

Dərhal büküb atdılar, görüncə cöhrəsini,
Mələklər qanadını, fələklər xirqəsini.

145 Onun can qəfəsində uçan qanadlı quşdu,
Can qəlibi qəlbindən xeyli yüngül olmuşdu.

Addım-addım can atır sanki yar nəfəsinə,
Allah çəkir onları vüsəl məsafəsinə.

Ona dikib bu yolda iki cahan gözünü,
Səcdəsinə qapandı görən kimi üzünü.

Başı hər çür rütbdən çox uca olduğundan,
Bir mənzil əvəzinə yuz mənzil kəsdi, inan.

Hündür axurlu Rəxşi köyü tərlə islatdı,
Yəhəri son mövqedə şax bir çiynə atdı.

150 Göylər – dəniz sədəfi, o sədəfin gövhəri,
Başına taç qoymağa apardılar irəli.

O ətirli gecədə çərx öküzü nə çaldı?
Bəlkə yer öküzündən min-min gövhəri aldı.

Səmai yolçuluğun muştuluğu gör nədən:
Kəməri – Cövza bürcü, tacı – Xərçəng bürcündən!

Başaq bürcü parladı, nur salxımı yaratdı,
“Sünbülə”ni götürüb Aslan bürcünə atdı.

Tərəzinin düzəldib Zöhrə bir cüt pərinə,
Ölçdü qutlu gecənin vəznini, dəyərini.

155 Siqlətinin önündə səcdə qıldı tərəzi,
Daşdan, tərəzidən də ağırıdı onun vəznə.

Qalxdı, Əqrəb bürcünün yanaşdı quyruğuna,
Süsənbər nəfəsindən bir məlhəm verdi ona.

Yay bürcü kamanından ov yıxan bir ox atdı,
Çəpiş-Çüdey bürcünü zəhirmardan çıxartdı.

Balıq qarnına girmiş Yunistək Hut bürcündən,
Dolça bürcündən keçdi, Yusif doğdu hüsnündən.

Təxti Sürəyya tək Quzu bürcündə qurdu,
Dərhal çöllərə çıxdı çiçəklər ordu-ordu.

O cənnət bağçasının gülü, lələsi yandı,
Yer üzü başdan-başa yaz rənginə boyandı.

Gecə gündüzə döndü. Günüorta günü par-par,
Sərvlər gül açdılar. Möcüzəli bir bahar.

Dənüb bağa baxmalı, görməkçün nərgizləri,
Sürməylə sürmələndi onun nərgiz gözləri.

Yeddi qatlı göylərdən ədəb dərsi öyrənən,
Peyğəmbər üzr istədi bütün peyğəmbərlərdən.

Nəçə ulduz pərdəsi qədəmində dərbədər,
Bayrağını daşıyır ağ çiynində mələklər.

Gecənin göbəyində dil-dodağının mişki,
Atının ayağında aypara bir nal tək.

Bu qaranlıq gecədə atəşmidir parlayan?
Yoxsa şimşək saçılır Burağın dımağından?!

Göyərçin qılıqlı at tərənmi, kəklikmidir?
Bəlkə qumru quşudur, yoxsa hüma tək gedir!

Firuzə qübbələrdən çıxdı yeddinci qata,
Əl-əl gözən gül kimi çatdı ilahi taxta.

Qolsuz bir köynəkmidir Sıdr ağacı əyninə?
Ərşin yaxası dəyir onun əl-ətəyinə.

Üzgün yoldaşlarını yormuşdu göy yolları,
Bükülüb qanadları, qırılmışdı qolları.

O, azmış qərīb kimi heyrət içrə yürüdü,
Yalnız ulu Tanrının qapısını döyüdü.

Keşik çəkən mələklər izlədilər yolunu,
Çəkilib, kəcavədə təkə qoydular onu.

O yolçusu olmayan yolda təkə açıb iz,
Gedirdi, bir qədəmi o birindən xəbərsiz.

O, əsrar pərdəsinin bayıldı qapısında,
Ondan başqa heç bir kəs çatmamışdı bu qata.

Ayağı kainatın başında bir qızıl tac,
Ərşin özü də bu çür ülvi nemətə möhtac!

Üstündən qələm çəkdi hər nə varsa cahanda,
Ərş üstündə ucaltdı bayrağını bir anda.

Can qorxusu içində sayıqlarkən kainat,
Verdi can ölkəsini bədən mülkünə sovqat.

Ərşin son nöqtəsində yolçuluq başa çatdı,
Ürək, can işləri də cana, ürəyə yatdı.

Hansı yerdən gəlibsə, həməni yerə çapdı ruh,
Xəyal tapa bilməyən bir gözəllik tapdı ruh.

Addım-addım yürüdü, mənzilə ilk çatdı o,
Göylərin libasını əynindən çıxartdı o.

Gücü gəldikə getdi. Çıxdı hünər yolları,
Bu sonsuz təbiətin yaxasından dışarı.

Əzəməti, hümməti pak bir aləm yaratdı,
Mənzili bilinməyən ülvi bir qata çatdı.

Qurşağından yapışıb onu ucaltdı qeyrət,
Yüyanından yapışıb, guşədən çəkdi heyrət.

Yürüsə də, canında bir yorğunluq duymadı,
Aradı hədəvəri, gəzdini bulmadı.

Mənlüyindən keçincə, tapdı arzu-kamını,
Tanrı mərtəbəsində aldılar salamını.

Vüsal əli döşündə, aldı töhfə gülünü,
Cah-cəlal sarayının qaldırdı ağ tülünü.

Ayaq gedib-gəlməyi həvalə etdi başa,
Qəlbin gözü nə gördü? İlahi bir tamaşa!

Seyr etdiyi o nurun harda tayı, misli var?
Nə zaval dəyə bilər, nə xəyal onu qavrar.

Aşıqlıyı elə bil gözünə işiq verdi,
Görünməyən Tanrını aşiq gözüylə gördü.

Lakin, onu görməyin məkanı, zamanı yox,
Zamandan və məkandan çünki çox ucadır, çox!

O idrakın gözündən gizlənə bilməz heç vaxt,
"Onu görə bilmərik!" deyənlər kordu ancaq.

Tapındığını görmək bir səadətdir, bəli,
Mütləq görülməlidir O, mütləq görülməli!

O pərdəni görməyə məkan varmı? Məkan yox.
Yürüməyə, çatmağa zaman varmı? Zaman yox.

O pərdənin ardını görməyi bacaranlar,
Məkanı tapmasa da, laməkana yol tapar.

Tanrı sifətlərini inkar küfrdür saqın,
Cəhil olma, nə yönü, nə yeri var Allahın.

Tanrı var, fəqət onun mənzili, məqamı yox,
Məkana möhtac olan Tanrı sayıların? Yox!

Həzrət Məhəmməd onu başqa ölçüylə gördü:
Ürək, idrak gözüylə, zəka gücüylə gördü.

Haqqın hazırladığı meydən içdi Peyğəmbər,
Bizim də qəlbimizə damızdırdı bir qədər.

O, Tanrının lütfünü nəfəsində sanırdı,
Tanrı çəkir nazını, o, isə nazlanırdı.

200 Şəkər təbəssüm ilə süslənib dodaqları,
Dua etdi Tanrıya: – Bizə nicat ver bari!

Xəzinədən zəngindir onun hümməti qat-qat,
Qəlbindəki hər murad açdı o gün qol-qanad.

Elə ki, qüvvət aldı Tanrının qəbulundan,
Yenə emal evinə üz qoydu müdrik insan.

Eşqin çəzibəsilə qət etdiyi səfəri,
Bircə nəfəs içində bitirib, döndü geri.

Ey sözü dilimizin duzu, qəndi Peyğəmbər!
Canımıza dərmandır sağdığin otir, ənbər.

205 Səxavətin nurlatsın bu dünyanın gözünü,
Nizamiyə yardım et, tamamlasın sözünü.

PEYĞƏMBƏRİMİZİ ÖYƏN İKİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

Yeddi ulduzun nuru, doqquz fələyə gültac,
Tanrı elçilərinin ən ucası, son yalvac.

Əhmədin ayağında əql özünü toz sanıb,
Yəhərinin tərkinə iki cahan bağlanıb.

Odur naz səhrasının yeni açmış sünbülü,
Gizlinlər dənizində ən saf gövhərdi könlü.

Saçları gündüz belə şölə verər sünbülə,
Dişləri qərq eləyər Günəşi dürrə, lələ.

Şəkər dodaqlarını daim açsaydı əgər,
Ondan utanmazdımı sədəf bağrında gövhər?

Bir daşın da könlünü qırmayan həssas kişi!
Daşlar necə qıydı bəs, sındırdı inci dişi?

Əlindən hər şey gələr, kim olarsa bağı daş,
Qara-qura sövdəyə meydan açar o kütbaş.

Məhəmmədin dürrünü sındırmasaydı əgər,
Öyünə bilərdimi o daş məgər bu qədər?!

Dar ağız qutusunda daş dəydi, düşdü gövhər,
Gövhər daşdan doğulur, əbəsmi söyləyiblər?

Qan bahası verməyə məgər daşın pulu var?
Peyğəmbərin ağzını neçin yaraladılar?

Daşın ağzından çıxan yüz-yüz mirvari məgər,
O bircə sınıq dişin əvəzini ödəyər?

Qara mədəndən çıxan min-min işıqlı inci,
Məgər ola bilərmimi bircə dişin ödənci?

Zəfər onun dişinin qan bahasıydı yəqin,
Bütün canı-cövhəri zəfərindi, zəfərin.

Ağzını qanla yudu, qoruyub muradını,
Başı üstə ucaltdı mərhəmətin adını.

Sınıq diş kökündən yerli-dibli çıxartdı,
Böyük zəfər naminə şükr edib, onu atdı.

Vaz keçdi könlündəki bütün arzularından,
Bir arpa dəyərində gözündə iki cahan.

Onun döyüş ordusu döyüş meydanında ər,
Əli bayraq əvəzi, dili sıyrılmış xəncər.

Haqq xəncəri dilinin nə ehtiyacı dişə?
Məgər dişli xəncərlə gedərlərmə döyüşə?

Qoy ondan zövq alanlar diş bəhsini unutsun,
Hamı atsın tikantı, gülündən dəstə tutsun.

Bağlar güllə doluykon kim tikandan bəhs açar?
Sapa inci düzərkən ilana lüzummu var?!

Onun gülü üstündə bülbülləşib Nizami,
Feyzindən açılıbdır təbi qızılgül kimi.

SON PEYĞƏMBƏR HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ ÜÇÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

Ey varlığı ən təmiz ruhlardan daha təmiz!
Ruhuna canım fəda! Ulu peyğəmbərimiz!

Sənsən rəhmət yurdunun tən ortası, mərkəzi,
Qələminlə silindi hər zəhmətin nöqtəsi.

Sən Əcəm şahlarının həmişəlik şahısan,
Ərəb yolçularının Ayısan, pənahısan.

Yolu göstərməsən də, yol tapırlar sayəndə,
Baş kətxuda özünsən, kəndə heç dönməsən də.

El baxır, heyran qalır kərəminin sirrinə,
Təkcə tamaşa etmək olmaz təklilə pirinə.

Şirin xurma yediyin qonaqlıq süfrəsindən,
Xırda-xuruş hansı pay gətirmisən, söylə sən?

Dil aç ki, insanlığa bal kimi sözlər görək,
Ağız suyuna bitən həqiq xurmasından dərək.

Ey gecə saçlarıyla gündüzlərə səpən nur.
Sənə eşq atəşimiz dirilik suyumuzdur!

235 Ağıl sənün üzünün məftunudur, ey qoca!
Məftunların nə qədər? Saçlarının saniyə.

Çərx – sənün kəmərinin ilgəyində bir kölə,
Səhər – gülər üzünün günəşindən bir şölə.

Bu günahkar aləmi günahdan qurtardın sən,
Ətirləndi müşkülə yerin göbəyi, əhsən.

Türbənin təsirindən Ərəbistan – gülüstan,
Ölkənin hüduqları müşk ətirli bağ-bostan.

Bağ demirəm, torpağın cənnətdən də yaxşıdır,
Süleymanın mehindən, o təxtdən də yaxşıdır.

240 Sənə ibadət qılan Kəbəni od qarsımaş,
Mübarək dodağının gül suyuna susamış.

Sənün təxtü-tacını daşıyır cahan, bəşər,
Təxtin – bu Yer kürresi, tacın – səma könüllər.

Kölgən yoxdur, çünki sən böyük əql işığısan,
Yaxud Tanrı nurunun sayəsindən bir nişan.

Dörd bayrağın – təkbirin müsəlmanlıq mehveri,
Beş duan – beş namazın sultanlıq növbətləri.

Düşkünlərin torpağı bağa döndü feyzindən.
Qüdrət sahiblərinin gözü nur aldı səndən.

245 Mərac gecəsində sən – aləmə dost, aşına,
Ayaqların toxundu fələklərin başına.

Sən gəldin, göy ətəyi doldu daş-qaşla, zərle,
Göy çevrəsi süsləndi altunla, al rənglərlə.

Sübhün sədəfindəki, ah, bu hansı ətirdi?
Səbə müşk ətri verən nəfəsini gətirdi.

Nəfəsinin saçdığı o ətri, ənbəri sən,
İki dünyaya versən, necə ucuz verərsən!

250 Qocaman Sidr ağacı – təxtinin bir ayağı,
Ərş sənün qəsrindəki kürsüdən də aşağı.

Ruhunun pəncərəsi – açıq, aydın bir səhər,
O günəşin yanında ərş zərrəyə bənzər.

Əzəl sübhü hüsnünü əks eləyən bir ayna...
Onsuz yayıldımı sənün nurun dünyaya?

İki cahan başçısı, nəçin yer altındasan?
Məgər xəzinəmişən, gözdən, könüldən nihan?!

Ey müqəddəs xəzinə, sən ki, yerdəşən artıq,
Bütün xəzinələri yerə tapşırma ləyiq.

255 Yoxsulluğun – viranə, vücudun xəzinədir,
Hamiya yetən kölgən şamına pərvanədir.

Fələyin əyri çərxi – ahının hədəf yeri,
Dolçasının çənəri – quyunun yaş kəndiri.

Bu ağ, qara dünyanın soltanları – Ayla Gün,
Peykin olub yolunda, xəbərçidir sənünçün.

Ağıl şəfa arayır – onun Loğmanı sənən,
Ay yol tədarükündə – canı, cananı sənən.

Qalx, vüsal umanların gecəsini gündüz et,
Nizaminin təbini işıqlandır, ulduz et.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ DÖRDÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

264 Ey Mədinə köynəkli, Məkkə pərdəli gözəl!
Günəş nə vaxta kimi kölgədə qalacaq, gəl!

Aysan əgər, nurundan bir şölə göndər bizə,
Gülsən əgər, bağından ətrin gəlsin təptəzə,

Canlarını dişinə tutub yol gözləyənlər,
İmdad istər, ey dada yetişən sevgili ər!

Durma Ərəb çölündə, Əcəm yurduna atlan,
Gecə o qara, gündüz ağ köhlənlə qanadlan!

Elə təzələndir ki, sən bu köhnə dünyanı,
Tutsun səsin, nəfəsin qoy hər iki cahanı.

265 Sultanlıq et, əmirlər səni sultan biliblər,
Özün oxu xütbəni, sükut etsin xətiblər.

Torpağın xilafətə bir gül çələngi atdı,
Heyhat, fitnə küləyi gül ətrini dağıtdı.

Çək ipini, təxtindən endir asudələri,
Bulaşq abidlərdən təmizlə bu minbəri.

Gəlib evə soxulan bu cinləri qovla, qır!
At ölüm quyusuna alçaqları, amandır!

Qoyma basıb yesinlər, onlar qarınquludur,
Ləğv et iqtalarını, qudurmasın hər quldur.

270 Cansız cisimlərik biz, sən buyur, can ol bizə,
Hamımız qarışqayıq, gəl, Süleyman ol bizə.

Başçı sənşən, bəs nəçin başsız qalıbdı karvan?
Mərkəz sənşən, bəs nəçin bayraq qalxır kənardan?

Bir yanda rəxnə salır, bir yanda tor qururlar,
Dinimizi gözündən, urəyindən vururlar.

Sən şeytanın üstünə Öməri göndər, ya da,
Əmr et, Əli vuruşsun bu vuruş meydanında.

Saçını ay üzünə Yəmən tülü kimi sər,
At bu Yəmən cübbəni, ay camalını göstər!

275 Kəməri bərk çəkib, vur qapı bağlayanları,
Bu bir neçə alçağı bir az da alçalt bari.

Beş yüz əlli doqquz il uyudun, yatdın yetər!
Oyanıb məclisə gəl... yaxındır ulu günlər.

Qalx ayağa, əmr elə, oyat sən İsrəfilə,
Qoy üfürüb keçirsin bu bir neçə qəndilə.

Gizlən sirr pərdəsində, xəlvət yaşa, sayıq ol!
Biz hamımız uyğuda, bari bir sən ayıq ol!

Dünya – ölüm, qan yurdu. Sən qoy bu afətə sən,
Mərd əlini uzat, tut hamımızın əlindən.

280 Könlündə haqdan savay məgər bir dilək varmı?
Sənə qovuşan kəslər başqa bir şey umarmı?

Qayğı gözüylə bir yol qoca dünyaya baxsan,
Hər müşkülü açacaq, zülmü yandıracaqsan.

Barmağının ucuyla işarə qıl fələyə,
Bütün varlıq verilər sənə sovqat, hədiyyə.

Əfv eləsən bir ovuc toza, gülə dönəni,
Qiyamətdə, möhşərdə axı kim qınar səni!

Aç pərdəni, aşıqlər görsün hüsnünü bir dəm,
Sevincdən xırqesini atsın qoy iki aləm.

285 Nizami ruhu səndən xoş xəbər gözləməkdə,
Sənin baharın onun könlünü süsləməkdə.

Vəfa qoxusu göndər mənə gül nəfəsindən,
Bəxş et bir dilənçiyə Süleyman mülkünü sən.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ BEŞİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

Ey yalvaclar tacının ən qiymətli gövhəri,
Sultanlara taç verən ağ günlər peyğəmbəri!

Yad da sənə möhtacdır, ümmətindən olan da,
Çörəyini yeyənlər nə qədərdir cahanda.

Adın ilə başlanır beytimin başlangıcı,
O həm də qafiyətək söz sonunda baş tacı!

290 Bizim bu viran kəndə gəlincə bir işarət,
Sənin ruhun, Adəmin cismi qurdu imarət.

Əllərinlə bəzənmiş bu tazə mülkə əhsən,
İlk kərpici Adəmdir, son kərpici özünsən.

Həm Adəmsən, həm də Nuh, yox, onlardan ucasan,
Onların vurduqları düyünləri açasan.
Adəm bir buğda daddı, ağır günaha batdı,
Tövbəsi – bir gülşəkər, tövbə dadına çatdı.

Sənin ətrin Adəmə tövbə yolu göstərdi,
Kandarının torpağı onunçün gülşəkərdir.

295 Sözü nü şəkər bilib, tövbə edərkən Adəm,
Gülşəkər də əl çəkdi, inan, şəkərliyindən.

Tanrı qəbul topunu yaratmışdı əzəldən,
Könlülər meydanına atdı onu qəfildən.

Adəm öz çovkanıyla topun önündə durdu,
Hamıdan tez, birinci zərbəni özü vurdu.

Ancaq atı şığıdı saman dalınca sağa,
Yazıq top aciz qalıb, qısıldı bir bucağa.

Nuh təşnəydi, bu dünya süfrəsinə yanaşdı,
Çəsmə çıxdı yadından, tufan başından aşdı.

300 Növbə çatdı, İbrahim köhlən səyirtirdi... heyhat,
Çatdırmadı mənzilə, üç dəfə büdrədi at.

Könlü darıxan Davud zilə qaldırdı bəmi,
Amma, səsi çatmadı, dağılmadı dərd-qəmi.

Ədəb-ərkan gözlədi, alqışlar Süleymana!
Peyğəmbərlik tacını umub, axtarmayana.

Atıldığı quyuda Yusif nə tapdı? Dolça,
Bir də dolçaya bağlı uzun ip gördü ancaq.

Bezdi quru aləmin yolçuluğundan Xızr,
Bir də gördü ətəyi çəsmədə islanıbdır.

305 Musa çatdımı kama, camdakı şadlığına?
Əlindəki şüşəni çırpdı Ərni dağına.
Məsiha bu qidaya tamah salmadı... Bəli.
Çünki xalqın önündə ləkəliydi, ləkəli!

Təkcə özün bacardın bu işi, bu hünəri,
Heyran qoydu qeyrətin, iradən fəlekləri.

Möhürləndi bu namə sənin öz ünvanınla,
Tamamlandı bu xütbə dövrünlə, dövrəninlə.

Qalx! Bu fəlekədən qat-qat gözəl bir dairə qur,
Fəlek bunu bacarmaz, Sən bəşərə arxa dur.

310 Xütbənin meydanıdır fələyin səhifəsi.
Cövkənin ucunda bir topdur Yer kürəsi.

O yoxluq aləmindən bir toz da ucalmayıb,
At çap, meydan sənindir, heç bir kimsə qalmayıb.

Fanilik nəçidir ki, dağıtsın piyaləni?
Alçaq yoxluq kimdir ki, silsin dünyadan səni?

Yoxluğun ayağını yoxluq içində bağla!
Faniliyin əlini faniliklə ayaqla!

Nəfəsi dilsizlərə dil verən ey hünərvər!
Yaralı ciyərlərə məlhəm qoyan peyğəmbər!

314 Sənin yolunu tutan ağıl qan dəryasından
Dartıb can gəmisini, sahilə çıxmış müdam.

Yurdunun qapıları – doqquz çərxin qibləsi,
Altı günə yaranmış ərz – saçının həlqəsi.

Bircə tük əskik olsa sənin məğrur başından,
Mübarək saçların tək pərişan olar cahan.

İdrakınla oxudun hətta yazılmayanı,
Əqlinlə işıqlatdın beyin adlı cahanı.

Hər sözə, hər cümləyə həssas yanaşdın daim,
Ta ki, sənin sözünə barmaq qoymasın heç kim.

320 Özgələrin sözünə barmaq qoyuruq bir az,
Ancaq sənin sözünə heç kəs irad tutamaz.

Sənin qapının tozu – qovut, şəkər əvəzi,
Cəvhərini yoğurmuş püstə, xurma çərəzi.

Bir ovuc qovudunla qırx gün dolanmaq mümkün,
Məhəbbət səhrasını gəzib seyr etmək üçün.

Nicat sübhü ver mənə, ey dağım, ey dayağım!
Sən dirilik suyusən, mən də sənin torpağın.

Canımın behiştidir daşın, torpağın sənin,
Cahanımdır, canımdır türbən, gül bağın sənin.

325 Rüzgar olum, dolanım o türbənin başına,
Toza dönüm, qarışım torpağına, daşına.

Torpağından gözünə sürmə çəkər Nizami,
Yəhərini daşıyar sənin qulamın kimi.

Torpağını isladıb təbərrik bilir bəşər,
Mənim də torpağımı saçlarına çəksinlər.

İSLAM PADŞAHI MƏLİK FƏXRƏDDİN BƏHRAM ŞAH İBN DAVUDA ÖYGÜ

Bu mavi dairə ki, kainatı çevrələr,
Burda bir nöqtə kimi düşünləndim bir səhər.

Yox əlimdən tutanım, ayağımı açanım,
Kölgənəm, üstümdə bəs hüma qanadın hanı?

330 Ayağım bu torpağa batıb dərindən dərən,
Qollarımsa bağlanıb kəməndilə göylərin.

Mərdin ayaq tozuna başımı qurban dedim,
Bəzən ayağımla yox, dizlərimlə yeridim.

O qədər nurlandım ki, şöləm düşdü hər yana,
Dizim üstü çevrildi qəlbimin aynasına.

O qədər zövq aldım ki, o mənəvi güzgüdən,
Gözümün güzgüsünü yönəltdim hər yana mən.

Ta görüm hansı güzgü işıq salır gözümə,
Görüm hansı ocaqdan şölə düşür üzümə.

135 Zəka nəzəri daldı cahan dairəsinə,
Baxdım bu mavi qövsə, baxdım yan-yörəsinə.

Dada yetdi hümmətim, sezdim, anladım bunu:
Nemət, səxavət əhli hökmdar olduğunu.

Ey uca taleli şah, tacımızsan, ulusan!
Bu firuzə bağcanın sən qızılgül kolusan.

Sən – ümid qaynağı Xızr, sən – İskəndər güclü şah!
“Məcəsti”ni şərh edən bilginlərə qibləgah!

Xilqətin mehvəridir sultanımın qüdrəti,
Onun vəsfində enmiş göydən Məqsud ayəti.

140 Tək odur fələk taclı, Süleyman üzüklü şah,
Üfüqlərin güvənci – Məlik Fəxrəddin ancaq.

Davudluq iddiası eyləyərsə, haqqı var,
Onda müğənni səsi, Süleyman soracağı var.

Hümmətilə yüksəldi İshaq bayrağı aşkar,
Ona zidd çıxdı yalnız İsmaili zındıqlar.

Altı qütbə addımlar, yeddi qatda təxti var,
Doqquz göyə hökmdar, Bəhram – ulu tacidar!

O öz bəhramlığını açıb göstərsə bir an,
Bəhram Gurun nəsibi yalnız gor olar, inan.

145 Əzmilə, cürətilə şahların sərvəridir,
Bilik xəzinəsilə alimlər rəhbəridir.

Xəlqə cahan mülkünü bəxş eləyən bahadır,
Həm Ərmən hökmdarı, həm Rum padşahıdır.

Səltənətin şərəfi, xilafətin qəlbidir,
Rum elinin fatehi, Əbxazın qalibidir.

O, bütün kişilərdən aqıl, ədalət əhli,
Hər bir çömərddən üstün, kərəm, səxavət əhli.

Dövlətinin ulduzu nur saçır fələklərə,
Sədəf kimi qapısı can verib neçə dürrə.

350 Balıqla, incilərlə dopdolu bir dənizdir,
Dərya kimi dalğalı, bulaq kimi təmizdir.

Eşsiz, nadir bir yaqut nur saçır kəmərinə,
Ləl mərcan kəmərlə Günəşin qənşərində.

Görün, mavi pəncərə nə söylər ucalıqdan,
Pəncəsiz qalacaqdır ona pəncə qaldıran.

Karvan zəngi fələyin qulağını partladır,
Qızğın nəfəsi Ayın şüşəsinə parçalar.

Məsuddu, bəxtiyardı dünyaya göz açanda,
Daha gözəl olacaq aqibəti cahanda.

355 Səxavət qədəhinin saqisi, lütfkarı,
Onu sonsuz yaşatsın sonu olmayan Tanrı!

HÜZURUNDA YER ÖPƏRKƏN SÖYLƏNİB

İnsanlığ mayasının şanı-şərəfi, ey şah!
Sənin əzəmətinlə işıqlanır bu dərğah.

Qələbələr gətirir fələk sənə... seyr elə,
Doqquz fələyin qarnı bir sırınlə hamilə.

Yerin, göyün qulağı ağ sədəf olmuş sənə,
O kəskin qılıncının zəfər incilərinə.

Gecə qılinc çalan Ay daim önündə naçar,
Qılıncının ucunda qalxanı parçalanar.

360 Qılıncına düşən su Fərat çayı tək coşğun,
Qırıb sürahisini o, dirilik suyunun.

Qopardığın tufanda yuxuya gedən insan,
Nuh olsa da, boğular, sağ qala bilməz, inan.

Keyxosrovu Cəmşidlə bir göstərər piyalən,
Günəş pərvanəsini yandırar nurlu çöhrən.

Mənim aslan ürəklim, sən igidlər yıxmısan,
Aslan söylədim, xeyr! Sən min aslan boğmusan.

Orman aslanlarından fələk bəlkə də qorxmaz,
Ancaq səni görəndə zağ-zağ əsər o qorxmaz.

365 Vuruş vaxtı bu ciyər, bu mərd ürək kimdə var?
Hünərləri hardadır hünərdən dəm vuralar!

Bu göy qübbə altında həmdəmişən bəşərin,
Çoxunun çiynindədir murad verən əllərin.

Kəramətli, tədbirli bunca vəzirlərin var,
Fəqət, yalnız mələklər sənəin əlindən tutar.

Zamanın üzüyünü sənə bəxş eləyib bəxt,
Verdi Süleyman təxti, qızıl ayaqlı bir təxt.

O Tanrı ki, bəxş etdi sənə gənclik, məmləkət,
Özü köməyin olsun, əskilməsin bu qüdrət!

170 Ayaq basdığın torpaq qızıla, zərə dönür,
Səni yada salanda zəhər şəkərə dönür.

Mey içməyə sənəinlə Firidun məqamlılar,
Zöhhakın zülm ilanı çiynilərindən çıxar.

Mey iç ki, mütriblərin, saqilərin var sənəin,
Qəm yemə ki, ağ günün, simü zərin var sənəin.

Ölkənin bel sütunu, sultanlar sığnağısan,
Qılıncınla, tacınla güc-qüdrət qaynağısan!

Ey tac alan, təxt alan çırpışmalar rəhbəri,
İldırımından betərdir qılıncının kəsəri.

375 Xəzinələr saçırısan xəlifələr sayağı,
Birinə tac verirsen, birinə təxt ayağı.

Neçə tac üstündədir sənəin zəfər qılıncın,
Şahlar xəzinəsindən axıb gəlir xəracın.

Ayağına baş qoyan fələklərə yüksələr,
Səni sevən könüllər bəxtəvərdən bəxtəvər!

Sayəndə bayquş belə xoşbəxtidir hüma qədəri,
Zirvənə ucalan baş qədəmin olmaq istər.

Haqqı inkar edənlər qayıdıb həqiqətə
Səndən şikayətçidən gedirlər şikayətə.

380 Düşmənlərin nal kimi dara çəkilib batır,
Rəxşinin yer dağıdan dımağı altındadır.

Yeddi fələk, yeddi göy – kəmərinin toqqası,
Səkkiz cənnət də sənəin bayrağının şaqqası.

Kimin ki başı sənəin hökmün altında deyil,
Onun tacı başına bir ilgək olacaq, bil.

Hər elmin tacıdır, fənnin memarı sənəin,
İki aləmin canı, can birliyi özünəin.

Bir qulaqburması ver, ədəb alsın səxavət,
Yandır sözün şamını, nəşə saçsın qoy sənət.

Sən öz quluna geydir cahanın cübbəsini,
Nizamiyə bəxş elə qəbul rayihəsini.

Ətli-canlı olsa da sözüm, kəlamım...Yenə
Arıqlayır, yetincə sənün ürfən süfrənə.

İncisiz, ləlsiz qalib bu dənizlə bu mädən,
Ona ölinlə mərcan, ağzınla inci ver sən.

Fəqət pisə, dargözə vermə zərrəcə imkan,
Oxlarından yaqut saç, qılıncından da mərcan.

Təyin fələk kimi məsud, bəxtiyar olsun,
Hər işində, gücündə bəxtin sənə yar olsun.

Uğrunda can qoyanlar, ox tutanlar nə qədər...
Ağbəxt mənəm, qarabəxt sənə istəməyənlər.

Zəfərlərin başımız üstündə bayraq olsun,
Düşmənin başı qələmin ucu kimi vurulsun!

KİTABIN YAZILMASI SƏBƏBİ

Mən ki təzə bir gülə şərq bəstələyirəm,
Mən ki sənün bağında bülbüləm, bilir aləm.

Dedim: sənün kəndində bir zəng çalsın əllərim,
Sənün eşq ocağına mən də bir nəfəs verim.

Həç kəsin yalan sözü əsir etməmiş mənə,
Dilim, qələmim demiş yalnız qəlbim deyənə.

Təzə söz caduları, oyunlar göstərən mən,
Yeni heykəl yaratdım yeni qəlibli sözdən.

Ona səhər kimi pak ədəb öyrətdim ancaq,
Sehr pərdəsi tikdim, dan yeritək üzə ağ.

Ədəbdədir şahlığın, dərvişliyin nüvəsi,
Ondadır ilahinin nəçə sirt xəzinəsi.

Nə şəkərim üstünə gəlir yad arı qonar,
Nə də mənəm bal arım yadlardan şəkər umar.

Bu cür dənizdə Nuhun əlindən düşər sipər,
Xıız isə dolçasını bu suda qırır gedər.

Yaratdım bu gözəli, püşk atdım şahlar üçün,
Adın çıxdı falımda, necə xoşbəxtəm bu gün.

Bir cüt namə yazıldı qeyrət, qüdrət adından,
Hər ikisi hər iki Bəhram şaha ərməğan.

Onun yazdığı əski mädəndən doğulan zor,
Bu "Sirlər xəzinəsi" – təzə dənizdən gövhər!

Bayrağını qaldırdı o mərd Qəznədən göyə,
Sənsə vurdun damğanı Rum elində sikkəyə.

Baxma ki, o damğada söz qızılla yazılıb,
Ondan qat-qat üstündür mənəm damğam, qızılım.

Mənəm yüküm, xəracım onunkundan olsa da,
Matahıma müştəri qat-qat çoxdur dünyada.

Şivəm qərrib görünə rədd etmə, ey şəhriyar,
Azca nəvaziş görse, qərriblikdən qurtular.

Mənəm təzə sözlərim bar gətirdi bağ kimi,
Özgəsinin neftilə yanmadı çıraq kimi.

Bu nemət ki, süfrənə qoyuram – ərzə bəlli;
Hələ birçə kimsənin ona dəyməmiş əli.

Bax dadına, duzuna dadlıdırsa, nuş olsun,
Dadsızsa, yaddan çıxart, unut, fəramuş olsun.

410

Axşam əl uzadırkən fələklə bir təama,
Sən mənim də qarşıma bir tikə qoy, unutma.

Sənə məhəbbətimi vəsf etdim dönə-dönə,
Qoy sənə qul xidmətim ıftixar olsun mənə!

Vəfasını gördüyüm hər sultandan daha çox,
Sənə bağlanmağı mən üstün tutdum, şübhə yox.

Vəfa ilə bitəcək sənə xidmətim daim,
Qalmayacaq gözümdə bir mətləbim, bir əhdim.

Əbədilər qəsrinə, şahlıq adlı būsata,
Mədh yazan şairlər xeyli yığışıbsa da.

415

Nizaminin yanında ədəb gözlərlər yaqın.
Nizami – Nizamidir, bəs onlar kimdir, deyin?

Şairlik zirvəsinə mən ki çoxdan çatmışam,
Dalda qoyub tay-tuşu, köhlənimi çapmışam.

Mən ki söz almazından odlu qilinc yaratdım,
Arxadan gələnlərin boynunu vurub atdım.

Elə yüksək zirvəyə qalxmışam ki, baxın bir:
Ayaqlarım ən uca başların üstündədir.

Elə yüksəkdəyəm ki, yalnız orda uçaram.
Öz hümmətimə layiq yer istər, yol açaram!

420

Sənin fikir nurunda tək qalxım, yüksəlim,
Ayağın dəyən yerə tək baş qoya bilim.

Ayaq tozun olum ki, baş çəkim kəhkəşana,
Əl verməsən çatmaram, inan, şöhrətə, şana.

Dedim: bir-iki aya şahın hüzurunda mən,
Yeröpmə adətini təzələrəm ürəkdən.

Heyhat, çıxış yolum yox... dəmir həlqəyə düşdüm,
Bağlı qapı dalında çox qaldım, çox döyüşdüm.

Qabıq qoydum yolunda. Dedim: qaya, daş yarım,
Təki sənin yanında yüksəlsin etibarım.

425

Gördüm arxam, önüm də aslanlarla doludur,
Qılınclarla kəsilmiş yolum – ölüm yoludur.

Qılınclarla qapanmış bu ölkədə, qoy dedim,
Ən uca, güclü səslə sənə bir xitab edim.

Çəkdim sənin qapına qaynayan söz çeşməmi,
Özüm yerimdə qaldım bir qum danəsi kimi.

Mən sənin qabağında bir zərrəyəm, ey Günəş!
Səhər dualarımı qəbul etylə, fikirləş.

İnci dolu dənizin atdı, tutdu təbimi,
Kəmərimdən asıldı ürəyim daş-qaş kimi.

430

Nə qədər ki həyat var, hər keçən gündüz olsun,
Gecə şahlıq gövhərin qoy min-min ulduz olsun.

Gör nə qədər parlaqdır sarayda bəxt ulduzun.
O qəsrin bu qəsrdən bir az da üstün olsun!

SÖZ QOŞMAĞIN FƏZİLƏTİ HAQQINDA

İlk dəfə tərpənəndə sözdən güc aldı qələm,
Sözdən doğuldu ilk hərf... şahiddir bütün aləm.

Xəlvət pərdəsini ki qaldırdılar, atdılar,
Öncə söz cülvələndi. Sözdən can yaratdılar.

Sözdən bir səs, bir nəfəs gəlməmiş... inan mənə:
Can girmədi palçıqdan xəلق olunmuş bədənə.

O gündən ki, qələmlə kağız çatdı şərəfə,
Cahan açdı gözünü, sözü gördü ilk dəfə.

Söz olmasa... yerində dünya donardı, sözsüz,
Nə qədər söz dedilər, yenə əskilmədi söz.

Söz – canımızdır. Eşqin lüğətinə baxsana!
Biz sözüük, gövdəmizsə yalnız xarabaxana!

Yalnız qələm gücünə düşüncələr saxlanır,
Misra söz quşlarının qanadına bağlanır.

Bu sonsuz aləmdə ki, həm təzədir, həm köhnə,
Tükü qırx yerdən bölən sözdən kəskin nə var, nə?

Düşüncənin əvvəli, rəqəmin, sayın sonu,
Təkcə sözdür, təkcə söz, yadında saxla bunu.

Tacidarlar özü də tac söyləmişlər sözə,
Vasiflər vəsf eyləmiş, durub sözlə göz-gözə.

Gah sözün bayrağını çəkərlər eldən-elə,
Gah qələmin yazdığı saçar dünyaya şölə.

Bayrağını ən uzaq ellərə sancan da söz,
Qələmilə ən yeni iqlimlər acan da söz.

Bomboş fikrə, xəyala təslim olan kəslərə,
İlham üz göstəribmi məgər bəri bir kərə?

Biz ki gözlərimizi sözə dikmişik artıq,
Ölsək, sözlə ölərək, qalsaq, sözlə qalarıq.

Damarları donanlar sözdə tapar atəş, köz,
Bağrı yananlar üçün dirilik suyudur söz.

Sözdür bərbad aləmin abad qalan guşəsi,
Bu fəlek sürfəsinin ən dadlı azuqəsi!

Hər boyadan arı söz, ömür – günsən, ömür – gün,
Dillə vəsfini vermək bəlkə də qeyri-mümkün.

Söz bayraq taxan yerdə hərf ilə dil müzəffər,
Dilin, nitqin qüdrəti olur sözlə müyəssər.

Söz tapa bilməsəydi candakı şah damarı,
Can kələfin ucunu – aləmi tapardımı?

Sözlə kəşf eləyiblər hər qaydanı, hər yönü,
Həm təbiət mülkünü, həm şəriət möhrünü.

Mədən söz və qızılı təklif edib sərrafa,
Sərraf tərəzində söz qızıldan çox baha!

Təzə söz, köhnə altın... hansı hakim kəsilir?
Söz hara, qızıl hara? Bunu sözdoğan bilir!

Öz qüvvəsilə gedər söz qasidi... tövşüməz,
Söz qaldıran dağları qaldıra bilməz heç kəs.

Söz gümüşü yanında qara torpaqdı dirhəm,
Qızıl hansı itdir ki, onu sözə tay biləm?

Heç kəs əyləşə bilməz sözdən yuxarı qatda,
Dövlətimiz, mülkümüz yalnız sözdür həyatda.

Sözdən xəbərsiz qalır könüldən xəbərsizlər,
Sözün yozumu sözdən daha şux, daha dilbər.

Nə qədər ki cahan var, sözün coşsun qoy səsi,
Qoy sözlə tazələnsin Nizaminin nəfəsi.

ÖLÇÜLÜ SÖZÜN ÖLÇÜSÜZ SÖZDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

Ölçülüb biçilməmiş dağınıq sözlər belə
Sözsə... zərgər yanında bənzər gövhərə, lələ.

Ölçülüb-biçilərsə incə fikir, incə söz,
Nə qədər gözəlləşər, olar ürəyincə söz.

Kim ki sözə söz qoşub tapar haqqın səsinə,
Sözlə iki aləmin açar xəzinəsini.

Bu xəzinəni yalnız açar tapanlar açar,
Yalnız söz ərlerinin dilləridir bu açar.

Sözün tərəzisini quran ulu hökmdar,
Sözün aşqlarını sözlə etdi bəxtiyar.

Ərşin bülülləridir cahanda söz qoşanlar,
Məgər özgələrinə tay tutularmı onlar?

Düşüncə atəşilə pərişan olan zaman,
Mələklərlə gəzərlər, mənzilləri asıman.

Sözdoğanlar – nur sacan peyğəmbərin kölgəsi,
Ərzin işıq pərdəsi, haqqın yanar nəfəsi.

Mətanət meydanında kimlər tutdu gör səfi,
Əvvəlcə peyğəmbərlər, sonra şairlər səfi!

Şair ilə peyğəmbər – bir nigarın məhrəmi,
Peyğəmbərlə şair haqq, qalanlar haq görkəmi.

Şairin süfrəsində şirin xurmalar ki var,
Xurma deyil, bəlkə də ürək parçasıdırlar.

Ürəyin dişlərilə qoparılmış söz, fikir
Torpağın dimdiylə cılayanmış incidir.

Hikmət qaynağı şəri hər gün alçaldıb bir az,
Sudan da ucuz etdi beş-on nəfər şeirbaz.

Kimin söz pərdəsində ahəngi var, sehri var,
Özü yerdə olsa da, ruhu göylərdə yaşar.

Dizi üstə söz yazıb, ölkələri tutan kəs
Dünyada heç bir kəsin qapısında baş öyməz!

Dizinə dirsəklənib fikrə dalan sənətkar,
Sözlə iki cahanın dövlətini qazanar.

Əyilən məğrur başı ayağını salamlar,
Dirsəklənər dizinə, kamanlaşar sənətkar.

Öz kaman halqasını qırmaq istəyən şair,
Bükülüb açılınca, təb üstündə dikəlir!

Bükülmüş qamətilə sanki həlqə olanlar,
Fələyin qulağına bəzən min həlqə taxar.

Bu hoqqabaz fələyin qarşısına sənətkar,
Bircə hoqqa yerinə neçə daş-qaş çıxardar.

Söz köhləni qızarkən... sənətkarın ürəyi,
Dodağını öpməkçün yırtar köksü, köynəyi.

Şairin ləl dodağı o zaman ki, açılar,
Yeddi göyün, Günəşin yaxasını parçalar.

Şairin ilham adlı cəsur bir atası var,
Dünyaya oğul kimi ər misrələr bağışlar.

Şair qozbel fələyi qul cəyləyər özünə,
Qulluqdan azad olar, özü köcsə sözünə.

Şairin xoş nəfəsi cana məhrəm, qəlbə yar,
Dilsizlərə dil verər, susmazları susdurar.

Hər gözələ can verən incə söz memarıdır,
Sən şairə vurul ki, o söz bəstəkandır.

Müştəri ulduzumu söz ovsununda şair?
Ya harutun sehrini qırıb pozan Zöhrədir?

Yəğmaladı bu kəndi qaçaq-quldur atlılar,
Şer adlanan bu dağı alçaqlar alçaltıdılar.

Ağıl başımdan çıxır. Görün, sözbaz nə qədər...
Sözü abırdan salır şer, söz çeynəyənlər.

Mən qanım bahasına yetirdim can meyvəsi,
Neçin su qiymətinə satılsın könül səsi?

Dad əlindən, ey fələk, söylə, haçaq, bəs haçaq,
Beli kəmərlə mərdlər zülmündən qurtulacaq?

Başda gözdirilməli sənət düşdü ayağa,
Aç ayaqdan qandalı, döndər sözü bayrağa!

Qızıl üçün, zər üçün sinov gedən həriflər
Sənətin sikkəsini, görün nəyə veriblər?!

Qızıl sözü qızıla dəyişənlər alçalır,
Zülmətə işıq salan ləli verir, daş alır.

Sənətini bilənlər ən uca dağdan uca...
Bu işıqlı zirvəni kimlər alçaltdı bunca?

Sultanın qızılından zərli əba geyənlər,
Bir gün çörək yerinə dəmir çeynər, daş yeyər.

Fəqət, saf civə kimi zər qəmi çəkməyən kəs,
Diri qalar, sultanın qılıncını gəmirməz.

Madam ki, baldır sözün, ucuz satma onu sən,
Rəvamı söz şəhdini çibinlərə verəsən?

Sənə vəfalı yoxsa, umma həтта vəfani,
Sormasalar, söyləmə həтта xoş bir duanı.

Şəriət elmi səni adlı-sanlı bilməsə,
Girişmə şairliyə, uyma yirtici nəfsə.

Şəriət elmindədir şairin şair gücü,
Söz de ki, kəməridən nur alsın Cövza bürcü.

Şerin qaldırar səni, Sırdə əyləşdirər,
Sənə ən uca qatda şahlıq, sultanlıq verər.

Hökmdarlıq şərəfi qazandırar söz sana,
Söz hakimi demişlər söz yaradan ozana.

Fələklərə ucalan bir söz yaratmayınca,
Fələk kimi süst olub oturma bikar, bica.

İsmətli ol əriyib baş əyən şamlar sayaq,
Gündüz təvazö əhli, gecələr ayıq-sayıq.

O zaman ki, ilhamın aşib-daşar, qızışar,
Çərxin köhlən atını ram edərsən... yumşalar.

Hər şəri bəyənmə sən, yarat elə bir əfsun,
Dünyanın şah əsəri sənə qismətin olsun.

Lovğalanma, görsən də gövhəri əllərində,
Ondan da əlasını ara öz içərinə.

Qızışma, sözü bir az ehtiyatla bəyən sən,
Sən ki, uca rütbəli söz yarada bilənsən.

Söz yolunun başına bayrağını dikənlər,
At çapar, Günəşi – top, Ayı – çövkən eləyər.

Sənətkar duymasa da nəfəsində od, şölə,
Azaltmaz sürətini həтта bir nəfəs belə.

Təfəkkür meydanında oddur şair ürəyi.
Yazığı gəlsə belə, daldə qoyar fələyi.

Cəbrail qanadını at edib çapar şair,
İsrafilin telindən yelpazə yapar şair.

Yol vermə ki, tarlanı tapdalasın hər yetən,
İnci düzdüyün sapın ucunu göstərmə sən.

Əncirin qol-budağı bomboş qalardı yayda,
Ənciriyən olsaydı bütün quşlar dünyada.

Bu şivənin, bu dilin mahir ovçusuyam mən,
Dəyər məni görməyə, şairlər xasiyam mən.

515 Hər hücrəyə köçürdüm şəri, şəriyyəti mən,
Çıxartdım meyxanədən, ucaltdım sənəti mən.

Birdəfəlik tullayıb zünnar ilə xirqəni,
Zahidlər, rahiblər də gəlib tapdılar məni.

İndi mən al-qırmızı bir qönçəyə bənzərəm,
Quzey rüzgarlarını durub burda gözlərəm.

Aşkarlasam, car çəksəm bakirə sözlərimi,
Səs salaram cahana qiyamət suru kimi.

Mən söz cadugəriyəm, tazə, köhnə hər nə var,
Mənim məftunum olar, mənim heyranım olar!

520 Bütün sehrbazları mat qoyur sehrim mənim!
Mələkləri aldadan əfsundu şerim mənim.

Gəncəm – Babilim mənim Harutu yandırmada,
Ən uzaq ulduzu da Zöhrəm nurlandırmada.

Zöhrəm söz dəyərini Mizan bürcündə ölçür,
Dilim – ruh aləminin lisanıdır, gözüdür.

Düz-çorayım bilirəm öz cadugər şerimi,
Halal sehrim sındırır harutun hər sehrini.

Ürəyinin şəkli Nizaminin sözləri,
Mənim halal sehrimlə daim canlı, dipdiri!

GEÇƏNİN VƏSFİ VƏ KÖNÜLƏ DALMA

525 “Qalxanını at suya!” – dedi Günəş torpağa,
Özü də qalxanını atdı, qoydu qırağa.

Gördü can verir Günəş, cahan bir az daraldı,
Onun saralıb-solan süpərindən rəng aldı.

Qonşuları – ulduzlar yaraqsız görüb onu,
Dərhal qılinc çəkdiilər vurmaq üçün boynunu.

Öküz bürcü – boynunda neçə muncuq, sədəf, zər
Yıxıldımı, üstünə xəncər çəkər Ay-Ülkər.

Əl qaldırıb, incitdi Ay öz süd nənəsini,
Gündüz zıncırovuyla gəzdi göy qübbəsini.

530 Qaranlıqdan qorxaraq nənə dayə əl atdı,
Torpaqdan fərəh dolu neçə məcun yaratdı.

Məsiha nəfəsindən şəfa saçdı Yer Aya,
Qara sevdə oduna su səpdi duya-duya.

Sərin şərbət verdilər sanki təşnə xəstəyə,
Atdı qara sövdanı, Ay qalxdı yerdən göyə.

Xəstələnmiş qəmərdən boşaltdı bir ləyən qan,
Qara mürəkkəb kimi qaraldı bütün cahan.

Üzə çıxdı gecənin içindəki rəngləri,
Qəza söydü, faş etdi üzükara kafəri.

535 Hər ləhzəsində cəlvə, hər nəfəsində bir naz,
Neçə hoqqadan çıxdı gecə – köhnə hoqqabaz.

Ayın ağ rəndi üstə qızılgüllər tulladı,
Zöhrə öz qavalından gümüş pullar tulladı.

Mən belə bir gecədə yalqızam, çırağım yox,
Nalə çəkən bülbüləm, gülüstanım, bağım yox.

Ciyərimin qanını qatdım ürək sözümə,
Ürəyimin suyundan od çilədim üzümə.

Bir az götür-qoy etdim, öz qəlbimlə qonuşdum,
Bir öyüd kitabını andım, ardınca qoşdum.

540 Gizli bir hatif mənə dedi: – Möhtac olanda,
Borcu o qədər al ki, verməyə gücün çata.

Nə üçün su səpirsən pak, təmiz atəşinə?
Yel kimi yedək atı axı nə lazım sənə?

Dərd gətirən torpağı burax, girsin tabuta,
Şölə verən atəşi bəxş et parlaq yaquta.

Ox atma ki, hədəfin öz düşüncəndir sənin,
Atın öz ayağındır, qamçını az vur, çəkin!

Yaramaz bundan artıq qəflətdə əyləşəsən,
Canında su qalıbsa, könül qapısına səp.

545 Bir qəlb hekayəsi de, bu göy qübbə içində,
Xoş bir nəğmədi dünya təmiz, mavi biçimdə.

Qaçaq-quldura bənzər beş duyğudan uzaqlaş,
Səninki qəlb yoludur. Qəlbə dərk etməyə qoş.

Uçur Ərş aləminə bədəndən qurtulanlar,
Cəbrail qanadını taxır ruhuna onlar.

İki dünyanı atan tutur qəlb dünyasını,
Ruh aləmində tapır nemətlərin xasını.

Gərəksizdir bəlkə də, təbiətdə göz, qulaq,
Üzəvarı pərdəyə dustaq olmuşuq, dustaq.

550 Qönçə qulaqlarına pambıq tıxamısan ki...
Aldadar gözün səni, get, işə sal idrakı.

Bağda gülə, nərgizə neçin səcdə qılırsan?
Onlar sənin əlindən lələdağdılar, inan!

Hər cür eybəcərliyin aynasıdır gözlərin,
Od üstünə su tök ki, heç nə görə bilməsin.

İnsan təbiətində dəlillik şəkəri var,
Bəri başdan ən azı qırx yaşını nəqd umar.

Ancaq qırx yaşa çatmaq ən böyük məsuliyyət!
Səfər xərci gərəkdir, bir də zəhmət, məşəqqət.

555 Qırx illik dərslərini təkrar etməkdən əl çək.
Yetər, əfsun oxuma! İndi sənə dost gərək.

Ürək dostun az isə... bircəsinə barı tap,
Qəmlərini silməyə bir könül qəmxarı tap.

Qəm yemə, qəmlərinə ortaq olanın varsa,
Dərdin boynunu sındır, bir həmdərd tapılsa,

Ey dərdə ilişənlər, qəmə əsir düşənlər!
Sizə dost dəyanəti dayaq deyilmə məgər?

İki nəfəs tutuşsa, tapsalar bir-birini,
Bir anda min kədərin qırarlar dizlərini.

560 İlk xoruz banında sübhün ətri saçılar,
İkincidə ulduzlar zənbaq-zənbaq açılar.

İkinci xoruz banı imdadına çatmasa,
Birinci rüsvay olar, batır qara bir yasa.

Bir iş görə bilməzsən təklikdə sən, ey naçar!
Ara, axtar, yarı tap, yaranı yar sağaldar.

İnan, nemət sayılmaz cahan səltənətləri,
Min qızılın bir dostdan üstün deyil dəyəri.

Yer üzündə hər kəsin dostu ehtiyacı var,
İllah, elə dostu ki, dar gündə dada çatır.

565 Mey dostları zay edər ayı, günü, həftəni,
Beləsindən üstün bil qapındakı cəftəni.

Salxım ürəyinin sıx şirəsini, şəhdini,
Torpağa dönməklə al bu dünyadan əhdini.

Bil ki, ərşin sultanı xəlf edərək cahanı,
Çəkdi, qoşa yaratdı həm surəti, həm canı.

Nəhayətsiz, sonsuzdur Tanrının kəraməti,
Kərəm saçıb, can ilə birləşdirdi surəti.

Surət, can birliyindən qəlb ələmi doğuldu,
Xilafət mövqeyinə çatan xəlifə oldu.

570 Üstə sultan xütbəsi olan bu könül ki var,
Ruh və cisim ələmindən yaranıb açıq-aşkar.

Parlaqlığın könlünün Süheylindədir əlbət,
Könül cocuqlarıdır bu can ilə bu surət.

Dimağıma yetincə qəlbin səsi, sorığı,
Çırağıma töküldü sanki beynimin yağı.

Qulağıma dil sayıb, sükut etdim bu dəfə,
Canım hədəf kəsildi içimdəki həlifə.

Bu feyz ilə, qüdrətlə gücləndi nitqim, dilim,
Təbim qurtuldu qəmdən, şadlıqla doldu qəlbim.

575 Odlu göz bulağımdan buz suları qovanda,
Qəlbimin atəşilə qazan qaynadı canda.

Beş hissə – beş quldura qəzəb silləmi sıxdım,
Onlar aciz qaldılar, mən bir az güclü çıxdım.

Bir mənzil, iki mənzil at çapdım dincəlmədən,
İlk sıçrayışla çatdım könül qapısına mən.

Getdim canım dişimdə mən öz könlümə sarı,
Elə bil gecə yarı ömrüm də oldu yarı.

Ruh adlı məhrabımın önündəyəm mən yetim,
Bükülüb topa döndü mənim çövkən qamətim.

580 Qəddim ikiqat oldu, haram qatdım yuxuma,
Çövkənim topa döndü, ətəklərim yaxama.

Ayağım başım oldu, başım ayaqımı oldu?
Boyum topa bənzədi, çövkən sayaqımı oldu?

Əldən getdi iradəm, gözümdə gün qaraldı,
Yüzlük təkliyə döndü, təklik yüz şəkil aldı.

Səfərdəşlərim cahil, mən səfərdə xəmtəhər,
Kimsəsizlik yamandır, qərblilik ondan bətər.

Nə cür keçim qapıdan? Cığır hanı, yol hanı?
Bəlkə geri qayıdım, tərək edim bu məkanı?

585 Qorxudan nitqim batıb. Yolum dar bir keçiddi,
Fəqət cilovdan tutan eşqim dadıma yetdi.

Döydüm qapını. "Kimdir vaxtsiz gələn?" sordular.
"Bir Adəm oğlu!" – dedim, – "Yer versəniz şad olar".

Cəld içəri çəkildilər: "Buyur, Tanrı bəndəsi!"
Qaldırdılar, yox oldu vücudumun pərdəsi.

Sarayın ürəyindən bir səs qopdu: – Nizami!
İçəri keç, bura gəl! – Bu səs necə səmimi.

O saray hərəminin dərhal məhrəmi oldum,
"Gəl lap içəri". – Getdim. Nurlu bir hücrə buldum.

590 Elə parlaq hücrə ki, çılcıraqban, müqəddəs,
Yaman gözlər onu heç görməsin, görə bilməz!

Bir əfsanə içində yeddi hekayət kimi,
Yeddi xəlifə burda əyləşiblər səmimi.

Ora fələk mülkündən daha böyük məmləkət,
Torpağına can verən küləkləri nə xoşbəxt!

Orda günorta şahı gəlib başda əyləşib,
Nəfəsabad diyarı bir azca istiləşib.

Qarşımızda qırmızı, qızıl donlu süvari,
Zəfər rəmzi bir gəncin ləl rəngində paltarı.

Şikar kəşfiyyatçısı, sərt, acıqlı bir cavan,
Yanında qara bir qul – bir az qəmgin, pərişan.

595 Pusquda ayıq-sayıq, mahir bir kəməndatan,
Gümüşdən zireh geyən mis bədənli pəhləvan.

Sanki onlar pərvanə, mənim könlüm şəm idi,
Onlar pərişan... bircə mənim könlüm cəm idi.

Mən öz qənaətimlə könül mehmanı oldum,
Yalnız könül şahının nemətinə vuruldum.

Mən könül ordusunun görünəcə bayrağını,
Üz çevirdim aləmdən, atdım hər novraqını.

600 Öz dililə söylədi könül mənə: "Ey dilsiz!
Uçur dilək quşunu bu yuvadan, uçur tez!

Bu cür tüstü içində tutuşar odum məgər?
Mən duzam, xoşlayarmı hər duzu sütül ciyər?

Mənim kölgəm bu dəhrin sərvindən əzəmətli,
Addımlarım, ayağım onunkundan qüdrətli!

Xəzinəyəm, amma ki, harun kisəsində yox,
Səninlə olmasam da, uzaqda deyiləm çox,

Ona çox qulaq asdı mənim nitq bülbülüm,
Nəfəsini duyunca utandı, susdu könlüm.

605 Sıxılaşaraq baş əydim, bir müddət yerə baxdım,
Qulağıma ədəblə qulluq həlqəsi taxdım.

Ustad – könül xacəsi təzələdi əhdimi,
Fələklərə ucaldı sayəsində Nizami.

Qalmadı riyazətdən, pəhrizdən başqa yolum,
Dedim: mən də o pirdən riyazət dərsi alım.

BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBIYƏSİ

Ədəb dərsinə keçdi o riyazət öyrədən,
Məni doqquz fələyin çıxartdı çevrəsindən.

Yolumuz həlqə-həlqə, əyri-dolay, çən-duman,
Fəqət, mənim ustadım sapmadı öz yolundan.

610 Elə bir yerə çatdı yolumuzun axırı,
Tamam arxada qaldı onun dolambacları.

Sözü daşdan keçən pir bizimçin qürur idi,
Tanrımız olmasa da Tanrıdan bir nur idi.

O pir iki cahanda mənə gözətçi, hamı!
Yoxsa çekib dərdimi, qayğıma qalardımı?

İşlərimi yoluna qoymasa da bu dəm o,
Bilirəm, şəfqətini əsirgəməz məndən o.

Mənim tək ədəbsizə ədəb öyrədən o pir,
Az qala qulum oldu, mənalıdır bu tədbir.

615 Mənim kimi qulundan bezib üz döndərmədi,
Qənimət bildi bəlkə bir yoxsulla ülfəti.

Züleyxanın vətəni Misirdənmi o, gəldi?
Yusifini quyudan çıxarmaqla yüksəldi!

Uygudan qapanarkən gecənin qara gözü,
Yandı sübhün çırağı, işıqlandı Yer üzü.

Doğdu Günəş, Fələyin nəhənk çırağı yandı,
Gecənin qaranlığı dan rənginə boyandı.

Mənim əlimdən tutdu əli çıraqlı ustad,
Gəlib çatdıq bir bağın ətəyinə xeyli şad.

620 Ətəyimi arıtdı kədər tikanlarından,
Gülə qər qət etdi məni gül nəfəsi o insan.

Güldüm yaşıl çöldəki lalə kimi, zər kimi,
Yüz yerdən parçalandı paltarım güllər kimi.

Canını təslim etdi canıma al lalələr,
Yaz yanaşdı, bağladı belimə güldən kəmə.

Gah qan rənginə düşdüm al qırmızı mey kimi,
Gah da yırtıdım gül kimi köynəyimi – qönçəmi.

Tez budaqdan budağa, güldən gülə can atdım,
Bir qaynağa qovuşub, su içməkdə muradım.

625 Mənim eşq bayrağım bənd olunca bir yerə,
Vəfa qoxusu gəldi başqa bir yandan yenə.

Açıq deyim: bir yarın rəyihəsi, nəsimi,
Mənə ürək, can verdi İsa nəfəsi kimi.

Fırlatdı bir tərəfə mindiyim kəcavəni,
Səhər rüzgarlarına yar-yoldaş etdi məni.

“En aşağı! – Söylədi, – Özündən çox vurma dəm,
Enməsən, endirərəm səni mənlük təxtindən!”

O xəyal dənizində mən ki, bir gəmi oldum,
O cənnət havasında cənnət sakini oldum.

630 Orda axır sərin su, burda od düşüb cana,
İrmağın qıyısına at sürdüm yana-yana.

Qarşımdakı saf bulaq Günəşdən daha parlaq,
Xızr yuxusunda da görməmiş bu cür bulaq.

Nərgizlər – oyaq gözlü, yasəmənlər yatağı
Baxsan, uyudar səni günün günortaçağı.

Qaliyə iyli behişt bu bağın qulu oldu,
Fələklər dairəsi onun həddi-hüdudu!

Güllər qərar tutublar yarpaqlar yaxasında,
Ətəkləri sürünür tikanlar arasında.

635 Tulkü vermiş tikana dərisinin rəngini,
Ceyranlar çiçəklərə göbəyinin mişkini.

Şəkər gülüşü güldən xəcalət çəkən tutu,
Məst olub, yaşıllığı qanadlarıyla tutub.

Şəhlər dadlı süd kimi damır təzə otlardan,
O südün şəkərilə məst olub ahu, ceyran.

Gəlin otağı kimi süslü gül yuvasında,
Ceyranlar gül ovlayır, böcəklər salır səda.

Necə qucaqlaşblar, görün, xeyri gülləri,
Gül rəngli ənbər üçün yelpik olub hər biri.

640 Nərgizlər baxanların gözlərinin sürməsi,
İlanları kor edər otun zümrüd şöləsi.

Qafiyələr bəstələr orda qumruyla bülbül,
Ağlı başdan çıxarar yasəmənle qızılgül.

İsa dilli, nisgilli, ömrü birgünlük süsən,
Sübhə müjdə verməkdə Musanın pak əlindən.

O qədər fəryad qıldı göyərçin dönə-dönə,
Axır saldı göyü də öz göyərçin rənginə.

Sultan söyüdlərinin müşk ətirli hüsnünə,
Rüzgar ümid əlilə misralar qoşur yenə.

645 Gah bahar gəlirdi ki, salamlasın hər yanı,
Gah gül təşəkkür ilə dindirirdi tikani.

Türkə bənzər yasəmən çöldə qurub ağ çadır,
Çadırın ayparası Süreyyaya nur saçır.

Lalə namaz qılmağa gəlib atəşkədəyə,
Məcus hindlilər kimi əlləri qalxıb göyə.

Lalənin bağı qara – ərəb yavrusu kimi,
Türk yasəmən Yəməndə Süheyl ulduzu kimi!

Sular yumşaqlığıyla Qaquq xəzinə bənzər.
Yaşıl otlar – Sincabla, qərībədir, cüt gəzər.

650 Bağı darvazasında çut bayraq: qızıl, sarı,
Qapılar pəncərətək açılmış göy sarı.

Aya, ulduza çatan uca budaqlar ki var,
İşıqlıqdan kölgəyə qızıl pullar tullayar.

Günəşin qulağına kölgə nəşə pıçıldar,
Təsbəh çəkən suların əlində qum canlanır.

Sünbülün busəsindən yaralanmış nəstərən,
Gül dodağı incimış qönçənin kirpiyindən.

Xeyrinin ox qabında daha qalmamış tikan,
İstər qalxana dönsün, istər diləsin aman.

655 Titrəyir salxım söyüd oxla vurulmuş kimi,
Lalənin manqalından qalxan dumanı, çənmi?

Sanki dalğalı çəmənlər qanadlanıb qalxacaq,
Yasəmən təzəlikdən damla damla axacaq.

Burda şəkər qamışı təbəssüm saçdı yenə,
Sarı güllər boyandı qırmızı ləl rənginə.

Hələ sərxoş çiçəklər, sərsəri çöl gülləri...
Gül ətrilə açılıb yellərin şən dilləri.

Turuncun yarpağından yaşıl görünən səma,
Əlində qızıl narınc birdən çıxdı qarşıma.

660 Fələklər bayrağını qızıl şəfəqlə süslər,
Yaşıl bahar güləşib, onu yıxmaqı istər?

Bu göyərən aləmin hər gülü, hər çiçəyi,
Sanki yerin canıdır, göylərin də ürəyi.

Yaşılbaş dan ulduzu doğar hər gün dan üzü,
"Daim yaşıl qalasan, ey bağ!" – Söylər bu sözü.

Gəlib burdan keçəndə yaşıllığını lək-lək,
Girov qoymuşdu sanki yaqutu çalan fələk.

Günəşin qaynağından işıq almış hər bulaq,
Cənnət hurilərinin gözlərindən də parlaq.

665 Otlar namaz qılarkən seldən əl suyu almış,
Qüslə görə şükr edib, qalxıb bir boy ucalmış.

Süleymanın ətrini alınca neçə güldən,
Quşlar Davud səs ilə nəğmə söylər könüldən.

Vurulmuş qırqovulun almaq üçün qanını,
Çil kəklik cırmaqlayır səvin ağ dabanını.

Bağ bülbülə ömr etdi qarğayaraq qarğanı:
– Gedin, alın canını, halaldır onun qanı!

Atıb getdiyi gündən bayquş bu gözəl yeri,
Onun alınə yazdı fələk viranələri.

670 Əsdi Süheyl rüzgarı Yəmən yellərilə bir,
Bomboz, yanıq çöllərə gətirdilər rəng, ətir.

Sürətlə qaçdığından yandı lələnin bağı,
Sınəsində dağ çəkdi ürək çırpıntıları.

Surətpərəst şümşadın kölgəsi əl-qol atdı,
Az qala tər lələnin ciyərini çıxatdı.

Gümüş dımaqlarıyla səhər üzlü yasəmən
Titələri silmişdi gecənin gözlərindən.

Qızıl kəndirli Yusif quyu qazdı mübarək,
Quyusu – yasəmən cənəsinəki çökək.

675 Yəhudi çalması tək saraldı yerin üzü,
Su göstərdi Musa tək işıqlı əl möcüzü.

O çeşmənin suyundan məlhəm düzəltdi torpaq.
Nuş etdiyi nə varsa, geri qayıtdı ancaq.

Səhərin aydınlığı sığmadı göylə yerə,
Kölgəni gözəldirməyi tapşırdılar yellərə.

Günəşin dodağını sancdı kölgə, axdı qan,
Yel daradı, şəh düşdü söyüd yarpaqlarından.

Orman qımıldanarkən işıq kölgəni qucdu,
İrmağın yaxasında rənglər qol-qanad açdı.

680 Mən tikan arayarkən nə tapdım: ud ağacı,
Udla dolu maqaldı gül şəxəsi, gül tacı.

Çiçək ovçu, gül boynu – bülbüllərin minbəri,
Bənövşənin telləri – qızılgülün kəməri.

Quşların cəh-cəhləri Davud səsinədən də xoş.
Güllər Nizamidən çox şəkər, qənd səpən olmuş.

BİRİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRƏSİ

Külək öz niqabını atınca bir kənara,
Qəlbim, ustadım mənim könül verdi bir yara.

Gördüm bir nigarı ki, nəfəsi gül qoxulu,
Özü qəndə qarışmış, gülüşü şəkər dolu.

685 O fitnəli, ay üzlü, ipək yaşmaqlı rəna,
Gözəlliylə Ayın od vurdu xırmanına.

Zülfünün qırımları enmiş kəmərinədək,
Başdan-ayağa göycək, nazlı, duzlu, mübarək.

Görüb onu, duz kimi yalamaq istər hamı,
Duzlu göz yaşı tökər anıb duzlu dad-tamı.

Qarışınca şəkərə gül dodaqların duzu,
Dodaqların şəkəri suya düşdü, doğrusu.

Şəkər bağında ondan tutuquşu utanar,
Tutuquşu başından gözəl, ağ cənəsi var.

690 Cənəsinin yumrusu təzə narınca bənzər,
Turunc dadlı buxağı bəlkə gümüş, bəlkə zər.

Sərxoşları ayıldan bağ gülütək sehri var,
Dostun verdiyi meytək tövbələri sındırar.

Təbərxuntək, innabtək qan tökən gül dodaqlar,
Cana qıyar, şəkərin ağ başını bıçaqlar.

Qızılgüldür, yaşıldır, fəqət, qənd qamışından,
Noğulmu, nabatmıdır? Yox, şərbət sanar dadan.

Ud ağacına oxşar xalı ciyər yandırar,
Gündüzün sədəfində qaliyə özən nigar!

695 Xalının həsrətilə yandı aşkar, gizlincə,
Ay özü göy üzündə xala döndü bir gecə.

Onun ləli gecəni Ay təkin nurlandırar,
Ala gözləri bizi Günəşdən çox yandırar.

Ürəklərin karvanı neçə fərsəng uzanar,
Fəqət, bu şüa yollar onun ağzı kimi dar.

Məgər o daşürəkli mənə zərrəcə yandı?
Ciyərimin üstündə ürəyim parçalandı!

Bal dodaqları sözmü, ya gülüş səpir onun?
Hüsnü şüalar saçır, hər qəmzəsi bir əfsun.

700 İnci qutusu kimi qapanmışdı dar ağzı,
Aralansa dodaqlar, qənd, şəkər satar ağzı.

O hoqqanı, o dürrü elə ki, gördü eşqim,
Elə sehləndi ki, bu sehri yapmaz heç kim.

Ağır tay kimi atdım parılıya uymağı,
Ruhum boynumdan açdı hər cür xaltanı, bağı.

O qənirsiz gözələ baxmağa taqət hanı?
Başımdan aşan gördüm dirilik bulağını.

Ağılmı getdi əldən, divmi göründü gözə?
Dəmir qandal vuruldu sanki biləyimizə.

705 Məgər mey nəşəsilə kədəri silmək olar?
Günəşin nur qaynağı məgər gillə suvanar?

Dərdlilərin yoldaşı, könüldaşı – dərd, aç,
Şərab düşkünlərinin şərabdadır əlacı.

Ey sinəmə çəkdiyin dağdan xəbərsiz nigar,
Sənindir ruhumdakı bu təzə bağ, bu bahar.

Mənim gözlərim çıraq, sən üstümdə çıraqban,
Sözüm – bağdı, göz yaşı – bağı suvaran bağban.

Pərdə dalında qalan bir gözəlin siması,
Bu gün mənimçün "İxlas" surəsinin aynası.

710 Bu dolaşq kələfin ucu tapılanacan,
Başım dizim üstündə – çox öyləşdim nigaran.

Yəqinlik yolu seçdim yara yetməkdən ötrü,
Sən də mənim getdiyim yolla get, ey dost, yürü!

Yox, bu pərdəyə yadsan, dayan, şair yürüsün,
Nizaminin işini elə Nizami görsün.

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ

Könlüm – ustadım mənim qədəh vurmaq istədi,
Bir neçə tay-tuşuna "Gəlin, dərdləşək!" dedi.

Səhər kimi işıqlı gecənin masasında,
Vardı arzu edilən hər cürə nemət, qida.

715 İlk baharı andıran məclis, asudə işrət,
Nə rüzgardan çəkinmə, nə də bir ayrı möhnət.

Pəncərədən girən meh buxar qoxusu saçır,
Darda qalan Yusifin köynəyindən bəhs açır.

Gecə şahı öldürmüş gecə bəkçilərini,
Eşqin şəkəri üstə çırpınan böcəklərmi?

Sazçalanlar pərdədə rəng arar, ahəng arar,
Keçir vəfa bəhsinə pərdə dalındakılar.

Yerə dəymək eşqilə Süheylin qədəmləri
Dürr üstünə ləl səpir, şəh üstünə mirvari.

720 Yanır ciyərin şamı – yanır şamın ciyəri,
Atəşin ürəyitək ürəyin atəşləri.

Manqalda ud ağacı məclisi nurlandırır,
Şəkər saçır... şəkər də udu alovlandırır.

Gül suyu şüşəsindən saçır ətri, şəkəri,
Ağ süfrəyə zər tökür şamın al şölələri.

Şərab noğuldan öpüş almaq üçün biqərar
Noğul ağzından badam, gözündən şəkər saçır.

Şəkər dodaq, badam göz bir-birinin məhrəmi
Eşq oyunu qızıdır Mərrix ilə Zöhrənin.

725 Qulaq qapılarına çatır şirin vədələr,
Gülüş gül dodaqlardan dirilik suyu istər.

Tülkünün göbək xəzi altındadır qaplanın,
Aslan kəmərləmiş göbəyini ceyranın.

Aşiqin yaxasında məşuqənin əlləri,
Rəqs edənlər məclisə saçır dürrü, gövhəri.

Şamlar əli qədəhli saqilərmə, dayanmış,
Taslar mey aludəsi, pərvanələr bayılmış.

Uyğu nəyə bənzəyir? Qanadsız pərvanəyə,
Təşəkkürlə baş əyən şamlar dönüb şöləyə.

730 Əlindəki sazıyla Zöhrə məclisə zivər,
Dürüst bir ahəng ilə mizrab sındıran əllər.

Məclis qızıb, qeyb olub uyğusuzluq xumarı,
Bir-birindən nur alır məhəbbət çıraqları.

O şeyi ki, təklidə heç bir kəs tapa bilməz,
Bircə nəfəsdə tapır onu iki həmnəfəs.

Bir-birinə verirlər sevgililər mükafat,
Bədən bədənə peşkəş, könül könülə sovqat.

O bəzənmiş hücrədən yoxluq yükünü guya,
Atmışlar ölüm adlı tamam başqa dünyaya.

735 Şadlıq quşu naməni qanadına bağladı,
Sürəyyanın qırıldı yeddi qolu, qanadı.

Dan quşunun – xoruzun səsi atəş dolusu,
Məhəbbət quşlarının ciyərinə səpdi su.

Quşcuğazlar mürgülü... xoşdur uyğunun dadı,
Aydın əli, göylərin ayaqları bağlıdı.

Yabancılar qapıdan girə bilməz içəri,
Pərilərin telləri – divanələr zənciri.

Müştərinin ürəyi qəm həlqəsində çarpar,
O, üzük həlqəsindən bir az da xırdaca, dar.

740 Cinlər bədrəyən kəsə hücum etdikləri tək,
Hər aşiqin ağlını başdan alır bir mələk.

Tikanları götürür kirpik ucunda onlar,
Könül qapılarında yasəmənlik salanlar...

Xəttü xalı neyşəkər, hüsnü – könül meyvəsi,
Cismi bəlkə də güldən, özü – bir gül dəstəsi.

Fındıq ağzı şəkər, qənd, badam gözləri xumar,
İnnabı püstəsinin üstə incə xətmə var?

Saçlarının gecəsi "halal sehri" nə bənddi,
Babil sehri, hind xalı ovsunlamış bu xətti.

745 Camalları, xalları, incə qəmzələrilə,
Döndərdilər aləmi Hindistana, Babilə.

Gözüm baxdı gözüne... bir təbəssüm qazandı,
Ürəyim bir cüt gözün başına çox dolandı.

İti dilli qəmzəsi, gör, tikanmı, ya neşlər?
Saçlarının düynü bizim işlərə bənzər.

Hər kamana qoymamış qəmzəsinin oxunu,
Bir baxışla öldürür aşıqlərin çoxunu.

Qanad verir ürəyə sanki İsa nəfəsi,
Ürəyin torpağında abi-həyat çeşməsi.

750 Ətri yasəmən kimi bədənində, əynində,
Yaşmağını Ay kimi, daşıyır öz çiyində.

Gül üzü, al dodağı şəkər, badam səpmədə,
Bəlkə pənəh aparır güllər şəkərə, qəndə.

Həyat verdi, can verdi hər baxışı cahana,
Hər kirpiyi can üçün dönüb oldu bütəxana.

Gümüş tək ağ üzündə ətir saçır qara tel,
Müşkün özü ətirini ondan alır elə bil.

Gümüş buxaq, ağ buxaq kəmərlər bağladı tərden,
Göy qurşağı yarandı Günəş yanında birdən.

755 Zülf – İbrahim, yanaqlar – İbrahim atəşləri,
Göz – İsmail, kirpiklər – onun qətl xəncəri.

Yanağının atəşi bir dəstə reyhan oldu,
Nərgizinin üstündə xəncər də xəndən oldu.

Mey tək yandırır səni bir busə versə əgər,
Dodağı ölgünləri İsa kimi dirildər.

Onun tərli yanağı şəhi ağappaq nəsrin,
Ay camalı nur saçır göydə Süreyya təkin.

Necə qəşəng açılib hurinin ağ yaxası,
Səhər nəməsidirmi nur möhürü – tuğrası?

760 Tanrı ərənlərinin hümməti, xalqın canı,
O nurun divanəsi, o işığın qurbanı.

Ağız susur... qaşlarsa doymur incə söhbətdən,
Gözlər qonuşur... çünki dil tutulub heyrətdən.

Ağ süfrəni, gör, necə gül rəngli meyvə bəzəyir.
Qızıl, gümüş qədəhlər nərgizlərə bənzəyir.

Əqlin başı aylanır bu dairə içində,
Əldən gedir ürəyin dözümlü də, gücü də.

Gülməkdən vaxt tapmayan gül ağızlar qiyamət –
Bircə ah da çəkməyə qalmayıb daha taqət.

765 Məğlub olub... başını səbr aşağı saldı,
Fitnə iki ahəngin arasındamı qaldı?

Sədəfli saz ucaltdı Davudi nəğməsinə,
Nəql etdi Mahmud ilə Ayaz hekayəsini.

Nizaminin şəri də bu dəm qənd, şəkər saçdı,
Qəzəlxan ceyranların dillərində dolaşdı.

İKİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRƏSİ

Əzəlin toxuduğu bir xəlçənin üstündə,
Ömürdən ötən çağlar yenə də öz hökmündə.

Könül mənim şerimlə salam verir qulağa,
Gözlər alır salamı, canla dodaq-dodağa.

770 Türk gözəli gülərkən qəndin qəlbi daralır,
Ceyranların gözündən gözlər sürməni alır.

Kətan geyinib gəlir ay camallı türk yarım,
Sökülmüş kətan kimi çatlayır dodaqlarım.

Gecənin sifətinə işıq silləsi çıxır,
Ay səmada sübhədek aydınlığa pasiban.

Bir az xəfif dəysəydi qəmzəsinin oxları,
Can düşüb qədəminə, öpərdi torpaqları.

İşığından islandı şamın ağ kirpikləri,
Qısqanlıqdan ağardı çırağın bəbəkləri.

775 Sitəmlər ki, etmişdi cövr ilə, cəfa ilə,
Təbərrik bildi könül, götürdü vəfa ilə.

Mən – su arxı, o – çəmən, mən – yaşıllıq, o – Günəş.
Mən yuduğum paltarı qurudurdu o atəş.

Bəhrəsindən daddığım o gecə, bostanında,
Nəyi var, bilmişəmsə, günahkaram yanında.

O yeni doğmuş Ayın şəfəqdəndi kəməri,
Bütün məftunlarından gizlətməmişdi bəhəri.

Sən demə, məftununun məftunu olubmuş o,
Mənim eşqim – qığılcım, onunku – məşəl, alov!

780

Deyirdik sübh açılısın bir az gec, bir az yavaş,
Bu gecə pərdəmizə gündüz od vurmasın kaş.

Sağ çıxsa bilsəydik, ah, bu gecədən gündüzə,
Bəlkə qiyamətəcən yaşayardıq göz-gözə.

O gündüzdən işıqlı gecə – bütöv bir həyat,
Yatsam, yuxumda belə bir də görmərəm, heyhat.

Mənim o gecədən xoş gecəm olmayıb hələ,
Elə gözəl bir gecə bir də düşərmə ələ?

O gecəni bir daha görə bilmək üçün, ah,
Əl qaldırıb göylərə deyirəm: Allah, Allah!

785

Yox, qaranlıq deyildi, aydın gündü o gecə,
Təkcə merac gecəsi tay olar ona, mənə.

Fələyin ləli üçün “Günəş!” deyər mələr Ay,
O gecənin dərdindən dirilər Ay, ölər Ay.

Nəçin gecə gündüzə özünü düşməni sayır?
Bəlkə min gün içində o gecəni arayırlar!

Mən hər şeydən asudə. Bir də nə gördüm öndə:
Qılınc vurur başına, səhər al qan içində!

Yandırdı kirpiyimi qaynar Günəş, inanın,
Göz yaşlarım bürüdü könlümün eyvanını.

790

Yağış Günün qırmızı köynəyini yudu ki,
Pak olsun əl qaldırıb salamlarkən göyləri.

Günəşin yaratdığı hövzə sanma lal durub,
Sənin və mənim kimi min-min sənək sındırıb.

Çərx gümüşlə bəzəmiş ulduzların dəstinə,
Açmış altun Günəşin qızıl səhifəsini.

Bir az yüngül oyandı ağır yatan dan yeri,
Qaranlığın qanını tökdü qızıl xəncəri.

Mən dözmədim şəfqətin yürüşü qarşısında,
Qalxan etdim canımı bu qılınca, bu oda.

795 Çaydan sıçradı səhər – o təşnələr düşməni,
Gecənin körpüsünü sökdü, öldürdü məni.

Bir səs gəldi könlümün təzə xərabəsindən:
“Mükafatım, ey səhər, söylə, budurmu səndən?

Bundan bir azca əvvəl yarım mənə yar idi,
Qaranlığa nur saçan qızıl şamım var idi.

Hanı o şam, o gecə? Hara qol-qanad açdı?
Uzaqlaşdı, dağ aşdı, guya heç olmamışdı.

Yemiş sənin balını, sanc onu nəstərinlə,
Pambığına od vur, od, yol tükünü, ver yelə!

800 Ağıllandır xamları, qorxma, olsan da qatil,
Yanmışları yandırmaq əlində çətin deyil”.

Göz yaşımı görüncə gün məni qucaqladı,
Şəfqət və şəfqət saçdı, qan-yaş töküüb ağladı.

Mənim ahımla yandı o dan yeri, o xırman,
Günəşin od qaynağı dondu göz yaşlarımdan.

Fələk zəhər də verdi, ümid də verdi mənə,
Gecə ilanı muncuq, Günəş getirdi mənə.

Səhərin gözlərindən işıq aldım, nur aldım,
Çox şeydən xəbər tutdum, yenə bixəbər qaldım.

805 Hər kim ayaqlaşırsa, bu yürüyən fələklə,
Demək, qucur aləmi səhər boyda üreklə.

Aylı gecələrindən sən ey xəcil qaldığım,
Gündüzünün yanında üzü qara olduğum!

O gecəni vəsf edib mən ki qələm çalmışam,
Ondan ədəb, mərifət, ondan ibrət almışam.

Yalnızlıq pərdəsinin qara rəngidir gecə,
O zülmətdə birçə nur idrak nurudu, mənçə.

Manqalda ud ağacı gül suyuyla yanaşı,
Biri xəstə naləsi, o biri də göz yaşı.

810 Süfrədəki nemətlər, bəxtimdəki mələkə,
O Qədr gecəsinin xəyal nurudu bəlkə.

Bu göy qübbə altında, de, kimlərdir ucalan?
O qaranlıq pərdəyə, o sirrə vəqif olan?

Bizə pərvanəliyi öyrədən gündən bəri,
Həmən şamdan yaxşı şam yandırımıbmi dan yeri?

Çalış sən də o şamdan bir azca nur alasan,
Sən də Nizami kimi dönüb çıraq olasan.

Birinci söhbət

ADƏMİN YARADILMASINA DAİR

O zamanlar ki, eşqə səcdə qılan yox idi,
Yoxluq içində varlıq səssiz bir çocuq idi.

815 Lakin gəldi o xoşbəxt yoxluqdan bu varlığa,
Bəşər darvazasını açdı bəxtiylərə.

Pərilərin sonuncu çocuğuydu bu bəndə,
İnsan oğullarının ilkiydi Yer üzündə!

Tanrıya bayraq dikib ilk xəlifəsi oldu,
Bayraq kimi ensə də, bir də qalxıb doğruldu.

"Adəmə ad öyrətdim, torpağını qırx günə,
Yoğurdum!" – ayə gəldi təkcə Adəm şəninə.

Gözləri gah bulaşdıq, gah tərtəmiz bir aləm,
Həm qızıldı, həm sərraf, həm məhək daşı Adəm.

820 Göydə yaşayanların ən gözəli, ən xası,
Təptəzə yer əhlinin o idi tək aynası.

Canının şəkli bildi insanlıq o igidi,
Yeddi səma qolunun qızıl bilərəziydi.

Çıxdı iki beşikdən – qovuşdu cism ilə can,
İki cövhər məğzini mənimsədi ilk İnsan.

Odur zindan əhlinin mükafatı, xələti,
Ruh əhlinin saqisi, sədri, ilham qüvvəti.

Bu xilqətin siniri, səddi – onun bazarı,
Varlığında Allahın saflıq, qüdrət axarı.

825 O hələ süd qoxulu qırx günlük bir çocuqkən,
Dil açdı, dərs öyrəndi qırx yaşlı müdriklərdən.

Eşqin gözəl yazısı alnında şölələndi,
Cənnətin qucağında bir gülüstandır indi.

Uzaq görən ən parlaq gözədən çıraq aldı o,
Ən uca bir ağaca qondu, yuva saldı o.

Ondan dən alsın deyə cənnət quşları gəldi,
Şərəfi qarşısında bütün başlar əyildi.

Tamah saldı kərəmin bəxş etdiyi danəyə,
Atdı ev-eşiyini, cənnətə vida deyə.

830 Şükür sənə, ey Tanrı, tələdə sarılır dən,
Dəyərdimi bu şükür? Dən qoyulmuşdu qəsdən.

Tanrıya dualardan, diləklərdən yaranmış,
Səcdəsinə az qala cümlə cahan qapanmış.

Adəmin darvazası kimə qible olmadı?
Yalnız birçə divanə – İblis səcdə qılmadı.

Səkkiz cənnət bağından üstünə gül səpildi,
Bütün güllərə ləçək, iblisə dağ çəkildi.

Lakin, ey insan oğlu! Adəm gülmədi sənsiz,
Cənnətdə bir rahatlıq, inan, bilmədi sənsiz.

835 Cənnətdə hökm etməyə tükənmişdi dözüümü,
Dərd çəkirdi ki, sən də görəsən Yer üzünü.

Qəlbində övlad eşqi, övlad – onun sabahı.
Bir arpaya dəyməzdi buğda yemək günahı.

Ciyərini dağladı buğdadan gələn ağrı,
Buğda dənəsi kimi iki bölündü bağı.

Buğda kimi lüt-üryan, gözü-könlü qubardı,
Nə torpağı, nə daşı, nə də ruzusu vardı.

Bildi: şuma düşməsə çatar əhdinə haçaq?
Deyirmana girməsə, üzü ağ olmayacaq.

840 Buğda yeyincə, üzü buğda rəngini aldı,
Bərk utandı, ay kimi, saman kimi saraldı.

Buğda qara torpağı yarıb çıxırsa necə,
Adəm sənə uğrunda cəbrə dözdü eləcə.

Deyərsiz bir buğdaya elə ki, tamah saldı,
Özü də buğda kimi çıplaq, lüt-üryan qaldı.

İblisin ucbatından uğradığı həqarət,
Buğdanın da bağrını ikiyə böldü, əlbət.

Quru torpaqda bitən sarı buğda, o gövhər,
Ağılsızlıq, sıxıntı rəmzi deyilmi məgər?

845 İnsan buğda yeməklə bir az bəlkə saz oldu,
Heyhat, buğda əslində nəhəng bir ağız oldu.

Can ipinin ucunu itirmiş, ey zavallı,
Bircə buğda danəsi səni tələyə saldı.

Öz arpa çörəyini qənaətlə ye ki, sən,
Adəm düşən buğdanın toruna düşməyəsen.

Yaraşarmı sənə heç iblis feline düşmək?
Sən bir sultan şirisən, hürmə qapıda it tək!

Əgər tövbə etməsən Adəm kimi ürəkdən,
Alındakı ləkəni silə bilməyəcəksən.

850 Suçun varsa, üzr istə. Paka çıx Adəm kimi,
Adəm üzr istəməklə, de, təmizlənmədimi?

O gündən ki, meylini bir danəyə saldı o,
Bu həyat tarlasının əkinçisi oldu o.

Adəm, gör, hara gəldi bir buğda həvəsilə,
Cənnətdən hara düşdü? Bu dünya tələsinə!

Solmuş gülə bəxş etdi yağışlı yaz buludu,
Sərəndibə köç edib, ismət çadırı qurdu.

Günahı ucbatından qaçdı xeyli uzağa,
O, üz qaralığını tökdü qara torpağa.

855 Nilçi oldu, gözündə nil rəngində asıman,
Hindistanda çəmənlər bitdi göz yaşlarından.

Fələk vuran ləkəni ovcundan silənədək,
Qarşısında göyərdi nil rəngində ot, çiçək.

Ay kimi şölə saldı, Xətə türkünə döndü,
Papağının altında Xətə zülfü göründü.

Bir yüngüllük gətirdi tövbə dağ cüssəsinə,
Yer üzündə Tanrının döndü xəlifəsinə.

Vəfa toxumu əkdə ağıl tarlasında o,
Bəhrəsini vəqf etdi, bizə verdi sonda o.

860 Cənnət xəzinəçisi nə vermişdisə, ona,
Altıqapılı evdə qoydu doqquz xurcuna.

Buyur, nuş et, bəyənsən hansı gözəl neməti,
Biçmək sənin qismətin, əkmək onun qisməti.

Ud inlər ki, yayılsın manqalın rayihəsi,
Eşşək cəfa çəkər ki, səfa görsün yiyəsi.

Bəli, sənin işini səndən öncə gördülər,
Tanrının lütfüylə sən yüksəldin, ey bixəbər.

Dön bahar rüzgarına, çiçək gəmisini ol ki,
Bostandan qovmasınlar səni tikanlar təkisi.

865 Qafil olma ki, ömrün yetincə son baharı,
Qəlbə soyuqluq gəlir, cana atəş azarı.

Aslan üreyin yoxsa, yoldan çəkilməlisən,
Demək, aslan deyilsən, bir aslan heykəlisən.

Saray qapılarında seyr elə heykəl şiri,
Yüz zopa vursan belə, qımıldanmaz heç biri.

Fələk xələti geymək sənə yaraşır məgər?
Ey torpaq oğlu, yalnız torpaq eybini örtər.

Sənin tale ulduzun çoxdan sönüb, ey bədbəxt!
Özün yumaq olmusan, dərdin, qəmin yekə dağ.

870

Dustağ deyilsən məgər? Bəs nədən ulu göylər,
Min şəhəri tutanı bir şəhərə bənd edər?

Sən də bu göylər kimi beli bağlı ol müdam,
Fələklərlə ayaqlaş, irəli qaçma ondan!

Od kimi iti getmək, yanıb kül olmaq asan,
Bəxtəvərlik odur ki, yolda yorulmayasan.

Sakit axan su kimi yaşamağı seç peşə,
Yüngül suyun qiyməti ağır olur həmişə.

Bədən gözəllik tapır yalnız çevikliyilə,
Ruhun yüngüllüyündən can dönür qızılgülə.

875

Yüngül əsən rüzgarlar dolaşır hər iqlimi,
Ağrılar öz yerində qalır Qaf dağı kimi.

Tikan olma, aldanma qızılgülün hüsnünə,
Önə bax, bənövşə tək baş əymə öz köksünə.

Divarları aynalı bu otağın içində
Tək özünü görürsən, hər şeyin gözü səndə.

Tək özünü görürsən sən bu ayna dünyada,
Varlıqda yox kimisən, ömrü vermişən bada.

Nə qədər hüdudlara, hədlərə çıtsan da sən,
Varlıqda yox kimisən, lüt-üryansan əzəldən.

880

Əgər kədər duzundan azacıq dadmış olsan,
Bu duzsuz işlərdən sən əl çəkərsən, inan!

Əl çək zülümdən. Uğraş vəfa yurduna birbaş,
Yanaş ulu Tanrıya, alçaqlardan uzaqlaş!

Tanrı gözəlliyini görüb, çirkinliyi at,
Uzaqlaşıb özündən, Tanrı məqamına çat.

Üzr istəsən, suçundan birdəfəlik əl çəksən,
Dada yetən Tanrıdan lütlər görəcəksən.

ÜMİDSİZ PADŞAHIN BAĞIŞLANMASI DASTANI

Adil şah yuxusunda zalim bir soltan gördü,
Soruşdu: – Sənə Tanrı hansı cəzanı verdi?

885

Gündüzlər qan tökmüsən, ev yıxıb, zülm etmişən,
Gecə hansı əzabı çəkdin əvəzində sən?

Zalim cavab verdi ki: – Ömrüm çatarkən sona,
Göz gözdirdim cahana, pənah gətirdim ona.

Görüm düşkün çağımızda yol göstərən kimim var?
Tanrı mərhəmətinə kim mənə ulaşırdır?

Baxıb gördüm heç kəsin mənə bir şəfqəti yox,
Hiddəti, nifrəti çox, lütfü, mərhəməti yox.

Söyüd kimi titrədim, dözmədim bu rüzgara,
Ürək yara, üz qara, indi gedim mən hara?

890

Axar suya tulladım dörd ucunu kilimin,
Təkcə Tanrı lütfünə bağladım öz könlümü.

Dedim: ey ulu Tanrım, biz acizik, sən qadır,
Bu miskin, aciz qulun səndən xələtlidir.

Suçlarından peşiman zavallıya rəhm elə,
Nifrinlər qazanmışam yolundan çıxmaq ilə.

Ya tulla cəhənnəmə – ən sərt cəza ver mənə,
Ya da pisliliklərimin əksini göstər mənə.

Gördü üzümde tər var – xəcalət nişanəsi,
Üz döndərmədi məndən, kimsəsizlər kimsəsi.

895 Feyzilə qəbul etdi mənim yalvarışımı,
Çiyimdən dağ götürdü, sığalladı başımı.

Pəşmanlıq, tövbə dolu bir nəfəs getməz hədə,
Qiyamətdə Tanrının qəzəbini söndürər.

Ey boşboğaz, aldığın hər boş nəfəs, fikir ver:
Bir əzab tərəzisi, bir ziyan ölçüsüdür.

Boş keçmiş hər gününü bir ziyan meyarı say,
Neçə il öldürmüşən, neçə fəsil, neçə ay.

Ömrünün tərəzisi incisizdir, ey sərxoş!
Həyat qədəhin dolur, həyat sandıqçansa boş.

900 Tərəziyə yerdəki daşları doldurma sən,
Bu fani muncuqları qolbağına vurma sən.

Nə qədər yığmısan, bircə dirhəmə dəyməz,
Ömrü verdiyin sövdə bir nəfəsmiş, boş nəfəs.

Hər nə almısan, ver, cəm etməyə can atma!
Əlindən gələn qədər payla, bölüş, uzatma!

Belin məzlum əlindən, boynun kölə haqqından,
Qurtulsa, qiyamətdə bəlkə taparsan aman.

Onda sənəin ətəyin yetimlərə tor olmaz,
Dullar tutub yaxandan, səndən tələbkar olmaz.

905 Köhnə, cındır döşəkli bu dünyadan sən əl çək,
Kirli ətəyini yu, nəfsin gözüne mil çək.

Ya sən qəriblər kimi ruzu yağ yol getməyə,
Ya çəkil Nizamitək dünyadan bir guşəyə.

İkinci söhbət

ƏDALƏTLİ VƏ İNSAFLI OLMAĞA DAİR

Ey kamalı, tədbiri xilqətlərə hökm edən!
Ayağı baş tacına dürr olan, gövhər verən!

Şahsan, şah qəsri istə, qoy görsün dünya səni,
İncisənsə, ara, bul Tanrı xəzinəsini.

Dünyanın o üzündən kimin var ki, xəbəri?
Səninlə məndən savay kimdi bilən bu sirri?

910 Tanrının xəlq etdiyi ilkin əzəli nurdan,
Hamıdan çox pay alan sənənsən, özünsən, inan.

Cahan – sənin öz evin, sən – bu evin açarı,
Sənikidir bu bağın hər barı, hər nubarı.

Əzmin, böyüklüyünlə tutmusan yer üzünü,
Qürur yaraşır sənə, ver irəli köksünü.

Sənin dövrən bu dünya çevrəsinin dışında,
Qiyamətin iki cahan üzüyünün qasında.

Səhər göylər Günəşə gör neçin tutur ayna?
Kimliyini tanıtsın kainata, cahana!

915 Sənin beşiyin olan sonsuz mavilik ki, var,
Rahət yatmağın üçün gör necə yırgalanar.

Can quşu da, ölüyə can verən İsa da sən,
Sənin tək uca xilqət varsa, ancaq özünsən.

Günəşin ki sinəsi qızıl odla doludur,
Üzünü gördüyündən onu sarmış bu qürur.

Soruş, birçə telinə dəyərimi o incə Ay?
Səndən alıb nurunu, gülümsəyər gecə Ay.

Sən cahanın qulu yox, gövhərisən, dürrüsən,
Xoşbəxt yaşa, qəm yemə, ön cərgədə yurü sən.

920 Yer üzünə bənə ki, uca tutmur özünü,
Rüzgar tək xəfif ol ki, fəth edir yer üzünü:

Hava çəkən, boş yerdən məhsul verən yer üstün,
Havalılar yel əssə, qalxıb toz olur bir gün.

Ver qəlbini Tanrıya – xoşbəxt olmaq istəsən,
Eşqin özü şahlıqdır, elə bil xətt üstəsən.

Soruş: harda qaldı din, tərifi qaldı harda?
Dəyanət getdi əldən, əmanət qaldı harda?

Hansı könullərdə ki, dindən od var, əsər var,
İkinci dünyadan da xəbər tutmuşlar onlar.

925 Əlində, ovcundadır hər nə varsa dünyada,
Dinin dərini çək ki, sərvətin olsun o da.

At aləmi, tut dini... var ikən bu cür imkan,
Bu alverdə nə üçün aldatsın səni şeytan?

Din adlı kəhrəbanın arpa boyda zərrəsi,
Bir batmanlıq iksirin bərabəri, əvəzi.

Tök ətəyindən daşı, cəvahirini satın al,
Dəyiş qara torpağı saf qızıla, qalx, ucal!

930 Bu alverdə, bu yolda ruzuya çatmaq asan,
Bir alıb, on verirsən, düz on qat qazanırsan.

Bu qazancdan faydalı daha nə var cahanda?
Bu ziyansız alverdən xeyir götür bir anda.

Dini sevib qorumaq sənə borcundu hər gün,
Bu yolda can qoyublar haqsevərlər haqq üçün.

Xeyirxahlığı güdmək – adillik nişanəsi,
Xalqa xidmət – kişinin ən böyük xəzinəsi!

Ordu üçün, yurd üçün xoş diləklər bəsləsən,
Bir gün yüksələcəksən yurdun nəzərində sən.

Ev yıxdı, mülk uçurtdu, zülmkarlar nə qədər,
Tapdı dövləti yalnız xalqı incitməyənlər.

935 Atdığı hər addımın düşün gələcəyini,
Öncə gördüklərini, sonra görəcəyini.

Çalış xəlg üçün qazan asudəlik, səadət,
Xəlgə döyən, incidən nə qazanıb? Xəcalət!

Təkcə öz dincliyini güdməklə məst olmusan,
Batır tədbir gəmisini, ayıl, ey sərxoş insan!

Haydı, zəbt et, mənimsə gücsüzlər tifağını,
Tısqırınca basıb ye yetimlərin haqqını.

Qiyamət, məhşər günü bəs nə üzlə, söylə, sən,
Gözə görünəcəksən, haqq-hesab verəcəksən?

940 Arxalan ancaq dinə, o qüdrətə, əzmə sən,
Məgər sən zərdüştçüsən, günəşbaz, acgözmüsən?

Bu sarışın, yuvarlaq Günəş zərnixə oxşar,
Aybaşı günlərində tapar onu qadınlar.

Doqquz mixli çadırdı, hər nə varsa, yaxşı bax,
Zərnixəz gəlinciyin oyunlarıdır ancaq.

Məsihi kimi mənim də birçə budur marağım:
Ömrümün çıraqında qoy tez tükənsin yağım.

Nə vaxtacan sürəcək pərvanə kimi yanmaq,
Çıraqlar qarşısında zəbun düşmək, odlanmaq?!

945 Sən İsayə qəsd edən bu pərdəni qır, at ki,
Ayaqları qandallı olasan İsa tək.

Hər kəs ki, İsa kimi duyub, sevib insanı,
İnsafı sayəsində tutub cümlə-cahanı.

Zülm ilə tutmaq olmaz bu cahanı, bu mülkü,
Mülkü ələ gətirmək yalnız insafla mümkündür!

Adil olmayanların sənə nə faydası var?
İnsafsız səni yalnız tufanlara tullayar.

Ədalət müjdəsilə cahanı şad eylə sən,
İşlər gör ki, iş olsun, yurdu abad eylə sən!

950 Ədalət təşnəsidir, inan bu gözəl diyar,
Ədl ilə iş görənlər əbədi özül tapar.

ADİL NUŞİRƏVAN İLƏ VƏZİRİN HEKAYƏTİ

Ayrılib rəiyyətdən, səltənətdən, saraydan,
Bir gün ov həvəsilə atlandı Nuşirəvan.

Bu səfərdə munisi, dostu yalnız vəziridi,
Özgəsini xoşlamır, tək onunla gəzirdi.

Ovlaq həndəvərində baxdı, birdən nə gördü:
Düşmənin qəlbi kimi boş bir viranə gördü.

Gördü ki, bir cüt bayquş civildəşir, uçurlar,
Şahın hövsələsi tək araları xeyli dar.

955 Vəzirdən soruşdu şah: – Nə qonuşur bu quşlar?
Nədir bu həyəcanlı qışqırıqlar, təlaşlar?

Vəzir cavab verdi ki: – Ey dövrün tacıdır!
Öyüd xoşlamış olsan, anladaram əsrarı.

Bir toyun sövdəsidir bu dartışma, bu söhbət,
Bir kəbin üstündədir bu bazarlıq, məşvərət.

Bu quş verib qızını, başlıq umur o quşdan,
Gəlin başlığı istər bir az öncə, bu başdan.

Deyir: bu viran kəndi cəhiz verirsən mənə,
Bir neçə xərabə də qoymalısan üstünə.

960 O biri quş deyir ki, əbəş alver etməyə, çək,
Şahın zülmələrini görüb, qüssədən əl çək.

Şah bu şahsa, gərmiş də bu cür gedərsə yenə,
Yüz min belə xərabə cəhiz verərəm sənə.

Yatmışdı, silkələdi bu cavab padşahi,
Ciyərini yandırdı onun fəryadı, ahi.

Baş-gözünə döydü şah, axıtdı göz yaşları,
Göz yaşlarından savay nə olar zülmün bari?

Barmağını dişlədi heyrət ilə, mükəddər:
“Zülmün gücünə bax ki, quşlar da tutmuş xəbər.

965 Zülmü hansı zirvəyə çatdırıb ki, gör, bəşər,
Toyuqların bağrını çalağanlar didirlər.

Ey dünyanın düşgünü; qafil mən, bixəbər mən!
Başıma döyməliyəm hələ, gör, nə qədər mən!

Nə vaxtacan soydurub soyacağam elləri?
Yaddanmı çıxarmışam qiyaməti, məhşəri?

Nə vaxtacan edim mən bunca əliuzunluq?
Öz başıma açdığım oyun qorxuludur çox!

Bu mülkü verib mənə, bəxş eləyib ki, Tanrı,
Qovum yaramazlığı, qoruyum yadigarı.

970 Üstüm bəzək, içimsə təzək kimidir, heyhat,
Üstüm qızıl, içim mis. Misəm, ey dadi-bidad!

Gərək sənin könlündə kərəm olaydı, inan,
Utanaydın özündən, ya da ulu Tanrıdan!

Bu dünyada zülm oldu zövqüm, əyləncəm mənim,
O dünyada başıma kül tökməzmi qəm mənim?

Barsız, miskin ömrümün mükafatı – cəhənnəm,
Mənim sümüyümü də yandıracaq bu sitəm.

975 Nə vaxtacan töküm mən – yoxsa ömrün uzunluq,
Həm xalqımın qanını, həm üzümün suyunu?!

Qiyamət – məhşər günü yapışaraq yaxandan,
Cavab istəyəcəklər, ey soyğunçu, bunu qan!

Pəşimanlıq həyası boğsun məni, yanmasam,
Qoy bağrım daşa dönsün, bu qüssəni qanmasam.

Bu pəşmanlıq, bu həya, bu iztirab, bu kədər,
Yol yoldaşım olacaq məhşər gününə qədər!

Çiyimdəki yük qədər deyir kimin yükü var?
Dünyada kim mənim tək bunca zavallı olar?

980 Bu qədər cəvahirdən, bu qədər cah-cəlalından,
Nə apara bildi Cam, nə götürdü Nəriman?

Sonsuz vilayətimdə hər şey itaətimdə,
Nə istəyirəm daha mən öz aqibətimdən?"

O qədər dəyişdi ki, şahın halı, əhvalı,
Naləsindən yumşaldı atının polad nalı.

Ordugaha dönməyə təvəllül işləri,
Vilayəti bürüdü həssas nəvazişləri.

Əli qələmli, adil bir şah gördülər onu,
Fərman verib üreklə, kəsdi zülmün yolunu.

985 Boğdu cövrü, cəfanı, car çəkdi ədaləti,
Axır nəfəsinədək qorudu səadəti.

Zəmanədə nə qədər devrim – inqilab oldu,
Nuşirəvan ölsə də, onun haqq səsi qaldı.

Onun adı yazılmış sikkənin üzərində,
"Adil" sözü gördülər xoş günlərin birində.

Bəli, ondan dünyada parlaq xatirə qaldı,
Ədalətin zəngini kim ki, çaldı, uçaldı.

Könül yıxma, könül tik, can qoy xalqın uğrunda,
Səndən mehrini onda əsirgəməz Tanrı da.

990 Tap, sağ əl olsunlar Güneşə at çapanlar,
Dostun səfası üçün cəfa çəkən – bəxtiyar.

Sən ucalmaq istəsən, dərdi al, dərmanı ver,
Onda hamı deyəcək: – Qulunam, fərmanı ver!

Məhəbbətində qızgın, nifrətində soyuq ol,
Günəş kimi, Ay kimi payla nurunu bol-bol.

Hər kəs yaxşılıq etsə, yatmış bəxti ayıldar,
Bir gün həməni yaxşılıq öz üstünə qaydır.

Sən çərxin gərdisinə qiyas gözüylə baxsan,
Yaxşı-yaman gündə də haqsünas olacaqsan!

995 Bu hərlənən günbəzin dəl seyrinə bir müddət,
Hər şeydən üstün nədir? Tanrımıza itaət!

Üz döndər suçlarından, yaxşılıq et, haqqı tap,
Təki peşman oluban çəkməyəsən dərd, əzab.

Üzrə, hiyləgərliyə əl atma, bəyənilməz,
Gözəl işlər gözləyir dünyada səndən hər kəs.

Sözlə başa gəlsəydi bu dünyanın nizamı,
Fələklərin çiyində yer tutardı Nizami.

Üçüncü söhbət

DÜNYA HADİSƏLƏRİNƏ DAİR

Ey bu qoca dünyanı ələylə süpürən!
Əl yelləyib ələmdən haçan əl çəkəcəksən?

1000 Dərdə salma elləri. Dada çat, imdada çat,
Barı bircə saatlıq dəbdəbə şövqünü at.

Öz sonunu düşünən üzü ağdır, üzüağ,
Səltənətlə dəbdəbə dərvişlikdədir ancaq.

Süleyman mülkü umma. Nəfs, tamah xətdir,
Mülkü durur... mülkədar özü yer altındadır.

Əzra üçün bəzənmiş gəlin otağı odur,
Vamiqin əyləşdiyi məclis viran olubdur.

Hanı o toy, o məclis? Gəlin otağı bomboş,
Vamiq uçmuş... Əzra da qara torpağı quçmuş.

1005 İlləri yola salmış bu ağ saçlı kainat,
Bir təl ucu qədər də dəyişməmiş o, heyhat.

Torpaq – qurban gözləyən boynuyoğun, imansız,
Fələk – boyunlar vuran bir cəllad ki, amansız.

Bu dünyanı dördəlli tutanlara fikir ver,
Kimə vəfa qıldı ki, vəfa qılsın bizə yer?

Torpaqda yaşayanlar dönüb torpaq oldular,
Min canı qucdugunu hardan bilsin bir məzar?

Hər gül – solan bir könul, şəhi – gözədən axan su,
Hər qədəmin altında bir mələyin yavrusu.

1010 Biz ki, gəncliyimizi bəxş elədik cahana,
Bəs niyə bənzəmədik bu əbədi cavana?

Çocuğunu Simürğə bəxş edən Sam gənc ikən
Çocuğunun saçları ağappaqdır bəs nədən?

Bu vəfasız qübbə ki, daim dönər, dolanar,
Sənin istəklərinin tam əksinə fırlanar.

Bu gün şah eylər səni, aləm keçər əlinə,
Sabah döndərər səni bir çömləkçi gilinə.

Bu gecəli, gündüzlü, ikiüzlü dünyaya,
Gələn gəlir ki, dözsün min-min cövrə, cəfaya,

1015 O kəslər ki, dolanır yalnız çöldə, səhrada,
İmrənir o şəxsə ki, üzə bilir deryada.

Dənizin əzabını dərisilə dadanlar,
Quruya çıxsın deyə su içində odlanar.

Hər şeydən əsərlənər, qəmlənər daim insan,
Nə quruda, nə suda qurtuluşa yox imkan.

Bu vücut karvanını tərpət artıq, yoruldu,
Atıb həyat yükünü, köç eyləmək fərz oldu.

Ah, bu mavi qübbənin qəfəsində qalanlar!
Şəhəridən sürülən, kəndindən qovulanlar...

Bu yolu sağ-salamat gedə bilər hansı ər?
Ölümünü uzaqdan öncə duyub sezənlər.

Mülk həvəsindən əl çək, sənə qürur gətirər,
Dəbdəbələr kölgəsi heç məgər nur gətirər?

Əylənirsən həyatda, itirmisən ölçünü,
Oyuncaqmı sanırsan vahid, bircə ömrünü?

Min bir oyundan çıxır hoqqabaz fələk aşkar,
Gördüklərin göy boyda, amma, fikrin cılız, dar.

Hələ kamal çağından, zəka dövründən öncə,
Keçən qəflət dəmləri bəxtiyarlıqdı səncə.

Elə ki, bədirləndi təfəkkürün qüdrəti,
Sona yetdi, tükəndi qayğısızlıq sərvəti.

Qəflətdə ömr eləmək məgər kişilikmidir?
Qafillər Yər uzunda divanələr kimidir.

Nə çarə, bacarmırsan oxumağı, yazmağı,
Barı qələm ucu yon, barı bacar pozmağı.

Könüllərə xidməti bir şərəf bil özünə,
Bəxtəvərin, xoşbəxtin kəməmindən əl üzmə!

Tikan qızılgül ilə yoldaşlıq etdiyindən,
Sünbül çiçəyinə də ətir göndərir bəzən.

O qiyamət günü ki, hamı dönər barata,
Bu cəhənnəm səhranı çəkərlər ərəsata.

Deyərlər: "Ey qəlblərə dağ çəkib həddi aşmış,
Zəlillərin, şillərin al qanına bulaşmış.

Sənin od qumun hara, dirilik suyu hara?
Fəratın feyzi hara, alovun payı hara?"

Qum çölü fəğan qılar: "Sovurmayın külmü!
Qanı mən içməmişəm. Mən etmədim o zülmü!"

Bir çimdik duz götürdüm bu dünya süfrəsindən,
Ciyərimə səpdim ki, bir azca dad bilim mən.

Bəlkə bir gül bitirim qeyrətlilər yolunda,
Bəlkə bilərzik olum hurilərin qolunda".

Yanar çöllər dinlədi hökmü boynubükülü,
Behiştin xalxalına mütrib etdilər çölü.

Cahanda yaxşılarla yaxşı bağlasan ülfət,
Bir cüt qanad taparsan, hər uçuşu sədət!

Heyhat, dünyadan köçdü ağzından dürr saçanlar,
Bal süfrəsi yerində eşşək arıları var.

Ruzigara bax ki, sən nə üns qalıb, nə insaf,
Namərdlik ucbatından insandan qaçır insan.

Hanı ülfət, mərifət? İtib, tələf olubdur,
İnsanlar qalır da, insanlıq məhv olubdur.

Dünya uzaq düşübdür Süleyman dünyasından,
Sanki qeybə çəkilməmiş gerçək insan, ər insan.

İstədim ki, qaynayım, qarışım bir nəfəsə,
Könlüm öyüd verdi ki, qoşulma hər nakəsə!

Məgər hüma kölgəli bircə nəfər qalıbmı?
Nitqi vəfa qoxulu bir can-ciyər qalıbmı?

Ədəb toxumu səpmək – vəfadan nişanədir,
Dost haqqını gözlemək – vəfadan başqa nədir?

Əkinçi arat şuma ovuc-ovuc dən səpər,
İnanar ki, bir zaman götürecək bar, bəhər.

SÜLEYMAN PEYGƏMBƏRLƏ QOCA ƏKİNCİNİN HEKAYƏTİ

Günlərin bir günündə qanad açdı diləyi,
Bir çırağa yetişdi Süleymanın küləyi.

Təntənəylə, cəlalə yön aldı çöl səmtinə,
Qaldırdı öz xəttini göyün minə xəttinə.

Çöldə bir cütçü gördü, təzələndi nəfəsi,
Onda sevinc oyatdı əkinçinin həvəsi.

Evindən gətirdiyi ovuc-ovuc məhsulu,
Səxavət mədəninə saçmışdı zəhmət oğlu.

1050 Dən səpilən guşələr göyərmiş xırda-xırda,
Hər danədən bir neçə sünbül boy atmış orda.

Danələrin sirrini əkinçi bir-bir açdı,
Süleyman dilə gəldi, sanki quşlar danışdı:

– Bir az mərdanə davran, gözü tox ol, ey qoca!
Əkdiyini biçib ye, bəsdir, tər tökmə bunca.

Quş deyilsən ki... dənə boş yerə çölə saçma,
Gəl, mənimlə bu yerdə quş dililə danışma.

Hanı əlində belin? Az cırmaqla səhranı,
Nə suyun var, nə arxın. Zay eləmə arpanı.

1055 Düşün: sulu torpağa biz səpdik nə qədər dən,
Zəhmətindən savayı nə gördük bu əkidən?

Dənə külə döndərən bu təşnə çöllərdə sən,
Yandırsan da canını, nə qazana bilərsən?

Cavab verdi ixtiyar: – Gəl, incimə sözümdən,
Heç nə gözləmirəm mən yerin, suyun feyzindən.

Mən bilmirəm heç suyu varmı, yoxmu tarlanın?
Əkmək mənim işimdir, yetişdirmək Tanrının.

Bax, budur suyum mənim – alnımdan süzülən tər,
Lingim, belim, külüngüm – bu dırnaqlar, bu əllər.

1060 Sənin təkli səltənət, mülk dərdi çəkmirəm ki,
Bütün ömrüm boyunca yetər mənə bu əkin.

Məni müstəluqlayıb, xoş müjdələr verənim:
Yeddi yüz dən olacaq bu torpaqda hər dənim.

Bu taxılı şeytanla şerik əkməmişəm mən,
Yəqin birə yeddi yüz verəcək bu halal dən.

Mənə hər şeydən öncə sağlam bir toxum gərək,
Sünbüllərin düyünü qoy açılısın qönçə tək.

Götür-qoy etsələr də bu dünyada nə qədər,
Hər bədənə yaraşan münasib don biçərlər.

1065 Hər eşşək çəkə bilməz İsa yükünü, qardaş!
Dövlətin işlərini qavraya bilməz hər baş.

Kərgədan fil boynunu parçalar, düşsə eşşək,
Ölü bir çeyirtkəni zorla çəkər qarışqa.

Yüz nəhri nuş etsə də, səs çıxarmaz ümmanlar,
Arx isə birçə seldən coşar, hay-haray salar.

Heç kəs gizlənə bilməz, bu göy qübbə altında,
Hər kəs öz mərdliylə çatır şöhrətə, ada.

Dövlətiyə yaraşır qeyrət, zəhmət, məşəqqət,
Mərdanələr hər dərdədən qılar məgər şikayət?

1070 Hər kəs Tanrı sirrini saxlamağa qadirmi?
Ya naz çəkə bilirmi çınlayan bir saz kimi?

Naz etməkdən söz açma, yalnız xublar nazlanar,
Nizamının işidir naz çəkmək, ey tacidar!

Dördüncü söhbət

RƏİYYƏTİN HAQQINI PADŞAHIN QORUMASI

Mərdliyin qalxanını alıb getmiş, ey qorxaq!
Divanəlik guşəsi yaraşır sənə ancaq.

Bir mülkə uydun ki, sən heç zaman bəqası yox,
Bir ömrə uydun ki, sən əzəldən vəfası yox.

Mey-məzə düşkünləri aldatdı, aldı səni,
Bu hoqqabaz fələklər məsxərə qıldı səni.

1075 Sən Qurani, qılını bir kənara atmısan,
Şərəfini bir xılta, bir qədərə satmısan.

Heç qoymursan əlindən güzgü ilə darağı,
Zülfünün dərdindəsen yosma dilbər sayağı,

Saçları ilə quyudan su çıxardan Rabiə,
Nicat verdi köpəyə – yeddi mərddən birinə,

Sən, ey kişi adlanan, üzə qara, küt azgın!
Bir gör arvadlığıyla neylədi bir dul qadın.

Yenəmi kişilikdən dəm vuracaqsan, utan!
Az çərənə, sən qat-qat aşağısan qadıdan.

1080 Ağlın boynunda daim bahadırlıq yükü var,
Fəqət hansı bahadır ədalətə kəc baxar?!

Su təzələndi, fəqət sənə ırmagında yox,
Xal şölə saçdı, fəqət sənə ırmagında yox.

Göy deyilsən ki, xəlqi tufanla qorxudasan,
Qozbel çarxa bənzəmə, düşün, çəkin qayadan.

Təmiz cövhərdən özge nəylə fəxr eyləyək biz?
Hanı saflıqdan savay mayəməz, sərmayəməz?

Zülmkarlıq dəhşətdir. Əbəs tökmə, ey canı,
Öz üzünün suyunu, özgeşinin qanını.

1085 Ədl, hümmət sevənlər yığışdılar bir səhər,
Yüz müşküldən birini həll edə bilmədilər.

Tanrı ərənlərinin ədlindən qorx, adil ol,
Gecə fəryad oxları yağar başına bol-bol.

Kimdədir qeyrət, hümmət? Tanrı ərənlərində,
Sıxışdırma mərdləri, qüdrət var əllərində!

Bir neçə hind kahinin duası, lənətilə,
Sultan Mahmud düşdü, gör necə böyük əngələ.

Mərdlərin nəfəsində paklıq, saflıq gücü var,
Qəzəbləndirsən, qeyzi sənə başında çatlar.

1090 Mələklərdən daha saf əqidə yolçuları,
Gözündə bağa qədər olmadılar mı bəri?

O mərdlərin yolunu qılıncınla kəsmə sən,
Ürəyin parçalanar nalə xəncərlərindən!

Cahanın qəddarlığı onsuz da bəsdır bizə,
Yalnız haqqı qoruyan şahlar nəfəsdır bizə.

Bu dünyada kim tapar ən böyük səadəti?
O kəslər ki, qoruyar, gözləyər ədaləti!

QARI İLƏ SULTAN SƏNCƏRİN HEKAYƏTİ

Bəla çəkmiş bir qadın bağı qan, gözü yaşlı,
Bir gün Sultan Səncərin ətəyindən yapışdı.

1095 Dedi: – Ey Sultan, səndən görməmişəm yaxşılıq,
Fəqət neçə zülümə şahid olmuşam artıq.

Kefli bir dərğa gəlib alt-üst etdi yerimi,
Şillə çəkdi üzümə, yoldu birçəklərimi.

Suçum varmı ki, mənə öz evimdən çıxartdı?
Saçlarımdan yapışdı, sürüyüb çölə atdı.

Onun zülümlərindən nəfəs çəke bilmirəm,
Dağlar basıb köksümə bu vəhşilik, bu sitəm.

Yaxamdan yapışır ki, de qatilin adını?
Filan gecə kim vurdu kənddə filan adamı?

1100 Qapımı sındırır ki, söylə, hardadır canı?
Belə də zülm olarmı, ey bu yurdun sultanı?

Sərxoş, qatil özüyən, qırır qol-qanadımı,
Neçin döyüb, incidir ağbırçək bir qadını?

O yanda təbil çalıb, xərac yığırlar onlar,
Bir yanda bir qadının üstünə şər atanlar.

Əl uzadır bu dərğa, bir fikirleş, gör, kimə,
Sənin ədalətinə, mənim də ismətimə.

Mənim yaralı köksüm yanır dağdan, düyündən,
Bezmişəm, əl çəkmişəm, inan, ömürdən, gündən.

1105 Şəhriyar! Yerdə qoysan bu zülmü, bu əzabı,
Səndən sorulacaqdır qiyamətdə hesabı.

Adillik eşqindəsən, bəs hanı ədalətin?
Haçan sona yetəcək sitəmin, qəbahətin?

Qaydadır ki, sultandan xalqa güc, qüvvət gələr,
Bəs niyə səndən bizə daim həqarət gələr?

Yetim malını yemək ədalətimdir mögər?
Hələ də lənətlənir Abxazda qarətçilər.

Dulların əmlakını soyma, çapma, talama!
Utan ağ saçlarımdan, dəymə olub-qalana.

1110 Sən qul olduğun halda şahlıq sövdəsindəsən,
Canıdan şah olarmı, ey haqqı dardan asan?

Şah ölkədə hər işi sahmana salsın görək,
Xalqın səadətinə keşikçi olsun görək.

Adil olsa şah əgər, hamı ona baş əyər,
Bəslər məhəbbətini bütün canlar, könüllər.

Nə hünər göstərmisən taxt başına gələli?
Alt-üst etdin, taladın, viran qoydun bu eli.

Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövləti,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, şəfqəti.

1115 Sən yıxdın o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan.

Əllərinlə dağıldı şəhərlərin əsası,
Biçincinin xırmanı, əkinçinin tarlası.

Yığ başına ağlını əcəl gəlib yetməmiş,
Bir ədalət qəsri tik, əlindən gəlsə iş.

Ədlin çilçıraq kimi işıqlatsın gecəni,
Bu gün, sabah, həmişə bəxtiyar etsin səni.

Yadda saxla, nə söylər sənə ağbirçək qarı:
Qanadlandır, şadlandır yetimləri, dulları.

1120 Qapazını geri çək yoxsulların başından,
Yoxsa oxlanacaqsan məzlumlar qargışından.

Sən ki ox yağdırırsan hər guşəyə bu qədər,
Girəcəyin guşədən bixəbərsən, bixəbər.

Cahan qalalarını açan bir açardı şah,
Qapılar bağlamağa gəlməmişən, ol agah!

Səni şah dikdilər ki, azaldasan cəfanı,
Bir könül yaralansa, sən olasan dərmanı.

Zəiflərin adəti – nazla sığınmaq sənə,
Sənin borcun – onların sığal çəkmək telinə.

1125 Qulağını geniş aç, bu möhtac, bu yalavac,
Bu ac zavallıların komasına işiq saç.

Xorasan ölkəsinin hökmdarı Səncərə,
Kar etmədi bu sözlər, düşdü başı cəncələ.

Bu dövrdə ədalət ərşə çəkilməmiş, inan,
Asılmışdır o yalnız Simurgun qanadından.

Daha bu torpaq üstə nəşədən bir əsər yox,
Bu göy qübbə altında həyadan bir xəbər yox.

Qalx, ey dərddli Nizami, bu dünyanı qucaqla,
Ürəklər qana döndü, elə sən də qan ağla.

Beşinci söhbət

QOCALIĞIN SİFƏTLƏRİ

1130 Ömrün gözəl günləri ötüşdü, gecə düşdü,
Torpaq yellə öpüşdü, atəş suyla görüşdü.

Günəş divardan aşdı, uyğudasan hələ sən,
Sübhün bal yuxusunda hələ nəşələnirsən.

Cahangirlik, mənəmlik qasırgasından əl çək!
Qocasan, cavanlığın gur dalğasından əl çək!

Yaralanmış ürəyin dərddən, qəmdən dağ almış,
Sözlərinin duzu da, şəkəri də azalmış.

Ağıl bir az pərişan, fikirlər də dağınıq,
Ayaq yürüşdən, əl də işdən soyumuş artıq.

1135 Ayağını uzat ki, torpaq ülfət istəyir,
Daha baş da, ayaq da istirahət istəyir.

Bu kirli, kəsafətli, bu pak, ülvi dünyada,
Asudəlikdən savay varmı bir özgə fayda?!

Üzün, gözün soyudu Ayın ağ çeşməsi tək,
Göyçək, al yanaqların soldu dağ lələsi tək.

Saçın ağ, saçın qara... Başında səngermi var?
Türk ordusu elə bil zəncilərlə çarpışar.

Bu qara, ağ saçların nəyi öyrədir sənə?
Gecədən yol gedirsən təfəkkür gündüzünə.

1140 Çox gəlib bu aləmə sən kimi cavanlar,
Heç qocalmayacaqlar – elə sanıblar onlar.

Heyhat, çalır qocalıq cavanlıq baharını,
Bükür xəzan yelləri gülün qanadlarını.

Gənclik hər növ çör-çöpü bulaq kimi otürər,
Qocalıqsa, deyirlər, min bir eyib götürər.

Ağ tel Cəməşid dövləti – dövlət tükü olsa da,
Sənə qırx yaşıdan sonra çətin götürə fayda.

Axı, kimin gəncliyi döndü dedə mülkünü?
Mənə vəfa qılmadı, vəfa qıllarını sənə?

1145 Gənclik sovuşdu getdi, heyhat, qəflət içində,
Təəssüflər yandırır məni heyvət içində.

Sənin qəmin, kədərini çətin kırıyib susa,
Yusif gözəlliyini zəmanə soldurubsa.

Gənclik səadətini anlaya bilmədin sən,
Qocalıq gəlməyibse, bunu dərk etməsən?

Bağın süsü, bəzəyi təzə qönçə, tər fidan,
Qocaldımı, görərsən, odun yaparlar ondan.

Gənclik – yaxıcı atəş, hər dəmi od parçası,
Gənclik – həyatın dadı, qocalıqsa – acısı.

1150 Yazda təzə budaqdan təzə güllər fışqırır,
Odundansa ocaqda yalnız ağ küllər qalar.

Başın ən gözəl tacı həmişə qara saçdır,
Qızılın öyarını verən də qara daşdır.

Yatma! Gənclik çağları sona yetdi, oyan, dur,
Səhər gündüzə döndü, qafil olma, amandır.

Xilqətinin atəşi kafur kimi söndümü?
Müşkə bənzər saçların ağ kafura döndümü?

Bəli, elə ki, hava bir-iki ay soyuyar,
Qapqara buludlardan yağar ağappaq ilk qar.

1155 Boyamaq və ağartmaq az qala eyni tədbir,
İsa ilə Günəşin qızıl daxması birdir.

Üzağartma adəti selin, suyun sənəti,
Gümüşdən boya vurmaq göydə Ayın sənəti.

Udur bütün rəngləri göyün mavi çanağı,
Səmalardan öyrəndi İsa boya vurmağı.

Bircə arpa qədər də çəkisi yox havanın,
Sən də havalısansa, azca fikirləş, saqın!

Qəlbin zənciyə oxşar, üzünə ağ rumluya.
Çəkmə gecə-gündüzlü, ikiüzlü dünyaya.

1160 Nə qədər ki, zəncilik, rumluluq var qanında,
Zalim, cahil damğası alışıcaq alnında.

Zolaq-zolaq qaplanın iki rəng olub suçu,
Hədəfi aydın seçib, arxadan vurur ovçu.

Fidan gəlinsən məgər, dondan dona girirsən,
Gah ağappaq tac qoyur, gah zərxara geyirsən?!

Neçin, ey ikiüzlü, yazda bərbəzəklisən,
Qocalığın qışında çıplaq qalan acgödən?!

Aslan kimi elə ye, elə sadə don geyin
Ki, ram etsin rəqibi aslanlaşan ürəyin.

1165 Suyun, çörəyin varsa, ora-bura can atma,
Əlini kəfkir kimi hər qazana uzatma!

Halal duz-çörəyindən doymursansa əgər sən,
Otu, suyu, samanı kimdir alan əlindən?

Onun-bunun payına göz dikməkdənsə hər gün,
İsanın eşşəyi tək otla dolanmaq üstün.

Torpaq, od olsun belə yaddan çıxarma bunu,
Heç nə verməz bu rüzgar, tökməsə üz suyunu.

Göy gümbəz altındadır bu dustaqlar daxması,
Ey kaş, boğa zülməti göyün işıq dalğası.

1170 Canavar dişlisənsə, Yusif görkəmi alma!
Aslan ürəklisənsə, süfrə pişiyi olma!

Saçma can toxumunu arpa tək boş yerə,
Arpanı buğda kimi satan nadürüslərə.

İç öz ciyər qanını, suya bənzə, ey oğul!
Yalnız öz ürəyini kabab edən atəş ol.

Daş ye, fəqət dargözün çörəyini kəsmə sən,
Eşşəkmisən, namərdin kötəyini yeyəsən?

Tikan deyilsən ki, sən hər zərbəyə dözsən,
Öz işinə baş əy ki, başı uca gəzəsən.

1175 Öz işinə bənd olan düşməz heç zaman bəndə,
Əlli tərpan, əl açma hər yetənin önündə.

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HEKAYƏTİ

Şam şəhəri tərəfdə qoca bir kişi vardı,
Uzaqlaşmış bəşərdən, mələk kimi yaşardı.

Toxuyardı özünə otdan, əncərdən köynək,
Dolanardı minnətsiz, hər gün kərpic kəsərək.

İşdi, əldən düşsəydi əmirlərin siperi,
Deyərdi: – Siper edin qəbrimə kərpicləri.

Onun kərpiclərindən tikdirsəydi kim məzar,
Sanardı rahat yatar, olsa belə günahkar.

1180 Bir gün yenə o qoca tərini silə-silə,
Əlləşərkən palçıqda, saman ilə, su ilə.

Çıxdı böyürdən qəfil gözəl bir dəliqanlı,
Xitab etdi qocaya, dili ahlı, amanlı:

“Bu nə işdir, görürsən?.. Bu nə düşkünlük, qoca,
Yalnız qullar, kölələr dözər zillətə bunca!

Qalx ayağa, torpağa qılnc vurma bu qədər,
Bir qarınlıq çörəyi səndən kim əsirgəyər?!

Bu qəlibi at oda, yandır, qoy külə dönsün,
Bambaşqa bir qəliblə gün ağla sən özünçün.

1185 Axirət dünyasını qazanmağa çalış sən,
Salma özünü həkdən, əl çək bu daş-kəsəkdən.

Qocasan, qocalarla sən oturub-dur ancaq,
Cavanların işini cavanlar görsün, burax!”

Qoca dedi: “Ay oğul, dəliqanlılıq etmə!
Öz işinlə şugullan, mənə ağır öyrətmə!

Hər sənətin sahibi sənətilə yaşayar,
Qocalar kərpic kəsər, köhlər yük daşıyar.

Əziyyətli olsa da, öyrəndim bu sənəti
Ki, boynumda qalmasın bir kimsənin minnəti.

1190 Xəzinə yığmıram ki, məsxərəyə qoyulum,
Əlimin zəhmətilə dolanıram, ay oğlum!

Çörək qazanıram mən, götürmə babalımı,
Mən harama dəyişməm birgünlük halalımı”.

Alovlandı gözəl gənc qocanın sözlərindən,
Gedəndə... gildir-gildir yaş axdı gözlərindən.

Yetər, dünya qapısını çox döydün, ey Nizami!
İndi din qapısını döy, çatıb daha məqamı.

Altıncı söhbət

VARLIĞIN ETİBARI HAQQINDA

Pərdənin dalındadır bu oyunbaz sənətkar,
Yoxsa hardan çıxardı bu oyunlar, hoqqalar!

1195 Sən qəlbinin gözünü alışdır bu pərdəyə,
Pərdədən sızanları sezib biləsən deyə.

Bu göy rəngli pərdənin arxasında min əsrar,
Çox-çox, həddindən artıq müvəqqəti vücut var.

Kimin ki, gözlərində ədəb şöləsi parlar,
İnan, sənin uğrunda ömür qoyar, can qoyar.

Bu pərgar nöqtəsində, aləmin mərkəzində,
Tapa bilməzsən, inan, borcu olmayan bəndə.

Neçə yəhərli atın bizik süvariləri,
Səyyar ulduzlar hazır yalnız bizdən öləri.

1200 Eşqi bizdən öyrənib, bu göy pərgardan öncə,
Öncə xəlvə olunanlar, sonrakılar da, mənəcə.

Qoyan biz deyilikmi eşqin bünövrəsini?
Yalnız biz yemədikmi sevginin silləsini?

Bu iki aləmdəcə yaxşı, yaman hər nə var –
Sənin köhlən atının tərkinə bağladılar...

Cahan evləri üçün sən ən gözəl həmxanə,
Dünya quşu görübmü səndən yaxşı bir danə?

Təbiəti hey didən quşdan, quzğundan əl çək,
Hökm et dünya quşunun başı üstə Simurğtək.

1205 Qanadları – Məsihan, can qəfəsindəki quş,
Xeyli ülvədi səndən, baxma əsirin olmuş.

Ya quşun caynağını qopar can qəfəsindən,
Ya da öz qəfəsini onun hökmünə ver sən.

O dünyaya uçuban qaldıranda kisəni,
Aparsın qanadının himayəsində səni.

Sən bu torpaq dəhlizi, bu gədiyə aşınca,
Mənliyindən qurtulub olacaqsan pak, uca.

Sən gecəsiz, gündüzsüz bir aləmə uçarsan,
İlahi sirlər dolu xəzinəni açarsan.

1210 Ulu peyğəmbərlərin ayaq tozu olarsan,
Müqəddəs ailənin doğma üzvü olarsan.

İki aləmin yolu bəlli iki aləmə,
Bir nəfəslik yol imiş könül üçün, sən demə.

O Tanrı ki, ömrünün qoydu bünövrəsini,
Gəldi, sənin evində qurdu can Kəbəsinə.

Sən Tanrını ən təmiz, nurlu könüldə ara,
Qara kilimli bədən çəkər səni kənara.

Nərgizin gözlərinə sürmə çəkər dan yeli,
Mise qızıl rəngini verən kimya deyilmi?

1215 Bədən dediyin nədir? Bir ovuc sulu torpaq,
Əsas könüldür ki, söz könüldən qopur ancaq,

Qəlbinin qulu ol ki, qalxıb sultan olasan,
Həm idraka, həm cana bir hökmran olasan.

Samur kürkünə bənzər yumşaq könül diləsən,
Ceyran göbəyi kimi sərtliyə dözməlisən.

Sərtlik – riyazət donu yaraşır yalnız sənə,
Zər-zibani, ipəyi əbəz taxma əyninə.

Dərisinin sərtliyi mişk vermiş ceyrana,
Eşq məktubu yazırlar bu dəridə canana.

1220 Mişki sərt dəri saxlar, pələ içində qalmaz,
İpəyə buksən onu, uçar, zərrə də qalmaz.

Şəkərsənsə, nəfəs qıs, çəkil dar məkanına,
İncisənsə, tab elə öz sədəf zindanına.

Ey gecə rəngli şəbdiz, səhər ağ nalın olsun,
Dön səhərə, ah-nalən göylə vüsalın olsun.

Gecə zülmətdə belə daşı zəhmət yükünü,
Yalnız zəhmətkeş bilir vacib işin zövqünü.

Hansı vəfa əhli ki, yetmiş əhdə, murada,
Yalnız cəfa çəkməklə qalxa bilmiş o qata.

Qəmə, dərədə tab etmək – peyğəmbərlik pilləsi,
Sən axtaran dincliklə – yalnız ölüm kölgəsi.

Acı yeyib, xilas ol xudbinlik mərazindən,
Acı şərab deyilmi damaqlara dad verən?!

Sərvtək düz yaşa ki, düyünlərdən azad ol,
Öz bəğrini yeməklə sən şamlar kimi şad ol.

Xəzinə xazindir, seyr elə əjdahanı,
Dərdə dözümlə yarıdır hər cür zövqü, səfani.

Kimlər ki çəkir zəhmət, məgər taparmı illət?
Məşəqqətin sonundan başlanır istirahət.

1230 Fələk sənin bəxtindən açmasa bir düyünü,
Salmaz sənin boynuna başqa zəncir düyünü.

Əcəl yoluna çıx ki, sənə haqqı tanıdır,
Bu şadlıq karvanını çəkən qəm karvanıdır.

OVÇU İLƏ İTİN VƏ TÜLKÜNÜN HEKAYƏTİ

Tez görən, uzaq görən, usta bir ovçu vardı,
Gəzib biyabanları, ov yerini tapardı.

Bəd bir iti vardı ki, çeviklikdə şir, aslan,
Günəş şüalarını ceyran belində tutan.

Kərgədan tük salardı boynunun qüvvəsindən,
Çöl eşşəyi dişindən, dağ kəli zərbəsindən.

1235 Yolçuluqda ovçunun dostu, arxadaşıydı,
Çox işinə yaramış vəfalı yoldaşıydı.

Gecə keşik çəkən it gündüz əmrə müntəzir,
Görərdin ki, onunçün qida gəzir, yem gəzir.

Bir gün aslan ovçunun yox oldu aslan iti,
Ovçunun göz yaşları ciyərlərini diddi.

Dedi: – Gör miyançısı qəza olan ovlağı!
Şir başından üstündür burda itin ayağı.

Bildi ki, dərd əlindən qanə dönsə də ürək,
Ciyərini dişində tutub tab etmək gerek!

1240 Ovçu dözdü, səbrinin misqal boyda arpası,
Bəlkə bir dirhəm qədər xeyir gətirdi azı.

Ovçunun qarşısına bir tülkü çıxdı lapdan,
Dedi: – Səbr etmək olmaz, sən ey səbrli İnsan!

Eşitdim ki, o eşsiz qüdrət, hünər yolçusu,
Dünyadan köçüb gedib... Nə qəm, başın sağ olsun!

Bir anda yaxalardı yüz cüyürü, ceyranı,
Oldu zirəkliyinin, cəldliyinin qurbanı.

Bilirəm, sənün üçün bu dərd hər şeydən betər,
Ovladığın qəm-kədər sənə iki ay yetər.

1245 Qalx, bu ovdan kabab çək, ver könül ziyafəti,
Derisi dəvrişlərin, əti ovçu qisməti.

Bilirəm, çox yemisen dadlı, ləzzətli xörək,
Bir də yağlı tülkülər əlinə keçməyəcək.

Yağlıyıq, yavanıqmı? Düşündürmür heç səni,
Süfrəmizdən çəkmisen iştahının əlini.

Nə yaxşı ki, uzağam daha sənün torundan,
Nə yaxşı ki, azadam şikarından, darından.

Sirdaşından ayrısən, bəs bu nə cür vəfadır?
Qəm yemirsən... bəs nədən ciyərlərin yaradır?

1250 Ovçu dedi: – Doğacaq... hamilədir bu gecə,
Qəmim birçə günlükdür, keçib gedər indicə.

Birçə bundan şadam ki, bu ölümlü dünyada,
Sevinc, kədər həmişə bir-birini qovmada.

Bu boş, fani dünyada, bu dəyişən qəlibdə,
Xidmət, sərvət, səltənət elə gedib-gəlib də.

Hər şey keçib gedəcək: həm Ay, ulduz, həm fələk,
Rahatlıq da, möhnət də bir gün sona yetəcək.

Bir azca şadlanıram dərdim, qəmim olanda,
Çünki sevinc müjdəsi gətirir qəm cahanda.

1255 Bu qəmdən Yusif kimi mən bəlaya uğradım,
Fəqət qurd deyiləm ki, dərddən dərimi yırtım.

Ey tülkü, şad olma ki, mənə dağ çəkdi fələk,
Hələ sənintək şikar əlimə çox düşəcək.

Ovçu bunu deyərkən yollar toza büründü,
Toz pərdəsi dalından cəsur köpək göründü.

Gəldi, öncə dolandı arxasını, önünü,
Lapdan dişinə çəkdi qasığını tülkünün:

– Bir az gecikdim deyə sən mənə pislədinmi?
Geciksəm də, yetirdim özümü aslan kimi!

1260 Mənim ləkəsiz xaltam sənün dinintək təmiz...
Tülkünün peysərini yəqin yeyəcəksiniz.

O kimse ki, bəsləyir yaqinliyə sədaqət,
Onun işinin sonu səadətdir, səadət.

Yəqinlik yolunu tut daim bu kainatda,
Yəqinlikdən mübarək mənzil yoxdur həyatda.

Yəqin inam gücünə saf qızıla dönür daş,
Ayaqda əyləşənlər başa keçirlər, qardaş.

Yəqin bir inam ilə addım atsan qorxusuz,
Oddan su çıxararsan, dəniz dalgasından toz.

1265 Yəqini təvəkkülə qarışdırıb yoğuran,
Yazar kərəm əlilə: "Ruzu yalnız Tanrıdan!"

Yəqin əhli nuş edər daşdan yumşaq hər nə var,
Nə quyruqda sülənər, nə çibintək qan sorar.

Tanrı yoluyla getsən, nə qəm ye, nə qüssə çək,
Evindən yavanlığın heç vaxt əskilməyəcək.

Tanrı qapısında ol, o hər kəsdən uludur,
Ruzunu ondan istə, ruzu verən də odur.

Kim içəri girdisə Tanrının qapısından,
Əliboş qayıtmadı səbəbsiz yerə, inan!

1270 Yəqin əhli misilsiz, kamil – onlar, naşı – biz,
Biz onların ayağı, onlar bizim başımız!

Səccadənin ucunu təmiz suya salarlar,
Al qırmızı şəraba bal dadı verər onlar.

Sənə birçə günlük də möhlət vermərkən ömür,
On illik azuqəni israf nədən ötrüdür?

O gün ki, xəlv olundu bizim surətlərimiz,
Dərhal ayırd edildi dürlü qismətlərimiz.

O Tanrı süfrəsindən pay göndərilmiş sənə,
Onda verildi ki, indi çadır süfrənə.

1275 Gecə-gündüz çabalar dolanmaq üçün hər kəs,
Öz qismətindən artıq, inan, heç nə yeyəməz!

Əzəldə söz verdiyin din uğrunda, get, çalış,
İşləməklə nə dövlət, nə də ruzu çoxalmış.

İstəsən ki, olasan hamıdan əziz insan,
Çalışmaq səndən gərək, başarmaqsa Tanrıdan!

Çox əlləşdi Nizami, nə qazandı? Soyuq ah,
Neylədisə, yol açdı isti nəfəsli Allah!

Yeddinci söhbət

İNSANLIQ MƏRTƏBƏSİNİN BÜTÜN XİLQƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

Sən, ey fələklər qədər uca, dəyərli insan!
Nazını çəkməkdədir bu yer, bu göy, kəhkaşan.

1280 Heç xəbər in var mı ki, səsin yetişir hara?
Sənin zənn etdiyindən xeyli ucalıqlara!

Səni öncə bəsləmiş dayəni yad cəy, an,
Qənd, şəkər dadmayınca süd əmmədin sən ondan.

De, sənə bundan böyük yaxşılıq olardımı?
Sən də artırmalısan yaxşılığı, yardımı.

Bilsən qüdrət qələmi nə qəşəng çəkib səni,
Bir nigar təsvirətək şux, gözəl surətini.

Tanrı ən parlaq dürrü kəmərinə bağlayıb,
Can ipinin ucunu ciyərinə bağlayıb.

1285 Sən dünya çəməninə bir az zəif, kəmənfəs,
Fəqət ən çevik ceyran sənə yarışa bilməz.

Bütün canlı xilqətlər öz qulun, nökerindir,
Düşüb sənə toruna, dən istəyənlərindir.

Min-min xilqət üstə sən hüma quşu kimisən,
Yerində oyləş, az ye, az incit onları sən.

Ağlı, qaralı hər şey bu cahan yarışında,
Tər töküb, can yandırır bir vəzifə başında.

Bəduğur sayılsa da bayquşlar əfsanədə,
Tanrı xəzinəsinə bülböldür viranədə.

1290 Bu varlıq pərdəsinə bürünmüş hər xilqətin,
Öz cisminə yaraşan bir canı vardır yəqin.

Sənə dənizindəki gövhərdən kəmdir onlar,
Fəqət dünya dürrünə sahib, məhrəmdir onlar.

Səndən kəm olanları vur hesaba yerbəyer,
Bu cəfa çəkənlərin muzdunu insafı ver.

Yaxşı-pis nə gəlibsə bu varlıq aləminə,
Yaxşıliqda, pislikdə ayna tutublar sənə.

Sənə papaq verənə başmaq verəsən görək,
Pərdəli göz, pərdəni yırtarlar yoxsa Aytək.

1295 Oyan! Fəqət sübhətək pərdə cıran olma sən,
Qaranlıq gecə kimi pərdə saxla, əzizlən.

Pərdəli qalmalıydın, nəçin həddini aşdın?
Çıxdın pərdə dalından, yasaq yeri dolaşdın.

Sən hörümçək torunun ağzında nə vaxtacan,
Açgöz milçəklər kimi elə çırpınacaqsan?

Duy pərdə ardındakı Tanrı ərənlərini,
Pərdəli saxladılar sənə hər cür sirrini.

Pərdəlidir arılar, sanki gül pərdəsi var,
Sənə pətəyin isə bu göylər, bu səmalar.

1300 Pərdəsiz könülləri kənardan seç, uzaqlaş!
Sirri olmayan sözü dinləmə heç, uzaqlaş!

Barmağına dolayıb dünyanı çərx – utanmaz,
Səni oyuncaq bilir bəlkə kaftar oyunbaz!

Pərdəlisən, əlini uzatma başqa yərə,
Bu pərdənin dalında uyma yad ahənglərə.

Sən əsrar pərdəsinin xəlvətində get, oyləş,
Dinlə məhrəm pərdəni, azca düşün, fikirləş.

Get, cismini qırxca gün dustaq et barı, ey ər,
Cismini könlün kimi saf bir aləmə döndər!

1305 Zindəda yatmaq ilə şərəf qazanır ərler,
Yusif zindəna düşdü, əbəsmi yatdı məgər?

Könlün qədrini bilmək, o zirvəyə ucalmaq,
Riyazətlədir yalnız, igidliklədir ancaq!

Könlünün mədəninə yatan saf qızıl ki, var,
Gümüş tək görünməsin, riyazətlə qıl aşkar,

Riyazətlə yetərsən elə bir zirvəyə ki,
Ayağın altında qalar nakəslər bir gül tək.

Təslim olsa əzminə harın, kür təbiətin,
Adınla möhürlənər sikkəsi sədaqətin.

1310 Təbiətlə ağılın yar olsa, inan sənə,
İş yetir dəmirçiylə əttar hekayəsinə.

Dəmirçiyə gedərsən, çinqi düşər üstünə,
Əttara baş çəkərsən, rayihə dəyər sənə.

Xilqətin işlərindən çətin taparsan nicat,
Dünya qəfəsində də xeyli qısadır həyat.

Adət buxovlarını qırıb atan əzmkar,
Səadət karvanına qafiləsalar olar.

Boş sevdadan əl üzmək – böyüklük əlaməti,
Nəfsi ram edə bilmək – peyğəmbərlik qüdrəti.

1315 Təslim eyləyə bilsən nəfsini iradəyə,
Öz mülkün bil cənnəti, halaldır cənnət sənə.

Nəfsin zıncırovundan fəryad səsidir gələn,
Şeytana muzdur olma, dinin bəndəsi ol sən!

Dinə sığın, cəbrə döz, elə zirvəyə qalx ki,
Yaxın düşə bilməsin sənə məhşər atəşi.

Cəhənnəm atəşindən Əbu-Talibi bir vaxt,
Peyğəmbərin sevgisi qoruyacaqdır ancaq.

Həqq əhlinin gözündə həqq nuru var, göz yetir, –
Həqqın nuru hər kəsə nicat verən zirehdir.

FİRİDUN ŞAHIN CEYRAN OVU HEKAYƏTİ

1320 Bir neçə həmdəmilə Fəridun səhər-səhər,
Saraydan çıxdılar ki, bir az seyr eləsinlər.

Bir çəmənə gətirdi onu ovçu duyğusu,
Burda bir yavru gördü – gözəl ceyran yavrusu.

Qulaqları, gərdəni o qədər zərif, hamar...
Gözləri, qılçaları səndən mərhəmət umar.

Şah baxdı heyran-heyran, lapdan sıçradı ceyran,
Bircə göz qırpımında uzaqlaşdı ovçudan.

Ovçunu ovladı ov. Şahın ürəyi uçdu,
Bütün marağı, eşqi ovun ardınca qoşdu.

1325 Yanan ciyəri kimi Rəxşi od-alov aldı,
Ahunun göbəyitək kaman neçin yumşaldı?

Nə at çatır tozuna, nə ox tutur ceyranı,
Şimşək sürətli Rəxşin ox sürəti bəs hanı?

Oxdan sorur: – Hanı bəs o kin dolu uçuşun?
Atdan sorur: – Hanı bəs o ildırım qaçışın?

Hər biri kara gəlmir, hər ikisi yorulmuş,
Otyeyən bir heyvanın önündə məğlub olmuş.

– Məgər elə indicə, ey şah, – dil açdı kaman,
– Qarşında deyildimi dilsiz-ağızsız heyvan?

1330 Gəzirdi zirehinin himayəsində yazıq,
Kimin həddi var ki, de, zirehinə sanca ox?

Böyüklərə xoş gəlməz, bəlkə dəyər kefinə,
Gəlib özgə əl vursa çalğıçının dəfinə.

Ucaları, dağları ara, ey şahim, müdam,
Ta ki yüksək durarsan ucların dağından.

İnsanlıq sifətidir hər yaxşılıq, duysanız,
Xidmətidir kişiyyə şərəf gətirən yalnız.

İlkin yaranışdakı əhdə sadıq olmaqdan,
Ülvi nə var? Qoy desin hünərli, məğrur insan!

1335 Əhdin kəmərinə qoy vəfa əlini hər an,
Ta ki verdiyin sözü, heç vədə pozmayasan.

Keşik çəkən ilanın xəzinədə gözü yox,
Çünki başdan-ayağa xidmət kəməridir o.

Kainatın tacıdır xidmət edən kəhkəşan,
Hər şey xidmət kəməri bağlamışdır binadan.

Hünər rıftəsi tutan dilavərlər, qoçaqlar,
Belinə öz əlilə xidmət kəməri bağlar.

İşıq qaynağıdır mum – bal şanınin zinəti,
Arıya xidmətilə qazanmış bu dövləti.

1340 Sən ki xidmət yolunda kəmərinə bağladın,
Qalx, ey Nizami, yüksəl, açıqdır qol-qanadın.

Səkkizinci söhbət

YARADILIŞIN HÜSNÜNƏ DAİR

İlk dəfə xəlv olunmuş xilqətlərin çoxusu,
Tanrının dəryasından içməmişdi hələ su.

Nə dünyanın ovcunda səxa dənizi vardı,
Nə cahanda birçə toz, birçə çibin qanadı.

Hələ düzülməmişdi xilqətlərin cərgəsi,
Hələ açılmamışdı oyunların pərdəsi.

Hələ başlanmamışdı könül, can oyunları,
Gecə ilə gündüzün cəngi, döyüş anları.

1345 Xilqət üzvlərində görünmürdü hərəkət,
Hələ bilinmirdi heç varmı, yoxmu ədalət?

Tanrı öz kəmərinə, öz feyzini çoxaltmış,
Dənizindən sahile parlaq bir damcı atmış.

O qüdrət dənizinin birçə həyat ləpəsi,
Tərpətdi, hərlənməyə başladı göy qübbəsi.

Göylər axar su tökdü, yerlərdə islandı gil,
O iksirdən yağruldu sənəin də cövhərin, bil!

Dünyadan köçən zaman dönəcəksən əslinə,
Yenə qovuşacaqsan zərrə boyda nəslinə.

1350 Nə bəxtəvərdi dünya, o zaman ki, sənsizdi,
Hələ nəqşin surətsiz, canın da bədənsizdi.

Nə göy görmüşdü onda ələk-vələk dünyanı,
Nə də Yer dinləmişdi bunca nitqi, hədyanı.

Sən qədəm basmamışdın hələ cahan bağına,
İnan ki, şükr edirdi varlıq öz yoxluğuna.

Hələ dünya bağında nə gül vardı, nə tikan,
Hələ tozlanmamışdı başı aylan cahan.

Hələ boylu deyildi gecə gündüzə aşkar,
Hələ həyat qısırdı, təbiət də dul, bekar.

1355

Kəmərbəstə deyildi Əkizlər bürcü onda,
Qan almaqdan azaddı o şişkin damarından.

Aydın üzü tutulub qaralmamışdı hələ,
Su dolu təştin rəngi düşməmişdi bu hala.

Zöhrə üzü suluydu Yerin yanında hələ,
Harutun qanadları düşməmişdi Babilə.

Onda ayrıydı səndən bu səmalar, bu yerlər,
Bildin, həsrət çəkirlər, yolunu bəkləyirlər.

O gün ki, sən yarandın, təzələndi kainat,
Səslə avazla doldu iki cahan, bir həyat.

1360

Fəqət, ey ulduzlara baxıb fal açan miskin!
Qırdın ülkər dürrünü ülkər kəcavəsinin.

Nə qədər ki, ulduzlar azad idi falından,
Aylar, illər dəyişmir, sabit qalırdı zaman.

Saf bir ayna kimiydi hələ cahanın üzü,
Nəfəsin dəyən kimi ləkələndi güzgüsü.

Qüruba sən apardın məşəlini səhərin,
Səhərə "sübhi sadiq", "fərri kazib" söylədin.

Kül başına göylərin! Gör qoymusan nə günə,
Hələ də bel bağlayıb gəlir sənin səcdənə.

1365

Can meyvəsi demişdir sənə bu doqquz fələk.
Dillərindən eşitdim, eşit, inanma fəqət.

Tacın başından baha... Qoy söyləyim bir daha,
Necə ki, xalta itdən, torba eşşəkdən baha.

Bu laqqırtı evində tənə vururlar sənə,
Cahanı satdın deyər bir arpa danəsinə.

Bircə ovuc torpağı sən bir cana dəyişdin,
Bircə gil qırığını bir cahana dəyişdin.

Ey göylərə dərd verən, ey yerini bilməyən!
Xəzinətək qalaydın görək yer altında sən.

1370

Sənin beyninin yağı, civə kimi cövhəri.
Nə tez soyudu, görcək sincab rəngli bu yeri.

Hələ ki, basmayıblar fındıq boyda məzara,
Fındıq rəngli torpaqdan vaz keç, qalx səmalara!

Nə sincabdır, nə qunduz bu gecə-gündüz. Bil ki,
İlandır, əjdahadır bu ikiüzlü tülkü.

Əliuzunluq etmə, sən ki, pişik deyilsən,
Qoşulma dələduztək, dələyə, tülküyə sən.

Ölüm tələsi qurmuş bu yolun üstə aslan,
Nəçin susuz maraltək quyuya üz tutmusan?

1375

Fələk sənə göstərsə uzaqdan bulaq suyu,
Aldanma ki, su deyil, sərabdır, ilğımdır o.

Nəfs atını bu qədər havalandırma, yetər,
Tap bir təmiz su iç ki, sənə duz yediriblər.

Nəfsinin xırmanına od vur, elə bir od ki,
Nəfsin qoy yanıb sönsün suda təbəşir tək.

Yusif çıxdı quyudan, çün halal bəndə idi,
Misir ilahəsinin gözü üstündə idi.

Bu göy qübbə altına ilk qədəm basdığın gün,
Dibsiz quyuya düşdün... necə məğmun göründün.

1380 Saralmısan, görürəm sənə solğunluğunu,
Onillik sirkə belə apara bilməz onu.

Açgözlüyün yüzillik çırağın yağı kimi,
Səni onillik sirkə pak eləyə bilərmə?

Yeddi qatlı göydədir dədənin qızıl qanı,
Yeddi loxma çörəkçin tökmə abır-həyanı.

Xırmanına od vurub yelpikləyən özünsən,
Dövlətini, varını təpikləyən özünsən.

Atıl, meydana gir ki, meydan sənindir, sənini!
İş gör, hökmünü bildir, fərman sənindir, sənini!

1385 Piyalən var, nuş elə. Payız ötür, qış keçir,
Olub-qalan ömrünün uç-dörd günün xoş keçir.

Alıb ixtiyarını, cəfa veriblər sənə,
Tapşırılib cilovun taleyin əllərinə.

Ağır yük daşımaqdan qozbel oldun, şil oldun,
Yandın nəfsin yağında, ömür boyu qovruldu.

Sən – cahan mətbəxində ocağın külü, hisi,
Qiyamət günündə sə cəhənnəm gözətçisi!

Ey miskin! Qarın dolu, gözlərin acdır, inan,
Çox-çox yedikcə məgər ağırlaşmayacaqsan?

1390 Yemək, qarın alveri əgər yetməydi dada,
Çoxcuyənlərin çoxu sağ qalardı dünyada.

İnsan çox yaşasaydı, ömür düşərdi gözədən,
Ömrünün dəyərini az ömürdən istə sən.

Az ye, çevik, yüngül ol, rahat yaşa hər zaman,
Çox yesən ağırlaşar, min iztirab duyarsan.

Qarın dopdolu olsa, başın yüz belə çəkər,
Nəfsin quduzlaşması insanı söküb-tökər.

Nəfsin ilə bərabər sənə baş verilib, baş,
Yeməyəsən halalın olmayan neməti kaş.

1395 Tamah sənə içində caynağıdır fitnənin,
Tamahkarı aldadan bu əbləhdən qaç, çəkin!

Qorxuram ki, uyanan nəfs adlanan idbara,
Rəngini sənə verən üzqara kaftara.

Bəzən inanmaq olmur rənglərin ahənginə,
Yaxşılıq, pislik düşür bir-birinin rənginə.

MEYVƏSATANLA TÜLKÜNÜN VƏ CİBKƏSƏNİN HEKAYƏTİ

Yeməndə meyvə satan bir dükancı yaşardı,
Dükənini qoruyan tülkü yavrusu vardı.

Təlim-tərbiyə görmüş gözətçi idi bu yavru,
Sahibinin malını diqqətlə qoruyurdu.

1400 Yüz cür oyun çıxartdı, fənd işlətdi cibkəsən,
Əsərlənmədi əsla bala tülkü kələkdən.

Fikirləşdi cibkəsən, yumdu gözünü dərhal,
Çoxdan yatıbdır guya, yuxusu da şəkər, bal.

Tülkü bu qoca qurdu yatmış görüb yumşaldı,
Yerə qoydu başını, o da uyğuya daldı.

Tülkünü yatmış görüb fürsət tapdı cibkəsən,
Çaldı pul kisəsini. Getdi, itdi nəzərdən.

Keşikdə duranların qorxuludur yatmağı,
Ya başı əldən gedər, ya başından papağı.

1405 Uyuyacaq yer deyil dünya, oyan, Nizami!
Hər şeyi tərək etməyin çoxdan çatıb məqamı.

Doqquzuncu söhbət

DÜNYA QAYĞILARINDAN QURTULMA BƏHSİ

Ey vüsal gecəsindən daha əziz, mehriban,
Sübhün bayrağı kimi çevik kölgəli insan!

Nə vaxtacan kölgətek qəmgin görünəcəksən?
Qalx ki, yürü ki, bayraq gözəlləşir yürürkən.

Yola çıxan soltanlar öncə yükünü yollar,
Özündən öndə gedər karvanı qatar-qatar.

Sultan isən, çıx yola, səfər vaxtıdır artıq,
Yol üçün yemək götür, dəyərli azuqə yığ.

1410 Özün yola çıxmamış göndər getsin yükünü,
Bu gün başla sabahkı ruzu tədarükünü.

Bal arısı sabahı – uzağı gördüyündən,
Şanlarını doldurur balla elə bu gündən.

Baxın, savaş səfəndə hər qarışqa – qəhrəman,
Sabahını düşünüb, yem daşıyır durmadan.

Aqıl insan oğlu da, kor deyilsə gözləri,
Qarışqadan, arıdan görək qalmasın geri.

Səfa görmək istəyənin zəhmətə arxalanar,
Yayda ruzu yağınlar, qışda rahat dolanar.

1415 Nə sən bilirsən, nə mən, qananlar bilir bunu,
Öz borcunu verməyin əvəzsiz olduğunu.

Heyif ki, aqibəti düşündürmür heç kəsi,
Yalnız bir anlıq olur çoxunun düşüncəsi.

Fələklərdən ucadır əslində məqamımız!
Aqibəti düşünmək – yüksəliş imkanımız!

Öz sonunu düşünmək imkanımız var bizim,
Başqa xilqətlərə bu, qismət deyil, əzizim.

Sevgi, həyat nəşəsi şirin olsa da candan,
Aqibəti düşünmək ondan da xoşdur, inan.

1420 Biz ki, əzəl binadan vəqifək könüllərə,
Torpaqdan yaransaq da, sahibik bir gövhərə.

Bu gəlişdən, gedişdən tək bizim xəbər tutan,
Qalır yaddaşımızda hələsindən bir nişan.

Biz ki, doqquz fələyin dərs aldığımız məktəbində,
Əbcədini oxuduq bizim yer lövhəsində.

Heç kəs damğalanmayıb bu dağla bizdən erkən,
Bu bağın ilk nübarı bircə sənə, bir də mən.

O gün ki torpağını tökübdə, islatdılar,
Bir az iksir atdılar, can mayası qatdılar.

1425 Torpağın göz yaşıyla, qan ilə yağrılarsa da,
Nəçə xəzinə yatır, bilsən, onun altında!

Tanrının yoğurduğu bu torpağı tanı sən,
Şükür qıl, ey naşükür, ən ulu zirvədəsən.

Dərk elə mövqeyini, səfərinin səmtini,
Hardan gəlir bu yollar, hara aparır səni?

Bu səfərə çıxarkən nəydi fikrin, niyyətin?
Bu səfərdən dönməyin nədir sirri, hikməti?

Bu aləmə gəlməmiş, hələ lövbər salmamış,
Bizim bu dağılmışda hələ məskun olmamış.

1430 Sən əzəli aləmin dolaşırdın fəvqündə,
Hüma səadətine çatdın Həməl bürcündə!

Onda sənün eşqinin uçuş meydanı hədsiz,
Əbədiyyət yolun da sonsuzdu, ey xəbərsiz!

Enmək istədin yerə, göydə acizmi qaldın?
Bu torpağa, bu suya sərən kölgəni saldın.

Günəşin ətəyini ayağının altına,
Dartıb çəkirsən hərdən, dünya dar gəlir sana.

Bəzən tək yaşamağı üstün tutursan artıq,
Qayıtmaq sevdasına düşməyin də bir anlıq.

1435 Tərəddüd içindəsən. Özge hansı işin var?
Bircə ipin üstündə tuta bilmirsən qərar.

Səxavət meydanında lütf saçan müflissən,
Bu varlıq aləmində köhnə sənsən, təzə sən.

Yavrusunu öldürən anadan ol çək, yetər!
Ata öyüdlərinə qulaq ver, ey bixəbər.

Ey sadə insan oğlu, dədənə bax, dədənə,
Gör neylədi? Dədənin yolu "Gəl!" deyir sənə.

Qoy burda əyləşənlər dinclik gözləməsinlər,
Bekar keçən ömür-gün hədə deyilmi mögər?

1440 Hədə keçən günləri nə cür qaytarmaq geri?
Səcdə qılıb, baş əyib öpməliyik bu yeri!

Biz ki, qara gildənək, hardandır ağ gün bizə?
Necə şadlanasan ki, şadlıq olub möcüzə!

Mögər varmı fələyin xoşbəxt etdiyi adam?
Varsa, nə sənsən, nə mən. Əl çək belə xülyadan.

Biz dünyaya gəldik ki, kədər duyaq, qəm yeyək,
Gəlmədik ki, nitq edək, axşam-səhər zəvzəyək!

Bu dünya dedikləri algı-satqıymış, inan,
Bircə düzlük görmədim burda başdan-binadan.

1445 Gələndə rəngin neçin şərab kimi qızardı?
Gəlməyin arxasınca çün bir getmək də vardı!

Nə vaxtacan sürəcək bu hicranlar, görüşlər,
İstəmədən gəlişlər, istəmədən gedişlər?

Görün, hansı şübhələr könüldən gəldi, keçdi,
Yoxluğumuz bir yana, varlığımız da heçdi.

Uçma, axı cahana yavaş-yavaş gəlmişən,
Tələsmə, bu həyata gecikmişən axı, sən.

Vaxt çatıb... zəng çalınar, bizim köç də başlanar,
Sikkəmizlə ən yeni axçalar naxışlanar.

Çürümüş, köhnə gilə tazə bir can verərlər,
Dağılmış parçaları yenə birləşdirərlər.

Ey bugünkü halından utanıb qızarmayan!
Fikirləş öz sonunu, bari o gündən utan!

Bu səhranın köhləni təkə dindir, yalnız din,
Yalnız odur çarəsi bu qədər müşküllərin.

Bizi qarşıda gözlər nə qədər möhnət, kədər,
Gəlhagəl dərdlərimiz yalnız din ilə gedər.

Yol-yoxuş... atı bərk sür, tənəbəl, ərincək olma,
Ey canı bərk, mətinləş, imanı kövrək olma!

Günəşin aynasını tut üzünə, bax bir an,
Özündən soruş, öyrən, nəçin üzqarasan?

Üzr, tövbə özündən, qəbulu Allahdan um
Hər işini taleyə tapşırıb, olma məzlum!

TÖVBƏSİNİ POZAN ZAHİDİN HEKAYƏTİ

Məscid əhli bir sofı uydu bir gün şeytana,
Məsciddən üz çevirdi, aldı onu meyxana.

Mey dilinə dəyincə mey kimi nalə qıldı:
– Zavallı canım! – dedi, – özgə nə çarə qaldı?

Nəfs ilə həvəs quşu könlümdə axtardı dən,
Heyhat, tələ qurdular təsbeh danələrindən.

Kəbəm çıxdı əlimdən, Kəbə artıq mənə yad,
Ev-çiyim dəyişdi, dönüb oldu xərəbat.

Qara taleyim məni, gör, kimlərə tay etdi,
Qələndərlik öyrətdi, imanımı zay etdi.

Niqab örtüdü, yaşındı əqlin gözləri məndən.
Xərəbatın özü də xarəb oldu əlimdən.

Bu dünya darlığından qurtula bilsəydim, ah!
Ətəyimdən ləkəni bir silə bilsəydim, ah!

Qəzadan deyilmi bu? Mən hara, bu “Lat” hara?
Mübarək məscid hara, viran xərəbat hara?

Bir gənc pərdə dalından dinləyərək zahidi,
Təmiz, pak nəfəsindən od saçaraq söylədi:

– De, qəzadan sənə nə? Sənintək yüz min gədə,
Qəzanın nəzərində dəyməz bir arpayı da.

Tövbə qapısına gəl, təmizlə günahını,
Başqa hədyan söyləmə, seç Tanrı dərğahını!

Üzr istəyib, tövbə qıl, keçərlər günahından,
Qolu bağlı gedərsən yoxsa ora bir zaman.

Çöldə ot otladığın, yatdığın yetər artıq,
Bir az da fələklərin yaşıllıq bağçasına çıx.

Ayıltmasa göy səni çəkil, hicra guşəyə,
Bir azca azuqə yığ, o dünyaya köçməyə.

Qanlı yaşlar tökməyin, axı nə mənası var?
Çoxdan gəbərib gedib sağlığında yatanlar.

Səni yuxu sərsəmi görəndə “Şəfəq sahibi”,
Yayınacaq gözündən, endirəcək niqabı.

Fələk köçü yüklədi, qalx, ey Nizami, oyan!
Kimdir bu gecə yarı ayağını bağlayan?

DÜNYANIN SONU HAQQINDA

Ey fələk, bu hərlənmək nə vaxtacan sürəcək?
Bu nə zülmüdür? Ey Yer, yavaş, aram ol görək.

1475 Hər gecənin sonunda axı, səhər açılar,
Hər yoxuşun sonunda axı, bir eniş də var.

Əsib yerin layları, titrəyir neçin, nədən,
"Qiyamət zəlzələsi dəhşətdir" ayəsindən.

Zəlzələdən çökürsə yaralı Yer kürəsi,
Fələk zəncirlərinin çürüməzmi həlqəsi?

Sökülür qəlpə-qəlpə Yer kürəsi – yanar dağ,
Qınır zəncirlərini zəncir divanəsi, bax.

Qopub düşür göylərin göy qurşağı, kəməri,
Kimlə yarısacaq Yer boş görəndə göyləri?

1480 Ey fələk, ələk-vələk kainat kimə görə?
Bu qiyamət, bu dəhşət nə vaxtacan sürəcək?

Nə sübhün ətri qalıb, nə qürub ərgəvanı,
Nə bu yerlərin topu, nə göylərin çövkəni.

Yerlər qalxır göylərə, matəm havası çalır,
Ətəyini qaldırıb, göy də yerə alçalır.

Marğa yatmış fələk çıxır pusqu yerindən,
Qoparır bu aləmi oxundan, mehərindən.

Qoca fələk yüz yerdən yırtır öz xırqəsini,
Torpaq inci düzümlü ipini, rıftəsini.

1485 Göylər enirəkən yerə, yerlər də qalxır göyə,
Alt-üst olur kainat, tamam dönür heçliyə.

İnsan adlı bələdan xilas olur göylə yer,
Hər ikisi insanın tozundan təmizlənilir.

Göylər insan işilə bir də uğraşmayacaq,
Yerlər insan məkrindən tamam uzaqlaşır, bax!

Ulduzlar xəcalətli, ulduzlar ələk-vələk,
Birce ovuc torpağa nə vaxtacan baş əyək?

Hələlələnib, qıvrılıb, işi bitirib fələk,
Son qisməti son anda bir çimdik torpaq yemək.

1490 Ey dünyanın bağrını qan edən, fəğan edən,
Heç varmı səndən savay onu bunca incidən?

Qəm küpünün içinə bu torpaq necə doldu?
Ətrafının rəngi də matəm yaşılı oldu.

Siz ki, çərxin önündə bu qədər məğmun, aciz,
Qəm küpünü torpaqdan nə cür təmizlərsiniz?

Yuyun ətəyinizi barı yeddi nəhr ilə,
Dumanlı çevrənizi qumla, qum sellərilə.

Alın çərxin əlindən ulduzlar xırqəsini,
Damğalayın qapqara xətlə Yer kürəsini.

1495 Fələklərin sürətlə hirsle hərlənməsindən,
Necə, belə gələcək Yer in başına, bilsən!

Göydə yanan, partlayan, batıb gedən hər nə var,
Yer üçün bir nümunə, bir timsaldı apaşkar.

Partlayıb dağılan baş, görün, necə məhv olur,
Yer kürəsi eləcə kültək göyə sovrulur.

Bu mişk rəngli sədəf – göy bizə düşməni imiş, ah!
Gözləri ulduz-ulduz, özü yırtıcı timsah.

Yox, bu dənizdən çıxan dürrün sədəfi deyil,
Mərifət mədəninin daş-qaşı da deyil, bil.

1500 O sədəfin sirrini kim bilsə, beyni donar,
Zümrüd görmüş ilantək kor olar, gözsüz qalar.

O sədəfdə nə işıq, nə göz nuru ara, göz,
Min-min gözü olsa da, heç biri heç nə görməz.

Bilirəm, bəyənmirsən ölümün haqq yolunu,
Özgələrin gözüylə çünki görmüsən onu.

Vaxtdır, öz ayağına zəhmət verib tələs sən,
Özgənin ayağıyla mənzil kəsə bilməzsən.

Zorun, zərin gücünə Bəhram göyə çıxs da,
Korun qisməti gordu, bir məzardı axırd.

1505 Bu qəbrin qapısını bağlamaq olmaz, olmaz!
Bu damın bacasından boylanmaq olmaz, olmaz!

Sən bu dustaq evində səbr et, döz iztiraba,
Pəncərəni, qapını şaşqınlar kimi qapa.

Nə vaxtacan fələkdən bəhs edəcəksən, yetər,
Kül qoy onun başına, yelbeyinmiş nə qədər!

Kəhkəşanı, səmanı az qarğa, az söy bəri,
Bir arpaya da dəyməz bu saman oğruları.

Aş bu mavi günbəzi, o qədər yüksəl ki, sən,
Boynunu dar həlqədən xilas edə biləsən.

1510 Təldən nazik fəhm də, sapdan zərif xəyal da,
Çərxin incə yolunu acizdir anlamaqda.

Acizlikdən, həyadan üzün yanır, fikir ver,
Çərxin yolu bir tükün ucundan da incədir.

Tükün ucunu bölmə, yetməzsən bu əsrəra,
Xəmərdən bir tük kimi atar səni kənara.

İmkanın var, Qalxasan mələklər məqamına,
Bu qədər ki, güclüsen, nəçin girmisən qına?

Könül vermə, bu gilin, bu qumun vəfası yox,
Dünyaya bağlanmağın daha bir mənası yox.

1515 Burda başında papaq... demək, baş əyməlisən,
Burda belində kəmə... demək, qulluq əhlisən.

Hünərlisənsə, hər gün paxılların artacaq,
Qəndin varsa, yediyin zəhər olacaq ancaq.

Bu həyat ocağına aldanma ki, şöləsi,
Cəhənnəm atəşinin hələsidir, hələsi.

Ay olsa da göylərin, fələklərin qəndili,
Yağı Günəşdən umur, ömür boyu dilənir.

Susamış bitkilərə nicat verən bulud da,
Donuq bir bəlgəm kimi dəyərsizdir həyatda.

1520 Sanma ki, su səadət, bolluq qaynağı olmuş,
Sudan nə çəkdiyini batan gəmidən soruş.

Dinlik yuvasıdır mı məgər bu viran yuva?
Nə üçün göz yumursan bunca çirək, ayıba?

Öz eybini görməyi çoxdan yadırgamısan,
Özgəsinin eybinə ayna tutan kəminsən!

Sən ey aynalar kimi eybin şəklini çəkən,
Bil ki, eyibli nəfəs sənə tez vurur ləkə.

Ya hünəri tərək elə, cibindən çıxarıb at.
Ya öz eyiblərinin aynasını qırıb at.

1525 Özgəsinin eybinə göz yum, əgər gözün var.
Qüsuru kənarda yox, əvvəl özündə axtar.

Hər kəsdə hünər də var, eyib də var bil ki, sən,
Hünərli olacaqsan, eyibləri görməsən.

Qaranlıqda görməyə lampa gərəkdir sənə,
Gündüz qara qarğa da, dərhal dəyər gözüne.

Güllər kimi əlvandır tovsun qanadları,
Ayağının eybini başına qaxma barı.

Qarğanın əyni, başı qarqaradır, gözü ağ.
Gözün varsa görə bil, ağ qaradan qabaq.

İSA PEYĞƏMBƏRİN HEKAYƏTİ

1530 İsanın ayaqları yol açıb dünyalara,
Gəlib çıxmışdı bir gün balaca bir bazara.

Gördü bir çoban iti, canavar kimi nəhəng,
Yol üstündə uzanmış cansız, nəfəssiz köpək.

Dörd yanını bürümüş adamlar qatar-qatar,
Leş yeyən quzğun kimi başına toplaşıblar.

Biri dedi: "Çatladaq beynimizi bu cəmdək,
Yanan çıraq küləkdən uzaq gərək, gen gərək!"

Biri dedi: "Rədd edin, görünməsin bu murdar,
Gözümüzü kor eylər, könlümüzü dondurar".

1535 Hərə bir hava çaldı: "Tfu!" – "Cəsəd!" – "Əlhəzər!",
Zavallı, miskin leşə min bir cəfa verdilər.

Növbə çatdı İsayə, eyibdən vaz keçdi o,
İtin üstünlüyünü fikirləşdi, seçdi o.

"Naxışları, xalları, – dedi, – aləmdi, mənəcə,
Parlaq, saf dişlərinə nə dürr çatar, nə inci".

Qorxu ilə, ümidlə dənizdən dürr tapan var,
Sədəfini yandırır tozuyla diş ağardar.

Özgəsinin eybini, öz hüsnünü görmə tək,
Öncə öz nöqsanını görə bilən göz gərək.

1540 Demirəm ki, aynanı al əlinə, ya alma,
Öz eybini görə bil, özünə heyran olma!

Niyə gərək özünü bahar kimi bəzəmək?
Saqın! Soldurar səni zaman bahar gülü tək.

Eybini örtən geyim zərif toxunduğundan,
Tanrı doqquz pərdə də göydən endirmiş olan.

Bu göy yuvarlığının içində, ey gözü dar,
Söylə, sənəin boynuna hələqə olmayan nə var?

İtsənmi ki, taxasan Süreyya xaltasını?
Eşşəksənmi, çəkəsən yük daşıyan İsanı?

1545 Fələk nədir? Atılmış, tərək edilmiş dul qarı,
Cahan nədir? Saralmış bağların solğun barı!

Hər köhnəni, təzəni birəcə-birəcə sal yada,
Bu dünyada nə varsa, dəyməz bir arpayə da.

Yemə dünya qəmini, xacə, tərək et oyunu,
Qüsse çəksən, qoy yerə Nizaminin payını.

DÜNYANIN VƏFASIZLIĞI HAQQINDA

Qalx, bu köhnə oyunçu səni tez verər bada,
Vəfa yoxdur fələyin açıq nərdtaxtasında.

Heç onun xislətində insaf olubmu bir an?
Murad nəqşi gözləmə vüsal qapılarından.

1550 Dənizdə ayaqüstə durmağın nə xeyri var?
Yükünü də, səni də udmazmı fırtınalar?

Ördəyə şahin dedi: – Uçaq, çöllər gözəldir,
Ördək dedi: – Özün uç, mənə göllər gözəldir.

Ey bu qəm gəmisində ləngərlənən zavallı!
Yük altında kürəyi qana dönən zavallı!

Boğar səni bu dəniz... At yükünü, at, qaçaq,
İnan ki, qarşındakı su yox, sərəbdır ancaq.

Bircə aman guşəsi taparsanmı bu yerdə?
Vəfa iliyi varmı məgər bu sümüklərdə?

1560 Bu dünyada zərrəcə naz çəkmə adəti yox,
Barı, ortağı olma, əl çək ondan biryolluq.

Dünya nemətlərində nə tapacaqsan, eyvay,
Bulaşıq bir kasadan, boş bir süfrədən savay?

Dünyanı görünlörün ağızları qapandı,
Ondan bəhs edənlərin dodağı, dili yandı.

Karvanında nəyi var, bir-iki zəngdən savay?
Boşqabında nə gördün, ölgün milçəkdən savay?

Bu kasadan bir barmaq yeyənin qafa tası,
Zamanın barmağında oldu üzük halqası.

1560 Görən yox bu cahanda bircə savab iş hələ,
Yuxuları qat-qarış, fikirləri – tor, tələ.

Çəkil, qoy heçlik evi olsun xəlvəti guşən,
Çəkil, tamam uzaqlaş sən bu viranə kənddən.

Evsatan simsar kimi onu öyməkdə nə var?
Tərk et, evi bürüsün qoy tüstülər, dumanlar.

Bu dünyanı öpməkdə, qucmaqda məqsədin nə?
Sənmi doğmusan onu, hey qaçırsan üstünə?

Sən dünyanın üstündən xətt çək, bir az şad yaşa,
Sənə uzaq olandan uzaqlaş, azad yaşa!

1565 Yolun, mənzilin uzaq, yormasın yollar səni,
Hazırla yolluğunu, ruzunu, azuqəni.

Min-min bağı yanıbmış udan bir cəhənnəmə,
Bu şeytanlar, bu divlər məskəninə çöl demə.

Onun dirilik suyu – göz yaşı, ciyər qanı,
Ərzi yandıran Günəş – nəməkdən, duzdandı.

Bu səhranın od rəngi – hərislərin şərəbı,
Düz və duzlu adamlar süfrəsinin kababı.

Can vermə bu şorana, o döndərdi, baxsana,
Odun qəlbini suya, qəlbin odunu qana.

1570 Zavallılar bu yolla gedə bilərmə məgər?
Bir yol ki, baxmaq ilə qəlbi qana döndərər.

Bu divlər yatağından qalxır elə alovlar,
Qəmin ürəyi derya, ürək bir damcı olar.

Od tutan bu çöllərin zahirinə uyanlar,
Ciyər kimi donarlar, atəş kimi yanarlar.

Neçin cırmaqlayırsan bu cəhənnəm çölləri?
Rədd et, ver cəhənnəmi, al cənnəti sən geri!

Bu tozlu-kirli məbədə nə qədər ki, durur sağ,
Fələk təqib edəcək səni ayaqbaayaq.

1575 Gələr, bir gün səni də yaxalar o bağrındaş,
Götürər yavaş-yavaş, itirər yavaş-yavaş.

Bu torpağın başına dönüb dolanan insan,
Məgər sabah bir ovuc torpaq olmayacaqsan?

Heç bir kəsi tapdama, dayan, fikirləş bir an:
Sənintək çoxlarını tapdalayıb bu dövrən.

De, kim apara bildi dünyadan salamat can?
De, kim oxuya bildi bu yazını sonacan?

Dayan, nəstər tikanın ayaq basma üstünə,
Özünü qoru... min-min nəstər durub qəsdinə.

1580 Burda neyləyəcəksən, dolaşma veyil-veyil,
Bir tələdir bu dünya, güvənməli yer deyil.

Fəna mənzilidir bu, səbat axtarma, əbəs
Bura payız yelləri bahar gətirə bilməz!

NƏZƏR SAHİBİ BİR MÖBİDİN DASTANI

Ağsaçlı qoca möbid, yeri, yurdu Hindistan,
Yol keçəndə nə gördü? Bir bostan, bir gülüstan.

Ortasında naxışlı imarətlər, qəsrlər,
Qucağında çiçəklər əsim-əsim əsərlər.

Fələk kimi qan tökən qönçələr belə bağlı,
Az ömürlü lələnin başından çıxıb ağlı.

1585 Fəvvarədir cəmənin tər süsəni, lələsi.
İncə boylu qamışlar – qənd, şəkər piyaləsi.

Öz oxuyla yaralı güllər qalxana bənzər,
Canının qorxusundan əsir salxım söyüdlər.

Bənövşənin saçları öz boynuna bağ olmuş,
Nərgizin otəkləri gümüş axça ilə dolmuş.

Güllə qucaq-qucağa, nəfəs-nəfəsə lələ,
Biri yaqutla süslü, o biri incilərlə.

Yazıq hardan bilsin ki, bircə günlük ömrü var,
Sabahı düşünmədən bu gün olmuş bəxtiyar.

1590 O ağsaçlı ixtiyar seyrə daldı gülzarı,
Bir aydan sonra yenə burdan düşdü güzarı.

Hanı o güldən əsər, hanı bülbüldən əsər?
Burda qarğa qarlıdır, burda saxsağan gəzər.

Cəhənnəm əvəz etmiş elə bil cənnət yeri,
Yəhudi məbədinə köçmüş qəsrin qeysəri.

Yaxşılıq elə bil ki, buxarlanıb yoxalmış,
Gül qomları yerində tikan qomları qalmış.

O xəzan bağçasında qoca ayaq saxladı,
Hər şeyə güldüsə də, öz bəxtinə ağladı.

1595 – Bu dünyada heç nəyin vəfası yoxmuş – dedi.
Dərdi çox, çəfası çox, səfası yoxmuş – dedi.

Hər nə ki, baş qaldırır bu torpaqdan, bu sudan,
Axırda viran olur, köklü-köməcli viran!

Xərabət diyarından yaxşı bir yerimiz yox,
Xarab olmaqdan özgə üstün tədbirimiz yox.

Rahib haqqın yoluna çevirincə üzünü,
Həm Tanrını tanıdı, həm dərk etdi özünü.

O sırt gövhərlərinin sərrafı oldu qoca,
Gövhərşünas tərəfdə qaldı ömrü boyunca.

1600 Sən ey məcusilikdən, müsəlmanlıqdan qafil,
Sən qurumuş bulaqsan, damcın da yox, bunu bil.

Sən o hindli qocadan geri qalma, kəm olma,
Tərk elə bu cahanı, bu heçliyə vurulma!

Daim məstsən gül kimi... bu məstlikdən əl çək sən,
Papağın, kəmərinlə çoxmu əylənəcəksən?

Qalx, gülün kəmərinə burax əlindən, burax!
Güllər sən qanınla kəmərlə bağlayıb ancaq.

Papağınla kəmərin bəla kəsilib sənə,
Sən onları girov ver eşqin meyhanəsinə.

1605 Papaq ucaldar səni, xacə qılar könülə,
Kəmərlər səni qul eylər bu torpağa, bu gile.

Çalış, ağalıq, qulluq qəmindən qurtulasan,
Nizamdan Nizami tək bəlkə azad olasan.

On ikinci söhbət

DÜNYAYA VİDA

Vaxtdır, bu əyyam ilə, dur, vidalaş son kərə,
Bu dünyanın torunu tərk et dən sevenslərə.

Bundan gözəl ölkə tap, işıq gəlsin gözüne,
Bu hücrədən möhtəşəm bir qapı aç özünə.

Könül, göz nemətləri sən ilə bahəm gedir,
Nalən də, göz yaşın da, bil ki, son azuqəndir.

1610 Üç-dörd gile yaş töksən ayrıldığı torpağa,
Fidan kimi göyərər, könlün qalxar ayağa.

Dəvə xislətlisənə, yolda rəqs elə, oyna,
Yoxsa atma cübbəni fil ayağı altına.

İndi ki, bir telə də burda məhrəm deyilsən,
Yalnız ölüm barədə düşünsən görək sən.

Getdi könlüncə olan dostların, tanışların,
Kimlə əyləşəcəksən, hanı zövqdaşların?

Gərçi hələ dünyada incə söhbət əhli var,
Kim sən ilə qonuşar? Kim sənə həmdəm olar?

1615 Bu natəmiz torpaqda, ey pəhrizçi könüllər,
Təmiz su gəzməyiniz əbəs deyilmi məgər?

Var-yoxun dağılmamış, hicran gəlməmiş hələ,
Qazancını, pulunu dağıt, payla, bəxş elə.

At çiyindən yükünü, bir az asan get, asan,
Yükün yüngülləşərsə, mənzilə tez çatarsan.

Aradığın könülse, qalx, göylərə baş çək sən!
Yoxsa yerdə, boş evdə axı neyləyəcəksən!

İndi ki, sən düşmüşsən bu quyuya, bu tora,
Divarından dəşik aç, ta çıxasan bayıra.

1620 "Mim" kimi hələlənməmiş bu dünya çevrəsini,
Parçalayıb atmasan, əldən buraxmaz səni.

Bu ulduzlu göylərin hədəf olma oxuna,
Bu çevrə sınırından çıx kənara, karıxma.

Çıxa bilsən gecənin, gündüzün cızığından,
Bu çevrə xəttini də keçə bilərsən, inan.

Ayaq basacağın yer möhkəm deyilsə əgər,
Heç bir işin dalınca getmə, çalışma hədər.

Hansı işə girişsən, hünər göstər, dada çat,
Geri qayıtmaq üçün sən mütləq bir lağım at.

1625 Yolçuluğa – səfərə könül verən bir adam,
Gərək daim saqına yol üstündə quyudan.

Selin-suyun ağzında ev-çşik quran insan,
Barı bir qapı aç ki, sel gələndə qaçasan.

İtin adı gələndə tülkünün rəngi qaçdı,
Dərhal yuvasındaca ikinci dəşik açdı.

Bilmədi mavi qübbə çoxdan kəsib yolunu,
Tülkü ovçusu fələk tüstüylə boğar onu.

Bəs bu necə sevinclidir, bəxtəvərsən elə bil,
Ey özündən xəbərsiz, ey qəflətdəndən qafil!

1630 Sən əhd etdin, gələrkən bu fəna dünyasına,
Dərd çəkib, dönəcəksən tez boğa dünyasına.

Sən ki bu gün pozursan Tanrıyla peymanımı,
Nə cür qurtaracaqsan öz əhdindən canını?

Könlün seçən yolla get, yalnız o yolu tanı,
Sən ki dünya görmüşsən, rədd et iki dünyanı.

Aşağı baxma, torpaq ləngidər qədəmini,
Çox da qanılma geri, qorxudar kölgən səni.

Könüllərdən ruzu yığ, yolda ev-çşikmi var?
Yaş axıt gözlərindən, axı, təşnədir yollar.

1635 Sədəfinə təslim et saf incini, aparsın,
Torpaqdan aldığı qaytar, canın qurtarsın.

Sənintək çoxlarının fələk yedi başını,
Apardı səndən güclü neçə dost-tanışını.

Sən fələklə vuruşda bir azca fəndgir ol ki,
Bir gün yerə sürtsən kürəyini ər tək.

Bu fələklə vuruşmaq çox da qorxulu deyil,
Qılınıc gün şüası, qalxanı günəşdi, bil!

Bu dolaşq kələflər hətta ilan olsa da,
Sənin ölməz eşqinin bir heçdi qarşısında.

1640 Bir şüşə ki, qırıla birçə nəfəs küləklə,
Çox da qalma qeydinə, vaz keç, onu tərək elə.

Qızılın atəşini söndürsün deyər, zərgər,
Şəkər təkər, düşməni qənd-şəkərlə öldürər.

Bilik qazan, ey könül, yan, işıqlan biliklə,
Zülməti nurla öldür, düşməni bir çiçəklə.

CƏKİŞƏN İKİ FİLOSOFUN DASTANI

Bir mülkə ortaq olan iki həkim çəkışdi,
Aradan sözmü keçdi, odmu, alovmu keçdi?

Öz nəfsini güdərək hər biri dedi aşkar:
– Bir sarayın sahibi yalnız bir sultan olar.

1645 Əgər haqq ikiləşsə, onu dinləməz heç kəs,
Bir bədənin üstündə iki baş ola bilməz.

Bir məclisin başçısı iki Cəmşid olarmı?
İki qılinc saxlayan bir qın dünyada varmı?

Hər iki filosofun ləngər vurdu qəzəbi,
Çalışdı, özünü imarətin sahibi.

Nifrətə çevrilincə qızmış təəssübləri,
Qərara gəldilər ki, boşaltsınlar evləri.

Bacaları suvayıb, gecə yola düşdülər,
Evi satmaq üstündə dilləşib, didişdilər.

1650 Bu işdən vaz keçdilər, seçdilər başqa bir fənd,
Bir-birinə verməyə şərbət düzəldək, şərbət.

Bacardıqca, elmdə görək kim kimi ötür?
Kimin şərbətindəki zəhər daha güclüdür?

Kimin ağı üstünsə, bina qalsın qoy ona,
İki bədəndəki ruh qovuşsun da bir cana.

Birinci iddiaçı düşündü yaxşı-yaxşı,
Bir ağı düzəltdi ki, dəysə yandırar daşı.

Uzatdı rəqibinə: – Zəhər deyil, şərbətdir,
Qəlbə qanadlar verən meydır, nazlı nemətdir.

1655 Aslan ürəkli mərdin titrəmədi əlləri,
– Qənddir, baldır! – deyərək aldı içdi zəhəri.

Qorxmadı “Nuşiqiya”, çünki içmişdi öncə,
Zəhər dəyəcək yeri tiryəkləmişdi öncə.

Pərvanə kimi yandı, yenidən qanadlandı,
Gəldiyi məclis yenə onu öz şamı sandı.

Yolüstdəki bağçadan bir qızılıgül qopartdı,
Dərhal əfsun oxuyub, düşməninə uzatdı.

Gülü verdi ki, onu öldürsün asan, yüngül,
Rəqibin zəhərindən daha kəsərliydi gül.

1660 Düşmən əfsunlu gülü elə ki, elə aldı,
Qorxudan dizi əsdi, çökdü, bağrı yarıldı.

Bəli, çarə taparaq o, qurtuldu ağudan,
Busa bir gül iyləyib, dünyadan getdi olan.

Dünya bağında hər gül, demə, güllər xasıdır,
Bir insan ürəyindən sızan qan damlasıdır.

Zəmanə bağının da baharı, başı sənşən,
Zəmanə bir qəm mülkü, onun naxışı sənşən.

Fanar kimi asılı ərzi çal öz daşına,
Külü qoy su səpilmiş ulduzların başına.

1665 Aləmin xəyal, uyğu büsatından uzaqlaş,
Bərabadından uzaqlaş, abadından uzaqlaş.

Gözün qalmasın çərxin səfəq, işıq payında.
Qaralt küsuf kimi sən Güneşi də, Ayı da.

Dünya çadırı göydə Ay qulyabanı kimi,
Azdırıb İbrahimi yolundan etmədimi?

Gəncliyinə dağ çəkib, fələk sürüklər hara?
Nəşəli günlərini dərddli, qəmli çağlara!

İşıqlandıra bilsən, inan, könlünü bir gün,
Ağ günü, səadəti qaytarmaq yenə mümkün...

1670 Ümid güləbi kimi təmiz göz yaşı tök ki,
Təmizləyə biləsən bu qara, ağ lövhəni.

Ölçüb-biçsən işini bu dünyada sən əgər,
Məhşər tərəzində qazancın artıq gələr.

O din ki, qüvvət verir qoluna axşam-səhər,
Sənin tərəzinin də əyarını düzəldər.

Düşüncəli, hünərli, qəlbi azad olan kəs,
Din qəmi çəkər ancaq, dünya qəmini çəkməz.

İstəsən ki, bu aləm daim məskənin olsun,
Dini Nizamiyə ver, dünya qoy sənin olsun.

On üçüncü söhbət

DÜNYADAN ƏL ÜZMƏYƏ DAİR

1675 Ömür az, dünya qoca... uymuşuq ahənginə,
Aldanma bu köhnənin tazələnən rənginə.

Dəliqanlı görünən bu Pirin əlindəki,
Əslində bir atəşdir, tutub qızılgül tək.

Məbadə aldanasan, çeşməsinə ilğım san,
Qibleşi xaçdı, qorx ki, uyub namaz qılasan.

Bu qədər güldən sənə çatmaz bircə tikan da,
Çöp də aparmaq olmur, dağlar qədər yığsan da.

Yalnız gəldiyin yerdən, evdən gətirdiyini,
Apara biləcəksən, başqa heç bir şeyini.

1680 Qiyamət dənizindən kimlər yaxa qurtarar?
Yalnız yükü dənizə atıb çıpaq qalanlar!

Fərqi yoxdur, ya payla, ya da yığ sərvətləri,
Sənə hər nə veribse, alacaq dünya geri.

Aləm özəldən bəri alver evinə bənzər:
O dünyanı alırlar, bu dünyanı verirlər.

Barama qurdu kimi biri hazırlar ipək,
Biri həmin ipəyi kəsib yeyər güvətək.

Şam kimi saç yığdığın cəfəri qızılları,
Şam kimi öz nurunla işıqlanasan bari.

1685 Söküb tök bədənini – doqquz dəlikli bütü,
Altı başlı altunu doğra, dağıt büsbütün.

Sal ayağın altına, qızıl alma əlinə,
Qızıl qulu, büt-pərəst deməsinlər qoy sənə.

Bir zərin ki, olmaya məqsəd, amal sikkəsi,
Zər deyil, zərmixdir o, yox dəyəri-dəyməzi.

İndi ki, bənd olmusan qızıl parıltısına,
Get, tovuz quşu bəslə, yüz rəng göstərir sana.

Yalnız dəmir gücünə sikkələnin qızıl, zər,
Dəmirçilər hünərdə şahdan əskikdir məgər?

1690 Tac qayırb qızıldan, Harun qalxdı, ucaldı,
Qızılın ağırlığı onu quyuya saldı.

Başında gəzdirirsən, yük olar qızıl sənə,
Aparar səni, ayaq bassan üzəngisinə.

Qızılı heç almamaq verməkdən xeyirlidir,
Çünki qızılı vermək can verməyə bənzəyir.

Qızılı aldığın vaxt sənə tamah verirlər,
Qızıl əldən gedəndə qəlbə rahatlıq gələr...

Nə qədər yığsan belə, əldən çıxacaq tez-gec,
Canın rahat olmazmı qızıl yığmayasan heç?

1695 Qızıl yığmaq dərd verir, baş ağardır səfrətək,
Onu meyvətək yeyib, dərdi dağıtmaq görək.

Gündoğandan yayılmış qızıl bütün cahana.
Fəqət günbatan zəri deyib cahillər ona.

Səxavətə düşməndir həm Qərb, həm də Qərb əhli,
Şərqlə Şərq əhlisə səxavətin məşəli.

Şərqlin sultanı Günəş nə verirsə hər səhər,
Axşamüstü Qərb alar, dilənçitək dilənər.

Quşların qol-qüvvəti yalnız qanadlarında,
Yaltaqların qüdrəti qızıl adlı varında.

1700 Dəməşqin məhəngilə eşqin tərəzində,
Rum qızılı yoxlanıb xalislik bildirsə də.

Gözlər qamaşırsa da, başına kül tək onun,
Çoxu qurbanı olmuş aldadıcı altunun.

Qızıl kimin başından qapmayıb papağını,
Kimin qulyabanı tək kəsməyib qabağını?

XAİN SOFU İLƏ HACININ DASTANI

Bir Kəbə mübtəlası hazırlaşdı səfərə,
Öyrənib bələd oldu qaydalara, dəblərə.

Ehtiyacından artıq bir az qızılı vardı,
Öz halal dinarını kisəsində saxlardı.

1705 Düşündü: filan sofı əl çəkibdir dünyadan,
Tanrı bəndəsidir o, azdır bu cür düz adam.

Ürəyimə damıb ki, dəyanət də ondadır,
Qoy verim zəri, deyim: əmanət də ondadır.

Bu niyyətlə sofuya o baş çəkdi bir gecə,
Kisəsini əmanət verdi ona gizlicə.

– Yaxşı saxla bu sirri, – tapşırıd döbə-döbə,
Qayıdaram, kisəni yenə verərsən mənə.

Xacə səfərə çıxdı, düşdü yolun ağına,
Şeyx də sərin qızılı basdı yanan bağına.

1710 Titrəyirdi ürəyi neçə illərdən bəri,
Bu qızılın sapsarı şöləsindən öteri.

– İşlərimi bununla düzəldərim! – söylədi,
Yolunu gözlədiyim xəzinəm əlimdədi.

Tanrının mənə bir az gec verdiyi neməti,
Görək tez ötürüm ki, qaçırmayım fürsəti.

Kisənin boğazından ilgəyi açdı sofı,
Neçə gecə kef çəkib, şadlıqdan uçdu sofı.

Yaxasına keçirdi qızıl dolu kisəni,
– Göbəyimin üstündə görüm, – dedi, – qoy səni.

1715 Cingildətdi pulları, bu səsdən xumar oldu,
Gözəllərin saçları boynunda zünnar oldu.

Heyhat, parçalanınca şeyxin dərviş xırqəsi,
Zövqün yerini tutdu günah, qəm düşüncəsi.

Sofu elə yedi ki, əlinə düşən ovu,
Çırağı da bir gilə yağın möhtacı oldu.

Bizim hacı elə ki, Kəbədən geri döndü,
Öz hindlisi önündə bir Türk kimi göründü.

– Gətir, ey zahid! – dedi, – gətir görək bir onu.
Zahid soruşdu: – Nəyi? Hacı dedi: – Altunu!

1720 Sofu işarə qıldı: – Sus, lütf elə bir qədər,
Xaraba kənddən axı kim xərac ala bilər?

Sağlığına qızılı sərf elədim bazara,
Mənimtək müflis hara, dinar kisəsi hara?

Türk ki yağma elədi, kim dayanar önündə?
Evini hindli qula ismarlar hansı bəndə?

Belimi qırdı mənim o rükni qızılların,
Dözə bilmədim, yedim, boynumdadır vəbalın.

Min bir sevinc içində sofu malı yemişdi,
Min bir göz yaş töküüb üzr istəyirdi indi.

1725 – Kərəm eylə, lütf qıl, yaman peşman olmuşam,
Kəfər idim, dönmüşəm, bir müsəlman olmuşam.

Cahanın təbiəti min fəsada boyludur,
Bir fəsad da yarandı, təkcə mənimmi qüsurlur?

Hacıdakı mərhəmət qopartdı bir qiyamət:
“Əfv et, önündə dərviş ayaq üstə durub pərt!”

Demək, Tanrıya çatdı Tanrının verdikləri,
Zəhməti zərgər çəkər, zəri qapar müştəri.

Öyüd verdi özünə: – Azca təsəllimiz var,
Dərvişin heç nəyi yox... Heçdən nə almaq olar?

1730 Bir arpası da yox ki, tutub alam olindən,
Çarəm nədir? Taleyə boyun əyməliyəm mən.

Sofunun boğazından keçən o maldan qalan,
Başı halqalı “Mim”lə kufi “Əlif”dir, inan.

Əfv olunmaq istəsən, ey Şeyx, qulaq as mənə:
Haramın olanları halal edimmi sənə?

Nəstər batır nəfsinə, ey fələktək saxtakar,
Ac gözlü, qısa yenli, uzun əlli tamahkar!

Heç bir ürək nəfəsdən, tamahdan ayrı deyil,
Vəfalı, etibarlı kişi yoxdur, bunu bil!

1735 Din – əyarı qızıldır, vermə onu şeytana,
Fəğfurun şərəfini layiq görmə səgbana.

Dini şeytana versən, cəzanı sən çəkərsən,
Müflisə verilən mal geri dönməz yenidən.

Dünya pislik yurdu, axirət qazancıyıq,
Tutub din ətəyindən bir guşə tap, ey yazıq!

Bu yolların bəkçisi – yağmaçı quldurbaşı,
Burda müflis zəngindən, yoxsul varlıdan yaxşı.

Müflislərə toxunmur bu fələyin tilsimi,
Yalnız möhtəşəmlərin qırır qafiləsini.

1740 Bu vəfasız dünyadan könlüm bir az halıdır,
Arını məhv eyləyən öz şəhdi, öz balıdır.

Tamah salan varmı heç acı aslan ətinə?
Öləndə qurd-quş belə toxunmaz cəsədinə.

Ayaq üstə duran şam xonçada, başda gəzər,
Bədirlənmək istəyən Ay incələr, əksilər.

Torpaqla qurd dostluğu eləyir daim külək,
Özü yüngül, əli boş, heç nə itirməyəcək.

Göl quşları bilir ki, balıqların bəlası,
Gümüş pullarındadır, pullar ovun aynası.

1745 Sənin diləklərinin tərəzisi olan zər,
Beş rükət namazının fatihəsinə bənzər.

Əgər Nizami kimi sən pak ola bilməsən,
Bu arzu yollarında çətin kama yetəsən.

On dördüncü söhbət

QƏFLƏTDƏN OYANMA ŞƏRTLƏRİ

Ey qəflət yuxusunda xoşbəxt uyuyan xumar!
Yeyən, içən eşşəkdən, öküzdən fərqi varmı?

Xəbərsizsən aləmin bu mavi günbəzindən,
Dövr eyləyən günəşdən, göylərin mərkəzindən.

Sirri dərk edir ancaq nəzər əhli başbilen,
Nadanın nə ilgisi dövrün keşməkeşiyən?!

1750 Vaxtdır, iş başına keç! Gözün bağlanıb nəçin?
İşini elə gör ki, işbilənlər bəyənsin.

Bərk yatmısan, yolunda tələ qurublar, oyan!
Məgər bu cür yatarmı iş bilən, iş anlayan?

Yığın-yığın qəmləri, sabahını düşün sən,
Qəm arxalı, qəm güclü, sən nə qədər zəifləsən.

Sənin ağlın yaddaşsız bir qocadır, imdad et,
Yada salmır o səni, bari sən onu yad et.

Əgər yar olmasaydı ağlın, idrakın sənə,
Səni kim qaldırardı insanlıq pilləsinə?

1755 Ağıl – Məsihadır, bil. Ondan üz döndərmə sən,
Eşşəksənmi, palçığa eşşəyini sürəsən?

Ya get ağıl yoluyla, çıraq tapıb işıqlan,
Ya da biryolluq əl çək sən onun qapısından.

Xumar olma, korşaltma o parlaq ağılı, huşu,
Yedirmə bir sərcəyə o boyda qızıllıquşu.

Mey hər dində halaldır, amma gərdis dəyişmiş,
Əqlə düşmən olması meyi haram eyləmiş.

Piyalənə tökdüyün üz suyundur, mey deyil,
Çəşmə, dirilik suyun yalnız öz ağılındı, bil.

1760 Gərçi dünya qəmini içki bir az dağıdır,
İçmə, ey xacə, içmə, idrakına yağıdır.

Kabab olan ciyəyə səpilmiş duzdur şərab,
Duzsuzlara, kəmərlərə qismət olsun bu əzab.

Bu barədə düz xəbər bilmək istəsən əgər,
Mey içmə ki, hər şeydən qoyar səni bixəbər,

Qəflət dünyasındadır kim ki, meyin quludur,
Mey qafilin alnına qəflət damğası vurur.

Boş xəyala bənd olan nəzərə, gözə mil çək,
Xərabata can atan ayağı zəncirləyək.

1765 Öz boyuna "əlif" tək aşiq olan ey məğrur,
Qara sevdaya saldı nəfsin səni, dayan, dur!

"Əlif"sənsə, qanadsız quşadön, barsız yaşa!
Ya "Bey" kimi bar götür, ömrü gözəl vur yaşa.

Qürrələnmə, "əlif" tək məclislər şamı olsan,
"Əlif" kimi müflissən, "əlif" kimi yoxsulsan.

Sən ki, tikan deyilsən, dırmanma yüksəklərə,
Əlsiz-ayaqsız gül ol, bizi qərq elə ətə.

Sən ki, çocuq deyilsən, həvəslənmə oyuna,
Sən ki, ömür deyilsən, boy istəmə boyuna.

Bitdi gənclik gündüzü, Günəş getdi batmağa,
Kölgə uzandı, ey nur, çəkil sən də qırağa.

1770 Mən görmüşəm, elə ki Gün batır, qürub yanır,
Hər xilqətin kölgəsi iki, üç qat uzanır.

Neçin kölgəpərəstən bunca qarğalar kimi?
Düşməni kəsir zülmətə qızıl bir fanar kimi!

Özünü kölgəlikdən qurtara bilsən əgər,
İnan, eyiblərin də kölgən kimi çəkilər.

Zülmətdə əyləşməyə dözə bilmir hər kişi,
Təkcə dirilik suyu görə bilir bu işi.

Başı yerdə, ayağı göydə olan ey qafil,
Sənin fikir göylərin alt-üst olub, bunu bil.

1775 Günəş qızıl təştini hər gün sənə verir ki,
Yuyub mənlilik tozunu pak edəsən əlini.

Paltarını bu təstdə təmiz yumaq istəsən,
Ucal, suyu Günəşin qaynağından istə sən.

Günəş yuvarlağını götür, sabuna bənzər,
Qanlı paltarlarını tamam yuyub təmizlər.

Oda, alova döndü səndə həyat yangısı,
Ciyərində qalmadı hətta bircə damla su.

Nəfs, qərəz kirindən pak deyilsə bədənin,
Qızıl geysən də, daşca dəyərin yoxdur sənin.

1780 Paklıq, təmizlik nuru bürüsəydi hər kəsi,
Kimlə, nəylə dolardı cəhənnəmin mədəsi?

Yalnız cəhənnəmdən yox, hər istidən-soyuqdan,
Səni saxlayan zireh düzlük, paklıqdır, inan.

Əyriyyənin yükləyər boynuna neçə nöqsan,
Düz olsan, hər bələdan, hər qəmdən qurtularsan.

Zərgər tərəzisiyə tək dürüst olmaq istəsən,
Gərək hifz eləyəsən ürək düzlüyünü sən.

Sənə halal olmayan hər xırdaca arpadan,
Tərəzinin gözüne əskiklik gələr, inan.

Hər işin birər-birər gələcək öz yerinə,
Son günündə qəfildən çıxacaq qənşərinə.

Gizli işlərin sənə açıq göstəriləcək,
Az verib, çox almağın ortalığa gələcək.

Bu alverdə özünü günahkar etmə, saqın,
Artıq verib, əskik al, çalış borcun qalmasını.

Gül ayrı olduğundan, qoynunda bitdi tikan,
Qamış şəkərə döndü düzlüyü ucbatından.

O yerdə ki doğruluq hökm edər, bayraq açar,
Dada çatan haqq özü onun ardınca uçar.

ZALIM PADŞAHLA DÜZ DANIŞAN KİŞİNİN DASTANI

Ürəkləri sındıran zülmkar bir şah vardı,
Dirəşməkdə, höcətdə Həccacı mat qoyardı.

Gündüzdən gecəyədək hər pıçıltı, hər xəbər,
Onun sarayındaca cəmləşərdi hər səhər.

Aytək, gündək itigöz bir xəfiyəsi vardı,
Bağlı qalan işləri ustalıqla açardı.

Sübhtək ikiüzlü, Aytək gecə gəzəndi,
Bir gün şahın onunda baş əydi, qüssələndi.

Dedi: – Gizli bir yerdə çox deyindi dalınca,
Səni zalım, qaniçən adlandıran bir qoca.

Casusun dediyindən öfkələndi hökmdar,
Qocanı məhv etməyə fikrində verdi qərar.

Qum tökdürüb üstünə palaz sərdirdi çölə,
Divanə tacidardan qaçardı divlər belə.

Yel sürətli bir cavan çapdı, qocanı tapdı,
– Xain bilir şah səni, oyan! – dedi, – amandı.

O şeytan huylu zalım çağırمامış, özün get,
Yola gətir, inandır, öz dərdinə əlac et!

Dəstəmaz aldı qoca, kəfən geydi əyninə,
Salam verdi ədəblə, gəlib şahın önünə.

Qızmış, qara niyyətli şah yumruğunu sıxdı,
Arxasında dayanmış qocaya kinlə baxdı.

– Eşitmişəm, – söylədi, – danışmısan dalımcə,
Məni qəddar, yelbeyin adlandırmısan, qoca!

Mən Süleyman mülkünün sahibiyəm, bilirsən,
Hansı cürətlə mənə zalım, ya div deyirsən?

Cavab verdi ixtiyar: – Mən ki ayığam, nə qəm,
Sənin dediklərindən beş qat artıq demişəm.

Qocalar da, gənclər də qan ağlayır əlindən,
Kənd, şəhər – bütün ölkə dad çəkir əməlindən!

Mən ki eyiblərini bircə-bircə sayanam,
Yamanını, yaxşını göstərən bir aynayam.

Düz, dəqiq göstərsə ayna səni özünə,
Özünü qır, aynanı qırmaq yarasıdır sənə.

Sözlərimi araşdır, dinlə ağıl deyəni,
Düz demirəmsə, ömr et, dara çəksinlər məni.

Qoca ki öz fikrini mərdanə, şax söylədi,
Düz sözü məğrur şaha bir az əsər eylədi.

Yumşaltdı hökmdarı işin qarası, ağı,
Özünün haqsızlığı, qocanın haqq olmağı.

1810 Kəfəninini çıxarın, xələt geydirin ona,
Hökm elədi hökmdar: – Ətir səpin başına.

İstibaddan, zülmədən o gündən əl çəkdi şah,
Əziz tutdu xalqını, dərdindən oldu agah.

Şahın dürüst işini heç kəs etmədi inkar,
Doğruluğu danmağa axı, kimin şövqü var?

Düzlüklə qurtularsan hər acıdan, ağrıdan,
Qoy düzlük səndən olsun, zəfərlərin Tanrıdan.

– Haqq söz halva da olsa, haqsız üçün acıdır,
Haqq – acı, fəqət hamı həqiqət möhtacdır.

1815 Sözü yerli-yerində, mətləbi düz söyləsin,
Həqiqətin hamisi Tanrı tutar əlindən.

Nizaminin ki düzdür xilqəti də, qəlbi də,
Başa çatır, inşAllah, hər işi, mətləbi də.

On beşinci söhbət

PAXILLARDAN ƏLHƏZƏR

Bu pərdənin dalında ən qərribə oyunlar,
Bu pərdə mahir rəqib, göz aldadan sehrkar.

Çınlayır dünya sazi... rəqqası yoxdur, heyhat!
Dəniz cəvahir dolu... qəvvəsi yoxdur, heyhat!

Qılınç, tac parıltısı, dirhəm şöləsi, gövhər,
Nə istəsən, buyur seç... bərq vurur xəzinələr.

1820 Cəbrayıl çatmaqımı qəsdin? Yaxşı həvəsidir,
Burda nə tale xəsis, nə də qüdrət xəbisdir.

Ha xərcləsən, bu yatır zənginləşər, azalmaz,
Gəlirin çıxarından çox olar ki, az olmaz.

Qədəm bassan bu yola, hüsnə bax, rəftarı gör,
Çək qapı cəftəsini, ardında əsrarı gör.

Onun daşları yaqut, onun torpağı kimya,
Babalın öz boynuna, dalmasan bu dünyaya?

Burda qələm sındırıb şair, sənətkar əli,
Burda çox bilməcələr hələ üstü pərdəli.

1825 Bu bağda hər dəqiqə təzə nübar yetişir,
Necə təzə nemətlər, nə sovuqlar yetişir!

Könüllərin telində inci, mirvari nadir,
Gərdənliklər incidən, gövhərdən də gözəldir.

Dünya yolçuluğunda gör nə qədər yol gedən,
Bir az da ağıllıdır daldakı öndəkindən.

Yalnız idrak əhlinə yaraşır şərəf, ad-san,
İdrak üçün fərqi yox, cavansan, ya qocasan.

Eşitdim: qocalırkən mərcağa çevrilir daş,
Düşün bir az, hər daşdan mərcağ yaranmır, qardaş!

1830 Xəbislər qocaldıqca bir az da quduzlaşır,
Ləçər arvadlar kimi qeyzi başından aşır.

Bir vaxt səni sūdəmər, çocuq bilən çoxları,
Südün acıdır – deyər bu gün səni oxlayır.

Qocalarda gənclərə qayğı, insaf azalmış,
Cavanlara havadar qocalar lap az qalmış.

Qönçədən çıxmış gülün ətri zərif, incədir,
Fəqət köhnə tikanın yarası bərk incidir.

Dəyib xal salan üzüm – göz üçün bir tutiya,
İlansa qocalarkən dönüb olur əjdaha.

1835 Cavanların başında ağır qollu-budaqlı,
Kif atan başlar işə çox da xoşlamır ağı.

Ayı, günü, həftəni öyrənmək istəyənlər,
Baxmaz köhnə təqvimə, baxsa da verməz səmər.

Aslanlardan çox yeyər acgöz, qoca köpəklər.
Ceyranın göbəyini canavar kimi sökər.

Məni çox da qınama, qorxsam qoca qurdlardan,
Mən ki məzlum Yusifəm, yerim də quyu, zindan.

Yox, qocalar gənc kimi vura bilməzlər yara,
Gəncin əlinin suyu bənzər yanar odlara.

1840 Gərçi gənclik igidlik, qəhrəmanlıq çağıdır,
Heyhat, dəliqanlıq dəlilik sorığıdır.

Ağ yasəmən çatarmı yamyaşıl, tər söyüdə?
Ağ saçları qoyarmı o bənzəsin hindliyə?

Mən ki qızılgül kimi inci, yaqut saçıram,
Cavan ikən qocalıq qovğasını açıram?

Yalnız xudbinlərdi, bax, bərk tutanlar köhnəni,
Haqqa tapınan ərler xudbinliyin düşməni.

İndi hilal gördüyün Ay ki, saçır nurunu,
Kamal çağına erçək, bədr adlandırsən onu.

1845 Cavan xurma ağacı yüksəldimi səmaya,
Əlini elə at ki, çata bilsin xurmaya.

Bu tarlaya səpilən toxum sünbülləşincə,
Daha danə söyləmə, bar-bərəkətdi, mənəcə.

Hövzə arxın suyundan dönüb dərya olunca,
Ona əvvəlki gözlə baxma, ey dargöz qoca!

Gecə gündüzə qarşı yumsa belə gözünü,
Gündüz başqa nəzərlə onda gördü özünü.

Neyşəkor xatırladır öncə adi pencəri,
Fəqət necə yüksəldir onu qəndi, şəkəri.

1850 Dava hərisi olma, hünər qazan, igid ol!
Varlığını hünərə verməkdir ən yaxşı yol.

Sədəfin axar suyu olsa da sonsuz ümman,
Bircə damla yağışdır onda inci yaradan.

İstəsən ki, tacında parlaq gövhər görünsün,
Can odunu payla ki, odun gövhərə dönsün.

Bəxt ucaldan bayrağı kim aparır irəli?
Yalnız onu hifz edən igidlərin əlləri!

Sən bu viran vadidə qırmasan buxovları,
İradənin, özminin olmayacaq ovxarı.

Əl uzatma, qarışma Tanrının işlərinə,
İblisə dəyən qırmanc, ta ki dəyməsin sənə.

Ulu Tanrım, tutmasa hər kim sənin yolunu,
İqrarını qanmasa, inkar edər çərx onu.

GƏNC ŞAHZADƏ VƏ ONUN QOCA DÜŞMƏNLƏRİNİN HEKAYƏTİ

Mən bir dastan eşitdim: uzaq Şərq ölkəsində
Yaşarmış bir şahzadə, sərvlərtək azadə.

Varlıların zülmündən iztirab çəkən diyar,
Rüzgar kimi üsyankar, həyəcanlı, biqərar.

Təzə şah təzə ruhlu, köhnələr ehkam güdən,
Şah özü də qorxarmış oyanan fitnələrdən.

Uyumuşdu bir gecə səksəkəli, nigaran,
Röyasında bir qoca ona dedi: – Ey cavan!

Sən ey təzə doğmuş Ay, köhnə bürcü dağıt, qır,
Ey yeni açılan gül, köhnə budağı sındır.

Köhnəni məhv elə ki, yeni əlində qalsın,
Həyatın da özüntək işıqlı, gözəl olsun.

Şahzadə oyanınca verdi bir yeni fərman,
İki-üç müxalifi çıxartdırdı aradan.

Qanad verdi yeniyə, qələm çəkdi köhnəyə,
Təzə şah təzə bir ruh bəxş elədi ölkəyə.

Bəli, fəsad əhlinin gərək kəsilsin başı,
Andı pozan ordunu ləğv etmək daha yaxşı.

Qartırmış kötöklərin sən vurmasan boynunu,
Sərvlər bəzəyərmə gülşənlərin qoynunu?

Bağlamasan kökünə təzə bulağı, arxı,
Tufanla gülüşərmə çinarın qol-budağı?

Aritmasan, açmasan gözlərini bulağın,
Gözü gülə bilərmə bağı yanan torpağın?!

Özünü dərk edən öz könül vaizi var,
Ən gözəl öyüdləri qulağına pıçıldar.

Ağlı – qılıncını çıxar qımından bir an,
Nə vaxtacan onu sən qında saxlayacaqsan?

Gənclik zəka qılıncı, pak, ülvi bir həmnəfəs,
Köhnə mücrüdə deyil, o qında qala bilməz.

Var-yoxunu bəxş elə, sovqat yolla, pay göndər,
Ta ki sənə səxavət, kərəm əhli desinlər.

Vardan murad götürmüş varlılar, dövlətliklər
Yalnız səxa gücünə var-dövlətə yetdilər.

Yalnız səxa toxumu verir bəhrə, bərəkət,
Qiyamətdə ruzudur kərəm, qüdrət, səxavət.

Öz əhsan xəzinəndən, ya rəb, pay göndər mənə,
Nizami ki qulundur, fərəc ver işlərinə.

On altıncı səhbət

MƏSLƏKDƏ ÇAPUQ İRƏLİLƏMƏ

Ey bir əsim rüzgara əsir, ey başı qallı!
Bir ovuc qum önündən qaçıb gedən zavallı!

Kənd yox, sənə kəndçinin qapısını döyürsən,
Mülkün yox, dəm vurursan Süleymanın xəzinəndən.

Qılınca sanmı, vurursan hər gün, bu qədər yara?
Davulsanmı, hay-haray salmısan min diyara?

Sən qılınca ağzı kimi gümüş parıltılar saç,
Nağara qarnı kimi möhkəm ol, cəbrə qatlaş!

1880 Dartır nəfsin şeytanı səni özünə sarı,
Hələ ki ölməmişən, çəkin, əl vermə bəri.

Hər muğun qarşısında əllərini xaç etmə!
Xətiblik sevdasıyla qılınca cənginə getmə!

Adəm asqırığının Məsihə çatdı səsi,
Qoy natiqlərə çatсын yalnız dövlət xütbəsi.

Kim ki pərvanələr tək xoşbəxt, fədakar yaşar,
Bir atəş ordusuyla təkbaşına çarpışar.

Bircə an yaşar, nə qəm, həyat sanar bu anı,
Verər yalnız cismini, alar canı, cahanı.

1885 Sənin verdiyin xeyrat Tanrı yolunda deyil,
Çünki haram qazancın tamam batıldı, batıl.

Sən aslan ol, çəkinmə kor mətbəx pişiyindən,
Sərt gilə dön, vəhm etmə cəhənnəm atəşindən!

Yalnız saxta sikkənin paxırını açır od,
Oddan nə qorxun sənin, ey saf qızıl, ey yaqut?!

Nə qədər qürur olar, ey dikburun hiyləgər?
Üç batmanlıq sümük, su, torpaq deyilsən mөгər.

Cah-cəlal həvəsilə neçələri sənintək,
Gecələr də yatmayıb, vurnuxdular sübhədək.

1890 O cəlalın hasılı gör axırda nə oldu,
Xeyri ziyanla bitdi, ömrü əyləncə oldu.

Sən, ey bir parça torpaq, ömrü verirsən yelə,
Ayağını fələyin başına qoysan belə!

Günəş kimi, Ay kimi tutsan belə göyləri,
Sən ki yerin oğlusan, qayıdacaqsan geri.

Kəkilini, başını fələk qoparar, saqın!
Ayaq basma üstünə təhlükəli hasarın.

Quşsanmı, cəhd edirsən daim ucalıqlara?
Əl çəkməsən canından, yetə bilməzsən ora.

1895 Elə dolan ki, fələk özü baş əysin sənə,
Göylər özü yıxılsın sənin qədəmlərinə.

Acı meyi içirsən, zəhərin nə günahı?
Suçlar, qüsurlar sənin, bu dəhrin nə günahı?

Gəl, dövrəni qınama, ey xoş xasiyyət insan!
Mənə, sənə hələ ki, pislik etməyib dövrən.

Can yandırdı zamanə, çox çalışdı ki, bəlkə
Biz də bir adam olub çıxmaq kəndə-kəsəyə.

Qüdrətimiz çatdı mı, yetək o mərtəbəyə?
Neçin suçlarımızı yükləyək zamanəyə?

Ləlin təbiətində ləl cövhəri yoxsa, qan:
Qəbul möhrü vurdurmaz ona heç bir hökmran.

1900 Dünyanın hər guşəsi daş-kəsəklə doludur,
Fəqət yaqut daşları nadir olur, az olur.

Tikan da, yasəmən də eyni torpaqda bitir,
Biri gözə qaranlıq, biri işıq gətirir.

Bilməm irmaq suyundan xeyir gələr, ya gəlməz,
Fəqət güldən o, rəngi, ətri apara bilməz.

Su gözəllik artırır. Ancaq bilməm, doğrusu,
Çör-çöpü yasəmənə döndərə bilərmə su?

1905 Əhvalatlar, qanunlar qurulmasaydı bunca,
Hər şey alt-üst olardı bəlkə dünyə boyunca.

Dövlət gücü əzəli dövlət sahibinindir,
Bizim tədbirimizlə olmaması yəqindir.

Dövlətsizlər düşürlər torpağa üzüqoylu,
Dövlətlinin, güclünün nə fəhmi, nə qorxusu?

Dövlət, qüdrət sahibi bəxtiyardır hər yanda,
Sən dövlətin, qüdrətin qulu ol bu cahanda!

Sərvət, dövlət ucaldır şahları bir dağ kimi,
Dövlət verilmir sənə oyun-oyuncaq kimi.

1910 Yalnız qüdrət əhlinin başına dolan ki, sən
Dala, qabağa gedən çərxə bənzəməyəsən.

Hümmətsizə, nadana qoşulmaqdan nə çıxar?
Dövrün xoşbəxt oğlu ol, yaşa azad, bəxtiyar!

Covza bürcündən doğub, çağır səadətini,
Tap, bir ceviz də sındır, sən də sina bəxtini.

Dövlət qismətin olsa, sus təvazö gözlə sən,
Çəkil, yeddi fələyin qurtar düyünlərindən.

Rahat çağladığından sellər, sular bəxtiyar,
Düyünlü ud ağacı odda yanar, kül olar.

1915 Könül vermə kimsəyə, bir azca ağıllı ol,
Öz yükün sənə bəsdir, onsuz da çətindi yol.

Nə vaxtacan əl atıb özgə budağına sən,
– Dövlətim kaş bir az da çox olsun! – deyəcəksən?

Tutalım, qamarlayıb, aləmi tutdun da sən,
Gedəndə ki, əl çəkib, əliboş gedəcəksən!

Nəfs vurub dağıdır hər cür qayda-qanunu,
Qoy qənaət qılınıc vursun nəfsin boynunu.

Bu firuzə qübbə ki, fəvqünə çatmır xəyal,
Sənin üçün genişdir, idrak üçün darısqal.

1920 Ya heç fikirləşmədən keçir dünyanı ələ,
Ya nəfsinlə aləmi öz başına dar elə.

Heyhat, bir könül əhli, uca, ulu qalmadı,
Cahanda mərifətli Adəm oğlu qalmadı.

Bizim doqquz katibin bir cüt hünərnaməsi,
Nişan verə bilmədi mənə dolu bir əksi.

Məslək düşmənlərindən dostluq umma sən əbəs,
İlanlar zəhər verər, dirilik suyu verməz.

Mənə yolunda yürü, bilik başın tacıdır,
Bil ki, qanan bir düşmən qanmaz dostdan yaxşıdır.

YARALI ÇOCUĞUN DASTANI

1925 Hər şeydən azad olan, şən, qayğısız bir bala,
Oynayırdı küçədə iki-üç yaşıyla.

Ayağını atarkən yazıq bala sürüşdü,
Yürüdüyü yoldaca üzüstə yerə düşdü.

Addımlaya bilmədi, özünü şikəst sandı,
Sanki təkə dizi yox, qəlbi də yaralandı.

Təngnəfəs yürüdü çocuğun yoldaşları,
Əsərlənib, pərt olub, çatılmışdı qaşları.

Onu sevən bir dostu sözünü uda-uda,
Pıçıldadı astaca: – Ataq, qalsın quyuda.

1930 Sırr aşkara çıxmasın Günəş yayılan sayaq,
Atasının yanında xəcalətli qalmayaq.

Bu yerdə uzaqgörən, sərt bir yavru da vardı,
Yaralanmış çocuğa düşməni tək baxardı.

Ciddiləşib, üz tutdu öz arxadaşlarına,
– Örtmək olmaz bu işi! – dedi yoldaşlarına.

Məndən görürlər. Məni düşməni bilirlər ona,
Büdrəyənin suçunu yükləyirlər boynuma.

– Qoy gəlib çarə qılsın! – Yürüdü zirək oğlan,
Uşağın atasına xəbər apardı əlan.

1935 Kimin ki, xilqətində hikmət cövhəri vardır,
Hər şeyə çarə tapır, həmişə üz ağardır.

Göylər vuran düynü, soruş, yerdə kim açar?
Ayağımı göylərə cəsarətlə basanlar.

Mən çərxin artığından, əskiyindən çəkdim əl,
Bununçün Nizamiyə fələk olmadı əngəl.

On yeddinci söhbət

TAPINMA VƏ TƏCRİD BƏHSİ

Göydə Tanrıdan, yerdə nəfsindən qafil İnsan!
Həmişə can hayında, bədən qayğısındasan.

Əbəs yerə bu qədər “Mənəm! Mənəm!” deyirsən,
Öləcək mənəmliyin göz yumduğun dəmdə sən.

1940 Qucaqlama cahanı bu mavi qübbə kimi,
Qamarlama səninki olmayan bir aləmi.

Hansı tərəzi çəkər cahanın siqlətini?
Hansı qol ölçə bilər səma səltənətini?

Sən bir toz zərrəsindən dağ qüvvəti istəmə,
Tiyan qaynadan odu bir çınqıdan gözləmə.

Tələdən razılıqla kimlər bağlayar kəmə?
Gödəninə, nəfsinə qulluqdan əl çəkənlər!

Tamah miskinləşdirir ən dövlətli kübarı,
Riza tacı gözdirir qənaət məhkumları.

1945 Bu dünya yollarında nə qədər cibkəsən var!
Kimlərdir rahat? Ancaq cibləri boş olanlar.

Qüdrətlisən, demək, sən hər dərdə dözməlisən,
Yoxsa, get, dilənçi ol, tut iflas ətəyindən.

Tamam bıqsız, saqqalsız, məğmun, darqursaq kosa,
Rast gəldi bir-birini yolan iki yolsuza.

Dedi: – İndicə bildim mən sizdən üzəğam,
Saqqalımı yoldurmaq qayğısından uzağam.

Elm, ʔrfan xadimləri məsləhət gördü bir vaxt:
Eşşəyi satmaqdan ə üstündeki yükü sat.

1950

Sən könöl qapısına yetmək istəsən asan,
Yola yüksüz, eşşəksiz İsatək çıxmalısan.

Kəbirlik dərdi çəkmək sən möminə yaraşmaz,
Bu cür göbək sallama, tünük, çevik ol bir az.

Dünya – ölüm dalğası. Yola yüngül yüklə çıx,
Yükü at burulğana gəlsin cana rahatlıq.

Sən ki dalğa üstəsən daim balqabaq kimi,
Qarnı, əliboş olmaq daha üstün deyilmi?

Yemək, yatmaq hələ ki, ucaltmayıb heç kəsi,
Xərabədə yerləşər böyükler xəzinəsi.

1955

Leş yeyən quzğun kimi qan içməkdənsə, inan
Yaxşıdır qandan uzaq ala qarğa olasan.

Leş yemək qayğısından azad olmaq istəsən,
Cansız, qansız büt kimi asudəlik istə sən.

Ciyər qanı şərəbmı? Yox, bir atəşdi – sönmüş,
Oddur, insan zülmündən utanıb suya dönmüş.

Qanının qüvvətini azalt, az ye, yoxsa sən,
Yoğun demirlər kimi gürz zərbəsi yeyərsən.

Qarınqulu olmaqdan xeyli yaxşıdır, inan,
Saxlayasan ruzunu, yavaş-yavaş dadasan.

1960

Aslan az yediyindən qurdlara başçı oldu,
Hər şeyi udan ancaq acgöz alovdu, oddu.

Gündüz – göz işığımız, gözün şəfəq çeşməsi,
Nədir yeməyi? Günəş – min ulduzdan bircəsi.

O qədər qurşandı ki, sübhün qızıl meyinə,
Gecə yandı, boğuldu, qan vurunca beyninə.

Cox basıb yeyənlərin ağı, kamalı hanı?
Bilmir ki, reyhan köklü olur qəmlər qalxanı.

Əqlin – canındır sənin, bədəni, cismi sənsən,
Canın bir xəzinədir, şəhri, tilsimi sənsən.

1965

Aça bilərsənmi de, sən xəzinə köksünü,
Qırmasan tilsimini, kəşf etməsən özünü?

Dünya daim sındırıb ona güvənənləri,
Bu cür güvensiz ilə yoldaşlığın nə xeyri?

Qəm yemə, son çağların aləmə qəm yayanda.
Vecinə almayacaq dünya, sən olmayanda.

Zəncidən soruşdular: – Axı neçin gülürsən?
Üzün qara... əslində ağlayan gərək sən.

Dedi: – Yaxşı deyilmi örtürəmsə, ay bala,
Üzümün qarasını dişimin ağlığıyla?

1970

Heyrətlənmə, qaranın gülüş görsən üzündə,
Qara bulud saxlamır ildırım özündə.

Əgər bənd olmamısan bu zindana, əl-qol aç,
İldırım ol, dünyaya qızıl qəhqəhələr saç!

Tutuquşu güləndə çatladı qəndin bağı,
Kəkliyinse ağzını yumdu qaqqıltıları.

Ağlamaq daha xoşdur, yersiz gülməkdən, inan,
Yersiz gülsən, gülüşün zəncirini qırırsan.

İldırım kimi gülmək, sonra dərddən ağlamaq,
Ani bir qığılcıma döndərir ömrü ancaq.

1975

Şadlanmadan şam kimi yanmaq nə, gülmək nədir?
Bu gülüşə yaraşan əslində təziyədir.

Saqın! Sən elə gül ki, ağarmasın dişlərin,
Dişinlə, dodağınla sıxılısın gülüşlərin.

Çox ağlamaq aparar gözlərin işığını,
Çox güləndə itirər sevinc yaraşığını.

Hər yaxşını, yamanı, hər köhnəni, tazəni,
Elə qiymətləndir ki, itirmə əndazəni.

Qalx, bu cahan mülkündə qəm də çək, səfa da sür,
Hər ikisi birlikdə – qoşa qanadlı ömür.

1980

Hər sevinən ürəkdə yangılı bir qəm də var,
Hər gündüzün gövhəri gecə bətnindən doğar.

Hanı elə bir kəs ki, dəhr onu aldatmasın,
Dirilik suyu içsin, ölüm meyi dadmasın?!

Səhrada hər karvanın, köçün səfər zəngi var.
Hər şəkər süfrəsinə gəlib milçəklər qonar.

Ağbirçək bir dayədir sənə süd verən rüzgar,
Ona etibar elə yaxşı-yaman nəyin var.

Dünya sirkə verirsə, bal bilərək nuş elə,
Sus, anlamaz! O, daim sənə yaxşılıq dilər.

1985

Bu yolda səbat edən evə salamat gedər,
Xızra Musadır yalnız bu çöllərdə həmsəfər.

Böyükclərin nazını daim çəkəsən görək,
Ta ki, sənə də çatsın böyüklük adlı çələng.

Yaman gündə yaxşı dost axtarar, tapar səni,
İlişsən, tora düşsən, tordan qurtarar səni.

MÜRŞİD İLƏ MÜRİDİN HEKAYƏTİ

Pirlər məmləkətində kamil pirlərdən biri,
Yola çıxdı, yanında minlərcə müridləri.

“Yel də, yol da veribdir ulu Tanrımız” – deyər,
Mürşid müridlərinə bir yel etdi hədiyyə.

1990

Şeyxə bütün müridlər bərk etiraz etdilər,
Qaldı yalnız bir nəfər, baş götürüb getdilər.

Sual verdi pirlə ona təəccüblə, maraqla:
– Hamı getdi, sən qaldın... nədir məqsədin, bala?

Mürid cavab verdi ki: – Ey yeri qəlbim olan!
Ayağının tozudur başımın tacı, inan.

Yellə gəlmişəm məgər, burdan yellə gedəm mən,
Hansı od, hansı tufan qoparar məni səndən?

Rüzgar kimi gələnlər rüzgar kimi gedərlər,
Dözüm, səbat göstərər hümmət gözləyən ərlər.

1995

Toz yüngül olduğundan tez qonar, tez də uçar,
Daim yer dəyişənlər bir yerdə tutmaz qərar.

Vüqarlı, uca dağlar yavaş-yavaş doğulur,
Səbirli, sabitdi ki, özəmətli dağ olur.

Pərdə yırtmaq zamanın əzəli vərdəsidir,
Ağır yük daşımaqsa kişilərin işidir.

Sən ki eşşək deyilsən, əl çək bədən yükündən,
Zahidlik yükü daşı, xam deyilsən, oğər sən.

Sənin zahidlik xəttin əyilməsə, düz olsa,
Yas nədir bilməyəcək, hamı batsa da yasa.

Zahidliyin göz diksə zərli şah xələtinə,
Bənzəyər Süleymanla zənbil hekayətinə.

Dərüni zahidliyin qəbası altında şam,
Hidayət nuru saçar, qızıl saçar hər axşam.

Xoşdur, zahid görünse hətta meyxanələrdə,
Xəzinələr saxlanır çünki viranələrdə.

Zər yelənli bayrağın altında olduğundan,
Nizami zahidliyi səfə gətirir müdam.

On səkkizinci söhbət

İKİÜZLÜLƏRDƏN ƏLHƏZƏR

Daim özünə bənzər saxta sikkələr kəsən,
Qəlbi kimi boş qəlib yapanları tanı sən.

Gəndən bax, üzdən tanı, onların içi zülmət,
Sirr vermə, barmağına dolar səni kəmfürsət.

Qarşında işıq kimi parlaq görünər onlar,
Arxanca kölgə kimi oğrun sürünər onlar.

Üzdə şam kimi dümdüz, içi ud kimi düyün,
Düzlüyün arxasında əyrilikdir gördüyün.

Səndən həzər vururlar nöqsanını görənlər,
Yaxşını tez unudub, yamanını görənlər.

Öpüb qucarlar səni, sözdə məhəbbətləri,
Dərinlərdə qıvrılar kinləri, nifrətləri.

Nitqləri alovlu, ciyərləri buz kimi,
Ürəklər çoxdan ölmüş, özləri toppuz kimi.

Vurma can məhəkinə, zay olduğu bilinər,
Ayaq basma o yerə, əsrlik deyilsən əgər.

Xəzinə gizlədiblər dağda, bu sirri açma,
Rüsvay edərlər səni, yanlarında danışma.

Küy basarlar: guya sən can-ciyərsən onlara,
Yalmanıb, yaltaqlanıb səndən yol umanlara.

Sülh edərlər səninlə, zay etməkçün sübhünü,
Allah vursun onların ülfətini, sülhünü.

Nəfs, mənfəət güdən hər ünsiyyət, hər tədbir,
Düşmənliliklə mayalı dostluğun kəfənidir.

Gəlir güdən dostluğun məgər səliqəsi var?
Xeyr! Düşmənlilik ilə gizli əlaqəsi var.

Dost sənəin zəhərini qənd sanar, şəkər bilər,
Eybini də az qala ləyaqət, hünər bilər.

Dost rahatlıq, səadət verən məhrəmdir sənə,
Əgər belə deyilsə, uyma, dərd, qəmdir sənə.

Həddini aşan sevgi bənzər atəşə, oda.
Pişik istədiyindən yeyər balasını da.

Dost kimdir? Dost sirrini saxlayan bir vəfadar,
Məgər dostmu yel kimi hər pərdəni açanlar?!

Onların fikri-zikri səni yolmaq, şaşırmaq,
Qazancını, ruzunu bir əfsunla aşırmaq.

Üzdə aşıqin kimi mehriban görünərlər,
Dar gündə atıb qaçar, sanki toza dönərlər.

Qılıq göstərən dostu inkar edirsə qəlbin,
Dost deyil, düşməndir o, buna əmin ol, əmin.

Bədən hardan bilsin ki, kimdir əsil sevgili?
Vəfalı dostu yalnız qəlb tanıyır, can bilir.

2025 Sənin birçə qəlbin var, qəlbində yüz kədərini,
Bir gülün var, böyründə min bir tikan neştəri.

Cahan mülkü minlərcə, fəqət Firidun birçə,
İncə rayihə növ-növ, fəqət beynin kiçikçə.

Aləmdə hər varlığın bir incə pərdəsi var,
Sənin də min sirrini birçə ürəyin saxlar.

Sənin öz ürəyinin qıfılı yoxsa əgər,
Məgər sənin sirrini qıfillarmı özgələr?

Qəlbi tünük deyilsən, onda bəs nə üçün sən,
Sirrini Günəş kimi ərzə bəyan edirsən?

2030 İncə könlün sirrini faş etsə, yanma əbə,ş,
Tünük şüşələr meyi çox da saxlaya bilməz.

Nəfəsi nəfəsindən ən yaxın dost istəsən,
Onu kənarda gözmə, öz qəlbindən istə sən.

Bir halda ki, tutmusan ön cəbhədə yerini,
Onda yüz dost içindən seçməlisən birini.

Dostunun dost zatını sınaqdan keçirmədən,
Gizli gövhərlərini qarşısına tökmə sən.

SİRR SAXLAYAN İLƏ CƏMŞİDİN DASTANI

Cəməşidin çox güvənli, yaxın həmdəmi vardı,
Gündən nur alan Aytək şahdan işiq alardı.

2035 Oğlan şahə mehriban, şah oğlanın məftunu,
Bütün saray əhlindən üstün tuturdu onu.

Öz xəlvət işlərini ona açardı birçə,
Etibarda hamıdan sağlam olan o gəncə.

Şahə çox yaxınsa, bir gün o dözməyərək,
Uzaqlaşmaq istədi yayından çıxan oxtək.

Dəliqanlı cavanın könlündə sirrə qatbaqat,
Bunları heç bir kəsə açə bilmirdi, heyhat.

Gəldi, bir gün nə gördü qonşu, ağbircək qarı:
Sənən lələ yanaqlar onunkundan da sarı.

2040 Dedi: – Ey sərvim, sənə ol atdı hansı xəzan?
Sən ki şah ırmağından su içmiş bir fidansan.

Sənin ki qismətidir, sarayda zövqü səfə,
Hardandır bu sıxıntı, bu solğunluq, əcəbə!

Qocaların kədəri yaraşarmı cavana?
Yanağının lələsi nəçin dönüb reyhana?

Sənsən cahan şahının gözdə olan gözdəsi,
Gərək sənün üz-gözün şah tək şölə versin.

Şahı görməklə gülər, şadlıq edər adamlar,
Şahə məhrəm olanlar hamıdan şad, bəxtiyar.

2045 Dəliqanlı söylədi: – Xəbərin yox, ay nənə,
Nələr yatır sinəmdə – sirlə dolu xəzinə.

Od tutdum, külə döndüm səbrimin ucbatından!
Səbrim sarıltıdı məni, səbrim yandırdı, inan!

Cəlalitək böyükdür şahın könlü ələmi,
Əmanət vermiş mənə sirrini göhvər kimi.

Saxladığım sirlərdən alışıb yanır sinəm,
Heç birini heç kəsə açıb deyə bilmərəm.

Sirri açıb deməsəm, partlayacaq ürəyim,
Dilimi dişlərimlə doğrayımmı, neyləyim?

2050 Bircə gülüşümü də sizdən qızırqanıram,
Sirrin quşu ağzımdan uçub gedər, sanıram.

Xilas ola bilməsəm bu sirlər caynağından,
Qəlbim qana dönəcək, ömrüm zindana, inan!

Hiss edirəm, dözməsəm, atsam sirrin daşını,
Tale elə həmin gün yeyəcəkdir başımı.

– Saqın! Heç kəsə açma, – dedi qarı, – bunları,
Öz sirrinin sirdaşı tək özünsən, bil bari.

Heç bir kəsə güvənmə, açıq deyim qoy sənə:
Hətta öz kölgəni də yaxın bilmə özünə.

2055 Rəvamı qılınc ilə al qırmızı olasan?
Ondansa qızıl kimi kaş saralıb solasan.

Eşitmişəm, hər gecə dilə çox yalvarır baş:
– Saqın! Açma! Amandır, açma sirrimi, qardaş.

Baş saxlamaq istəsən, boşboğazlıq eləmə,
Sirrini gündüz kimi tökmə bütün ələmə.

Dilini saxlayanlar nə dolaşır, nə çasır,
Hürmək yalnız qudurğan köpəklərə yaraşır.

Tez kəsilər uzun dil, unutma bircə an da,
Dil ağzıda gözəldir, qılınc isə qınında.

2060 Rahatlığın rəhnidir bu öyüdün mənası,
Dilin ucundan gəlir canın-başın bəlası.

İstəsən ah çəkməsin qanlı ləyəndə başın,
Dilini dişinlə kəs, sirri açmaqdan daşın!

Dilin şəkər də saçsa, dodaqlarını açma,
Bil ki, divar dalında dinləyən var, danışma!

Çölə bənövşə kimi yaymasan rayihəni,
Kimse başını kəsməz, yerdən qoparmaz səni.

Eyibləri görürkən sən gerek lal olasan.
Bir az ağır eşitmək, susmaq vaxtıdır, inan!

2065 Yazarkən, qələmini qıs, cilovla bir qədər,
Bil ki hər kəlmən üçün hesab istəyəcəklər.

Axar su kimi pak ol, nə eşitsən, yuyub keç.
Gördüyünü aynatək göstərsən də, dinmə heç.

Uzaqgörən kişilər heç vaxt həddini aşmaz,
Gecə gördüklərini gündüz kimsəyə açmaz.

Bu ulduzlu qübbənin heyranıyam, düzü, mən:
Xəbərcilik edibmi heç gündüzə gecədən?

Sən də bir az pərdəli qalmaq istəsən əgər,
Gecə gördüklərini açıb demə gündüzlər.

2070 Gecənin ürəyində neçə xəzinələr var,
Min-min işıqlı dürrü qaranlığında saxlar.

İldırım kimi odlu ürəklə yaşayanlar,
Gördüyünün yanından saymazyana sovuşar.

Başını doqquz göyden dışarı çıxaranlar,
Dərni ələminin meydanında at çapar.

Yaxınsa da dillə göz, uzaq biləsən gerek,
Necə ki, saç uzaqdır bədəndən çərək-çərək.

Eşqin gizli qalması bir möcüzə sayılır,
Elə ki üzə çıxdı, xərabətdə bayılır.

2075 Sırr dünyünü vurarkən din ipliği seçdilər,
Həllacın da ipini bu pambıqdan eşdilər.

Nə qədər ki, bağlıdır qönçə rahat, salamat,
Dönür qan çanağına açılan kimi, heyhat.

Susmaq səadətində ağız yetərsə əgər,
Başından keçənləri qəlbin dililə söylər.

Könlünün kasasından yesən, xoşdu bu nemət,
Dilində dəyən kimi atəş kəsilir fəqət.

Ən gözəl natiqliyin adı sükutdur bu gün,
Sükut ilə yürümək – sənin zəfər yürüşün.

2080 Işıq dolu köüllər sükut etməyi xoşlar,
Ağız açmaz, bu haqqı özgəsinə bağışlar.

Köüllər dünyasında könül lüğəti gizli,
Bu lüğəti şərh edə yalnız ürəyin dili.

Ey Nizami, layıqdır qənaət mülkü sənə,
Çünki dilin xəsisdir, qəlbin – sonsuz xəzinə.

On doqquzuncu söhbət

AXİRƏTİ QARŞILAMAQ HAQQINDA

Bizim xəlvət məclisi, görün, nə yaraşığı,
On dörd günlük Ay kimi bədirlənmiş, işıqlı.

Qənd, şəkərmə paylayır şamlar gümüş xonçada?
Əlvən təxtlər döşəli, xoş qoxular saçmada.

2085 Yağı kəsilmiş sənə əzəl gündən zəmanə,
Dostluğundan əl üz ki, əsil düşməndir sənə.

Gör qanlı dişlərinə kimləri çəkib rüzgar,
Batıb, onu görüncə dilləri tutulanlar.

Sənə – dindən əl çəkib dünya tələb edəne,
Dinin keşikçiləri, bir görün nə deyir, nə:

“Qayıt ədalətsiz, nəkəsin qapısından,
Bu sirlər sarayının ətrafında göz, dolan!”

Dünya – bu odlu səhra sənə coşdurdu... ancaq,
Burda gizlətdiklərin orda aşkar olacaq.

2090 İtləri buz nəfəsli, atəş gözlü gördülər,
İsti kürk geyindilər bu dünyabaz tülkülər.

Kükürd cəhənnəmdir bu zülmət çöl əzəldən,
Xoşbəxt o kimsədir ki, tez ayrılma bu çöldən.

Ağzının suyu axır... nəfsin cəhd elə sönsün,
At kükürd ocağına, od tutsun, külə dönsün.

Qaytar bu ərşdən gələn Tanrı əmanətini,
Qaytar qara torpağa öz torpaq cəsədini.

Qaytar çərxin borcunu, bu torpağı tərk elə,
Torpaq hər nə veribse, bir gün alır... dərk elə.

2095 Ədəblə, tədbir ilə dağı çiynindən at ki,
Ruhun, can sərbəstliyin qanad çalsın quş tək.

“Mənəm! Mənəm!” deyənlər, gör, bu yolda nə qədər,
Bizim yollarımızı kəsmək istəyəcəklər.

Əqrəbin düşmənləri əjdahadan beşbətər,
Bu aşkar hücum çəkər, osa xəlvət zəhərlər.

Görünürsə zor-bəla cılız düşməne bənzər,
Görməməzlik, qafillik hər təhlükədən bətor.

Cılız düşməne qarşı azaltma qeyzini sən,
Düşməni kiçik bilsən sən özün kiçilərsən.

2100 Gör, o gücsüz qarışqa qeyrətlidir nə qədər,
Aslan balalarının gözlərinə mil çəkər.

Gövhərini bərk qoru, azmı bu çöldə quldur?
Təsbeh çevir, dua qıl, qulyabani nə çoxdur.

Könül yolunu kəsən soyğunçular, oğrular,
Tələsini, torunu mənzilə yaxın qurar.

Qorxuram ki, son gecə basqın etsinlər sənə,
Atsınlar imanını çevrənin kənarına.

Qul karvanı, qafilə gəlib yetdi mənzilə,
Həyat dolu bir gəmi yaxınlaşdı sahilə.

2105 Soyğunçular görməsə, çalış, gizlən yuxutək,
Axar sular kimi ax, qovmursa quldur köpək.

Elə ki, qədəm basdın bu müqəddəs məbədə,
Hər nə almısan qaytar, saxlama bir zərrə də.

Özün gəlməsən bura, bəla gələr başına,
Firladılar şələni tapınağın dışına.

Dünyadan köçüb getmək sayılmasaydı hünər,
Dolanardı gecənin, gündüzün çərxi məgər?

Nə qədər ki, keçməyib yaxan divlər cənginə,
Tut könül ətəyindən, sığın imana, dinə.

2110 Şəriət – xoş bir nəsim, canını tapşır ona,
Aləmə bənd olma ki, üst-başına toz qona.

Şəriət gülşenində qızılgülsən, nənəsən,
Təbiətə tapınma, şəriətə tapın sən.

Hər kəsin qapısında sülənmə səbə kimi,
Hər çör-çöpün dalınca yürümə hava kimi.

Gördüklərin kölgədir, sənə nur ol, çıraq ol!
Hər şey sənə olsa da, sən hər şeydən uzaq ol!

Fələk səni dörd yandan çevrələmiş bir çənber,
Görək ondan qurtula biləcəksən birtəhər?

2115 Fələk bir gün söyləsə nələr keçib başından,
Xəbər versə yaşından, sonsuz çağlayışından...

Onun dərinliyində itib batır mağaran,
O sonsuzluq yanında bir heç olarsan, inan.

Yüz-yüz nitqin, söhbətin bir sükutla bitəcək,
Min-min işin, xatirən ilim-ilim itəcək.

Hələ ki nəfəsin var, yaxşı olar ki, inan,
Bir eşqin qapısında can qoyasan, nəfəs, can!

Bu hala ki, düşmüşən... macal da az... qulaq as,
Eşqin meyindən savay heç nə sənə xoş olmaz.

2120 Hanı, biçə bilibmi göylər elə bir donu,
İki papaqlı oğru çala bilməsin onu?!

Nə iş görsən, inan ki, kin saxlayan bu fələk,
Öz kəskin qələmilə alnına həkk edəcək.

Üzr, naz qapısından de, hansını açdın sən?
Həmin qapı üzünə açılacaq təzədən.

Gözün şuxluq, istehza pərdəsidirsə əgər,
Sənə eyni pərdədə oyun göstərəcəklər.

Dünyada hər yaxşını, yamanı tanıyanlar,
Sənin yaxşını seçər, yamanını yamanlar.

2125 Kim bu yoldan keçirsə, qoyur bir iz, bir nişan,
Pislik edən qansın ki, çıxa bilməz aradan.

Fikirləş, bu dünyada üzükara, ya ağsan?
Burdan apardığınla orda tanınacaqsan.

Tikanla örtülübse, gül özü də tikandır,
Ancaq ətərin adı daim ətir saçandır.

Saxtakarlıq etmə ki, məhşərdə yanmayasan,
Öz nəfsindən, Tanrından heç vaxt utanmayasan.

Sən bu ciyər dağlayan dövrə nifrətlə hayqır,
Bu qan dolu şüşəni çırpıb daşlara, sındır!

2130 Bu əlvan oyunağı qır ki, əngəl olmasın,
Bu hərfə bir qələm çək, heç izi də qalmasın.

Qurşun rəngli qalanı – bu göyləri zəbt elə,
Bu əbləh xüttləni yəhərlə, min, dön yələ.

Elə at çap ki, doqquz minbərindən enərək,
Sənə şahlıq xütbəsi oxusun məğrur fələk.

Sənin borcun – vəzifən bayrağı yerə salmaq,
Mənim borcum – bayrağı ucaltmaqla ucaltmaq!

Mən ki, Adəm oğluyam, qanadlanmaq istəmə,
Mələkdən də üstünəm, fələkdən də üstünəm.

2135 Qamətim kiçiksə də, çox böyükdür qiymətim,
Ulduzlar fəvqündədir uçuş xəttim, vüsətim!

Susuzam, derya kimi fəqət coşub daşaram,
Bayquş deyiləm, ancaq, xəzinələr açıram.

Ayağım fələk kimi xəzinə üstündədir,
Fikir, hünər bayrağım fələklər fəvqündədir!

HARUN ƏR-RƏŞİD İLƏ DƏLLƏYİN DASTANI

Xəlifəlik təxtini alırken ələ Harun,
Ucalmışdı bayrağı Abbas oğullarının.

Öz yataq otağından çıxdı bir gecə yarı,
Bir az dincəlsin deyə gəldi hamama sarı.

2140 Saçını taras edən saray bərbəri – usta,
Çox dadlı bir xəyala qapılmışdı iş üstə.

Dedi: – Ustadlığımın agahsan, ey Xəlifə!
Qoy sənə damad olum, xoşbəxt olum bir dəfə.

Toy-düyün xəbərini çəkək bu aləmə car,
Qızını bu quluna nişanlasan, nə olar?!

Bu təklifdən xəlifə öfkələndi bir qədər,
Cilovladı qeyzini, susub, dözdü birtəhər.

Dedi: “Bəlkə çaşdırıb onu zəhmim, heybətım,
Bəlkə vurub başına hamamın hərarəti.

2145 Ağlını itirib ki, sayıqlayır gəvəzə,
Yoxsa dayana bilməz o, mənimlə göz-gözə.

Ertəsi gün bərbəri yenə bir az əylədi,
O qəlp pul üstündəki damğa gördü eynidi.

Bir də, bir də xəlifə o bərbəri sınadı,
Gördü bədbəxt ustanın qırılmayıb inadı.

– Vaxtdır, – dedi, – bu işi ayırd eləmək görək,
Vəzirilə qonuşdu: – Bir məsləhət ver görək.

Adicə bir dələyin göz qoyun təlaşına,
Nə cür alın yazısı yazmaq istər başıma.

2150 Mənə damad olmağı heç ona yaraşarmı?
Görün, nə deyir mənə, üzündə həya varmı?

Yəqin bəla gətirir başıma qəza-qədər,
Gövhərimə atılan daş deyilmi bu məgər?

Öz ülgücü əlində, söz ülgücü ağzında,
Başım qalıb bu iki qılincin arasında.

Vəzir dedi: – Başqadır bəlkə səbəb, şəhriyar!
Ayağının altında bəlkə bir xəzinə var.

Bu cahil dəliqanlı yanına gəlidiyi dem,
Əmr et, yuxarı keçsin bir az durduğu yerdən.

2155 Höcətləşsə, dirəşsə, əmr et, boynu vurulsun,
Qazaq durduğu yeri, görək nədir bu əfsun?

Usta bərbər dinlədi xəlifənin sözünü,
Cəld yerini dəyişdi, yığışdımb özünü.

Heyhat, durduğu yerdən ayrılcaq rəngi qaçdı,
Gur, ötkəm səsi batdı, dili, nitqi dolaşdı.

Sözündə, üz-gözündə tamam başqa bir əhval,
Ədəb, tərbiyə nuru yerinə gəldi dərhal.

Xəzinəymiş, sən demə, ayaq basdığı torpaq,
Şah aynasında görmüş özünü, qismətə bax.

2160 Xəzinədən bir addım çəkilən kimi geri,
Yenə bərbər külbəsi qarşılayır bərbəri.

Ayaq basdığı yeri bellə qazıb çapdılar,
Doğrudan da, ordaca bir xəzinə tapdılar.

Bəli, kim ki, dünyada xəzinə üstündədir,
Ağzından gövhər saçır, yerə, göyə hökm edir.

Nizaminin də tilsim qıran söz xəzinəsi
Bir alovlu qəlbidir, bir də büllur sinəsi.

İyirminci söhbət

ƏSRDAŞLARIN YARAMAZLIĞINA DAİR

Biz ki əl çəkənlərlik mənimlik qovğasından,
Bəs niyə yapışmışıq dünyanın yaxasından?

2165 Bağlandığın bu dünya yıxdı, xar etdi səni,
Uddu bu qara torpaq gör nə qədər pöhrəni.

Ömür karvanı getdi, soruş indi biz nəyik?
Qafilənin ardınca sürünənlər kimiyik.

Çiyimizdə cüt mələk dərdimizi çəkmədən,
Bizimlə ülfətindən şeytan belə qüssədən.

Dünya işində oduq, xidmət işindəsə buz,
Gah külxan kimi isti, gah da kül kimi nirsuz.

Hanı göz aydınlığı, hanı könül ışığı?
Şaşırmış insanların olurmu rahatlığı?

2170 Gecədən qaranlıqmış qiyamətin səhəri,
Sübh namaz qılanların hanı bayraq əlləri?

Dodaqlarda qırıldı qayğısız, şən gülüşlər,
Canda nə qüvvə qaldı, nə arzudan bir əsər.

Uç, qanadlan, uzaqlaş sən bu qanlı tələdən,
Çarə yalnız ayıqlıq, vermə fursəti öldən.

Qurd tülküdən dişlidir, tülkü qurddan bic, zirək,
Sivişib xilas olur daim kələk gələrək.

2175 Cəhd et, verdiyin sözü yetirəsən yerinə,
Çalışma nəfsin üçün, çalış Tanrı xeyrinə.

Külə döndər qəlbini, vəfa yalnız ondadır,
İnsaf gilindən doğan reyhanımız ondadır.

Ürəyin qazandığı hər qələbə, hər zəfər,
Sədaqətdən eşilmiş ən möhkəm yaya bənzər.

Görüb tərifləməsən insanda bir hünəri,
Bəlkə əlindən düşüb itər hünər gövhəri.

İnsanda bir qüdrəti görüb vəsf etsən əgər,
Onun qüdrət qaynağı birə beş qüvvətlənər.

2180 Sərraf gözlü bir insan görərsə hünərini,
Əzizləyər, gözünün üstündə saxlar səni.

Yalnız hünər gücünə paka çıxıb bu torpaq,
Heyhat, bu gün dünyada yox hünərdən səs-soraq.

Hünərli, baş qaldırıb, açarsa geniş meydan,
Hünərsiz çalışar ki, bassın onun başından.

Zaman cana doydurub, hünərini məhv edər,
O qədər dağ basar ki, hünərdən bezər hünər.

Riyazət hünərini bir tamaşa zənn elər,
Ərənlər bərsində qara fikrə düşənlər.

2185 Səxavətli mərdlərə israfçı deyir onlar,
Sədaqəti, vəfanı müftə qulluq sayanlar.

Səxavət onlar üçün yalnız rixşənd qaynağı,
Müdrək söz, qüdrətli söz – qurumuş sel yatağı.

Buz üstünə çəkərlər vəfa nəqşini yayda,
Qaralamaq istərlər Günəşi də, Ayı da.

Kim ki, xoş nəfəsilə rifah, dinclik yaradır,
Onların nəzərində cərahdədir, yaradır.

Şirin söz, dadlı şərbət dadsalar bir dodaqdan,
Şərbətçinin dişini qırmaq istərlər əlan.

2190 Bal göbəkli əncirtək sözlər verən alimi,
Görüb üz turşudarlar sirkə içibmiş kimi.

Fəziləti, hünəri görənlər bir göz qalmaqda,
Qüsurlar, eyb axtaranlar hey artmış, azalmamış.

Dənizdə inci tək-tək, çör-çöp qədərsizdi, bil,
İnsan övladı üçün bir hünər də az deyil.

Dələ korun gözündə birçə damlaya bənzer,
Çeyirtkənin qıcını qarışqa qanad bilər.

Ar alan, namus satan dəllallar, qəlbi korlar,
Hünərli, ya hünərsiz hamını qışqarırlar.

2195 Bunlar çamura batmış cəsəddən daha murdar,
Ürəyi parçalayan dərddilər, zəqqumdular.

Tüstü olub boğarlar birçə zəka görsələr,
Yel olub söndürərlər, bir çırağ yansa əgər.

Halına bax dünyanın, gör kimlərdi rəhbəri?
Kimlər mənqirləməkdə ən gözəl mövqeləri?!

Evde öz namusunu qoruya bilməyənlər,
Öz əhditək mənə də belkə sındırmaq istər?!

Fəziletde Ay kimi nurluyam, bilir aləm,
Bu gün incəlsəm belə, sabah bədrilənərəm.

2200 Onlar bəxş edib mənə nə qədər dərdi, qəmi,
Barı birçə çələng də ala biləcəklərimi?

Mənim könül bağımından dərdiyim hər şerimi
Onlar inkar edirlər əski Nuh qövmü kimi.

Sən ey Xızrın bayrağı, ucal, bir qəza töret!
Yağdır, xoş nəfəsli Nuh, mələnlərə min lənət!

Qəlbimdə onlar kimi yamanlıq sevdası yox,
Yad eləsəm onları unutsun mənə məxluq.

Onların yamanlığı kinlə nəriləyən od,
Mənim cavabım isə – qılinc kimi bir sükut.

2205 İncisi tək olanda hoqqa hay-haray salar,
Çox olanda dincələr, səsi-küyü azalar.

Lökküldəyər qoca küp, azsa şərabı əgər,
Meylə dolu olanda durular, sakitləşər.

Biliklə dolmusansa, sükut edən bir dağ ol,
Təpədən-dırnağacan diqqət kəsil, qulaq ol!

BÜLBÜL İLƏ QIZILQUŞUN DASTANI

Bağlar, çöllər, çəmənlər süs verəndə donuna,
Gəldi nəgməkar bülbül qızılquşun yanına.

Dedi: – Bütün quşlardan yaraşıqlı, qəşəngsən,
Bəs nə üçün susursan hamının yanında sən?

2210 Bu dünyaya gələli, səsinlə, cəh-cəhinlə
Heç kəsə birçə nəgmə bəxş etməmişən hələ.

Axı sən əyləşirsən sultanların əlində,
Bir kəkliyin döşüdür gündəlik yeməyin də.

Mənsə ruh aləmindən xəbər verirəm müdam,
Cibimdən göz işıqlı incilər çıxardıram.

Bəs nə üçün yediyim otdur, ələfdir mənim?
Tikanların dibidir daim yuvam, məskənim?

Cavab verdi qızılquş: – Məni yaxşı dinlə sən,
Sükutumu gör mənim, sən də susmağı öyrən.

2215 Mən də bir az bilərəm bu dünyanın sirrini,
Yüz mətləbi qansam da, demərəm heç birini.

Get, zavallı! Vurgunsan alçaq zamanəyə sən,
Bir iş görmədən yüz yol gəvəzəlik edirsən.

Mənsə mənə əhliyəm, feyzim Tanrıma belli,
Həm kəklik döşü verir, həm sultan əli, bəli!

Sən boş danışdığından soğulcandır yemin də,
Dilin tikanlıdır ki, tikanlıqdır yerin də.

Xütbə Firidun şahın ünvanına oxunur,
Kimdi məhəl qoyan ki, davul salır vurhavur?

2220 Xoruz banlar, sanar ki, odur açan səhəri,
Onun bu əhvalına yalnız gülər dan yeri.

Fələk görür işini daim dinməz-söyləməz,
Çənbarından başını heç kəs qurtara bilməz.

Şerinin xoş səsini çox da qaldırma, oğlan,
Nizami tək şəhərə qapanıb qalmayasan.

KİTABIN SON SÖZÜ

Tanrı yar olsun sənə, katib, sabahın xeyir!
Sən nöqtəni qoydum mən. İndi növbə sənindir.

Naxış vur ki, bu xəlcəm səmalarla yarışsın,
Buqələmun qələmim rənglər sərgisi açsın.

2225 Hünər almaslarını can yangımıyla əritdim,
Bir qələm bıçağı tək hökmdara bəxş etdim.

Qayadan, daşdan keçdi qılıncımın dəmiri,
Heyif, dəmir kürəmin bir azca dardı yeri.

Mənə tale dövləti yar olsaydı, bəlkə də,
Çıxmaz idi əlimdən hədiyyəm bu şəkildə.

2225 Ürəyimə damıb ki, günahkaram bir qədər,
Əlimdə qaralanmış, yaralanmış vərəqlər.

Canımda bəslədiyim qızlar ki, gəlin gedir,
Bir neçə al sübhümün ilham yetirməsidir.

2230 Bu əmlək kababından dad bir azca, ey sultan,
Neçin o zəqqum ilə iştahı pozasan?

Özün oxu diqqətlə, ilkin, hamıdan öncə,
Vur başa, cəlb edirsə səni idrak, düşüncə.

Burda ədəbdən kənar bircə söz belə tapsan,
Poz, əlinlə rədd elə, olsun qeyzinə qurban.

Dinə, elmə biganə söz tapılsa, qəzəblə,
Qələm çək üzərindən, o söz mən olsam belə.

Canımı verməsəydim bu ilahi əsərə,
Sovqat göndərərdimmi mən şəhərdən şəhərə?!

2235 Ayaqlarım bu yurda bənd olsa da... nə zərər?
Əlimdə, ovcumdadır bəlkə bütün ölkələr.

Dövrən mənə söylədi: – Sən ki torpaq deyilsən,
Yeter, sayma yerində, ölüvay olma, tərən!

İlhamımın pərisi əvəzsiz, ulu xilqət,
Uca boyuna görə kaftanı yoxdur fəqət.

Əynindəki yarımdon dizinə çatır ancaq,
Dizi üstə əyləşir buna görə... utancaq.

Uca boyun geyimi boya bərabər görək,
Ta qalxarkən ayağa, utanmaya o mələk.

2240 Heyhat, cavan, ya qoca, ha dalsınlar seyrinə,
Quru şöhrətdən savay nə düşəcəkdir mənə?

Bizim söz bazarının alış-verişi durğun,
Qızgın hay-harayı var, qızılı yoxdur onun.

Gəncə mənim yaxamdan möhkəm yapışıb hələ,
İraq xəzinələri yoxsa keçərdi ələ.

Bir səs gəldi cahandan: – Ey qul, yetər əyləncə!
Axı kimdi Nizami, axı, hardadı Gəncə?

Tanrımın min şükür ki, yazım vaxtında bitdi,
Ömrüm sona yetməmiş bu kitab sona yetdi.

2245 Başdan-ayağa qədər bəzəmək üçün onu,
İncilərə qərq etdi Nizami ağ donunu.

Könül, bu pak incini ona çatdır, ona sun,
Gövhəri gövhər sacan şaha ərmeğan olsun!

İZAHLAR VƏ ŞƏRHLƏR

1 B. “Şəfqətli, rəhimli Tanrının adı ilə... başlayıram” – müsəlmanların hər hansı işə başladıkları zaman mütləq deməli olduqları ərəbcə ilk cümlə.

İkinci misra Məhəmməd peyğəmbər ilə bağlı bir hədisin məzmunundan götürülüb: Məhəmməd peyğəmbər Tanrının qəbuluna düşmək üçün mərac edirkən qapısı bağlı möhtəşəm bir imarət görür: “Ya Cəbrail, bu nə qəsrdir?” sorur və cavab alır ki, “Bu ərşin altındakı Tanrı xəzinəsidir, onun açarı isə şairlərin nitqidir” (prof. Rüstəm Əliyev).

Müəllif burda “həkim” deyirkən özünü və Tanrıya xitab etməyə layiq yaradıcıları nəzərdə tutur.

4 B. Qələmin boynundakı boyunbağı – söz. Qələm – Tanrının qələmi. Hələ kainatı yaratmamış o, bu qələmi “Lövh-i-məhfuz”da göylərin lövhəsində saxlamış, onunla varlığın nəqşini çəkmişdir.

6 B. Tanrı fəleklerin pərdəsi arxasında baş verən bütün işlərdən agahdır, “pərdəli iş görənlərin, yeni peyğəmbər mərtəbəsinə yüksələnlərin isə sirrini saxlayandır.

8 B. Birinci misrada insanlara ön nəcib duyğular, müqəddəs fikirlər aşılayan, onları mənən paklaşdıran, saflaşdıran Tanrının böyük mürebbi, tərbiyəçi funksiyası vəsf olunur. İkinci misra Quranın “Gündüzü ruzu üçün yaratdıq!” ayəsi əsasında qurulmuşdur.

10 B. Səcdə nişanı – möhür yeri. Müsəlman namaz qılarkən alnını möhürə vurur və pak alnında möhür – damğa yeri qalır. Misra “Onların surətlərində səcdə əsəri vardır” hədisinə işarə vurur. İkinci misrada bütün sultanlara, hökmdarlara taxt-tac bəxş edən Tanrının qüdrəti, səxavəti vəsf olunur.

11 B. “Tədbirlə bəşirən”... bəndədir, “ciy bilib bada verən” Tanrı, yaxud bütün qüvvətlərdən üstün duran fəvqəlfəvve.

12 B. Öz bəndələrini fitnələrdən, qovğalardan qoruyan Tanrının həmişəli, həkimlər və bilginlər üçün ilham qaynağı olması vəsf edilir.

15 B. “Bu varlıq mülkünün, kainatın sahibi menden başqa kim ola bilər?” – Tanrıdan savayı kimin qüdrəti çatır ki, belə bir iddiaa düşsün?!

17 B. Ən müdrik alimlər, peyğəmbərlər belə Tanrı sirlərinə vəqif ola bilmədilər.

20 B. İnsanın bədənində ruhu, canı, gözələrinə idrak işığını bəxş edən Tanrıdır.

23 B. Yerin kəmərinə bənzər dağları, gül tacına bənzəyən səmaları yaradan da Tanrıdır. Hər şey ona minnətdir. Hər şey Onun böyüklüyündən, cəlalından və qüdrətindən xəbər verir.

24 B. Tanrı öz kəramətini, səxavətini nə qədər ki gizli saxlamışdı, hələ nə gül ilə tikan vəhdəti vardı, nə də şəkərlə qamış birliyi. Kəramətini göstərəndə o, bunları yoxdan yaratdı.

26 B. *İki-üç viran kənd* – Yer kürəsi. Quranda deyilir ki, dünyanın yaradılmasından önce yerlə göy hələ bir-birindən ayrılmamışdı. Ayrılanda gecə, gündüz yarandı.

27 B. "Quranın" Ənbiyə surəsinin 31-ci ayəsindən iqtibas yolu ilə deyilib: "İnanmayanlar görmədilər ki, göylər və yerlər bitişik idilər və onları biz ayırdıq?!"

28 B. *Gövhər* – ulduzlar. Gövhəri sapa necə düzülərsə, Tanrı göyə ulduzları eləcə düzdü, gecənin qara saçlarına siqal çəkərək, yoxluq tozunu sildi, varlıq yaratdı.

29 B. *İki-üç cəmbər* – Ay və ulduzlar. *Yeddi düyün* – yeddi iqlim zonası. Qədim coğrafiyaçılar Yer kürəsini yeddi iqlim qurşağından ibarət olduğunu hesab etmişlər.

30 B. *Günəşin donu* – ağ ipəkdən, gündüzdən ibarətdir. Ayın donu isə qaranlıq gecədir. Tanrı gecəni, gündüzü belə bir hüsn ilə yaratmışdır.

31 B. Dənizlərin, umeənlərin buxarlanması buludların yaranmasına səbəb oldu. Bir vaxt Xızr peyğəmbərin zülmətdə tapdığı dirilik suyuna bənzər bulaqlar, çeşmələr çəmənlərin yaşıl sinəsində qaynamağa başladı.

32 B. *Gündüz bədəsi* – Günəş şüaları. *Şəfaq qətrəsi* – lələ.

33 B. *Su* – yağış suyu. *Od* – Günəş şüaları. Dənizlər dibindəki ağappaq dürr və Yerin təkindəki qırmızı yaqut əslində təbiətin nadir möcüzəsi kimi su ilə Günəş şüalarının torpaqda, daşdakı vəhədotindən yaranmışdır.

34 B. Al qırmızı ləlin daş içində necə yaranmasını aydınlaşdırır. Küləyin, qasırğanın, tufanın şiddətindən, Günəşin istisindən buxarlanan su havaya qalxır və daşın, qayanın bağrına enir, sıxılır və yaranan ləlin rənginə qırmızılıq verir.

35 B. *Saxavət bağçası* – dünya gülşənləri, barlı bağlar. *Söz quşu* – yaradıcı ilhamın səsi.

36 B. *Dil* – *nıq bağçası*, xurma ağacı; *söz* – xurma; *qulaq* – *sədəfi* – şair kəlamı; *dürr*, *gövhər*.

37 B. Şirin yuxu pərdə dalında öyləşmiş şirin dilli bir gözələ oxşadılır. İkinci misra Quran ayəsindən iqtibas edilib: "Qoy adam baxıb görsün ki, nədən yaranıb? O, cərəyan edən sudan yaranıb!"

38 B. *Yerin saç* – qədim astronomların fikrincə, yer yuvarlığının konusvarı kölgəsi.

İkinci misranın məzmunu Quran ayəsindən alınır: "...Adəm öz Tanrısına asi olub (qulaq asmayıb) yolundan azdı". Buna görə cəzalandırılmış və cənnətdən qovulmuşdur. "Vurdu üsyan damğası yanına" buna işarədir.

39 B. Hədisə görə qızıl alçaq keyfiyyətli filiz sayılmışdır. Lakin danışmaq zamanı Məhəmməd peyğəmbərə Tanrı dərğahından vəhy gəlmişdir ki, qızıl xalis ülvə filizdir. Onun təbii şöhrətini bərpa etmək vacibdir.

İkinci misrada gülün qırmızılığı qadınlara məxsus heyz (aybaşı) hadisəsinə oxşadılır. Yağış yağanda gülün qırmızılığı nisbətən gedir, rəngi solur, deməli, heyzi aradan qalxır.

40 B. Guya Tanrı ulduzları göyə düzməmiş, göyün rəngi hisli, paslı təsir bağışlamışdır. Ulduzlar düzüləndən sonra göylər cilalanmış və hazırkı görkəmini almışdır.

Səbanın reyhanlara tapşırılması məcazdır. Tanrı tərəfindən ruzigarın pak və ətirli yaradılmasını alqışlayır.

41 B. *Torpağın qanı* – torpağın qüdrəti, bərəkəti. Gülün qırmızılığı torpağın qanı, qüdrəti məcazi ilə mənalandırılır. Burada torpaqdan yaranmış insanın təbiətin ən böyük yetirməsi kimi qızılgülə bənzədilməsi ideyası da vardır.

İkinci misrada idraki fəaliyyətin yalnız emosional ruh ilə qaynayıb qarışması zəminində fayda verəcəyi fikri irəli sürülür. Nizamın fikrincə, yalnız, başı ilə düşünən, soyuq düşünən adam həqiqətə çata bilməz, həm də ürəklə düşünmək, ürək vasitəsilə fikirləşmək, düşüncəni hissi-emosional fəaliyyətlə birləşdirmək vacibdir.

46 B. Vəhm (*düşünce*) özünə güvənərək Tanrının mahiyyətini dərk etməyə çalışdı. Heyhat, nail olmadı. Göz (vəhmənlərin gözləri) axtardı, heyhat, o da kainatda Tanrının bənzərini, tayını tapmadı.

48 B. Kainatda Tanrının xəlf etdiyi hər nə varsa, hamısı onun eşqilə yaşayır, onun mahiyyətini dərk etməyə can atır. Heyhat, bu mümkündür deyil. Yaradılmış yaradıcıdan yüksək dayana bilməz.

49 B. *Sidr* (*Sidrat ul-Müntəha*) Quran təliminə görə göyün yeddinci qatında bitmiş özəmətli bir ağacın adıdır. Sidr ağacının qol-budağında öyləşənlər və orşo çıxanlar mələklərdir.

50 B. *Fələklər* (*göylər*, *çərx*) Tanrının qolu bağlı köləsidir. Fəqət hamısının, yerin də, göyün də ürəyi onun məhəbbətilə döyünür.

52 B. Tanrının yaratdığı kainat sonsuz olduğu üçün bizim gördüyümüz dünya nemətləri onun cəlalı qarşısında birçə danə kimidir. Sonsuz gülşənlərinin, bağlarının yanında əfsanəvi cənnət bağı (İrəm bağı) heç kimidir.

53 B. *Tövhid* – təkənnətlilik, monoteizm, Tanrının birçə, yeganə vahid olmasını qəbul etmək. Nizamın ata yurdu Gəncə, bu məskurəni qəbul etdiyinə görə çiçəklənilir, bar, bəhər yetirir.

TOVHİD VƏ MÜNACAT

54 B. İslam anlayışına görə torpaqdan yaranmış insan onun xüsusi bir növüdür – zəif torpaqdır.

57 B. Quranın: "O dögməyib və doğulmayıb" əhkamına ("əl-İxlas" surəsi, üçüncü ayə) işarədir.

59 B. *Can duzu* – ruh.

60 B. Əzəli və əbədi bir qüdrət olan Səndən başqa kimin cüreti çatar ki, müdrikiyin, qocamanlığın qarşısında xeyli gənc və az qala südəmər görünən bu əbləh, bu ikiüzlü, gecəli-gündüzlü dünyanın üstünə qışqıra bilsin ki, “həqq – mənəm, bu varlığın şəriksiz sahibi yalnız mənəm!”

61 B. Məhəbbətin könüllərdə o qədər əzəmətlidir ki, adın çəkildə eşq sahiblərinin bağı çatlaya bilər, yaxşı ki onlara məhəbbətlə birlikdə səbir, səbat verməsin!

62 B. Sənin səxavətin, kərəmətin aşkar olan gündən bəri Yer yuvarlağı öhdəsinə nə boyda məsuliyyət düşdüyünü anlayır, çiyində özü boyda yük daşıyır!

63 B. Lütündən, səxavətindən yarandığını anlamasaydı, mögər Yer yuvarlağı, bəşəriyyətin və dağların ağırlığına tab edərdimi, onun ürək-göbəyi düşməzdimi?

67 B. Sənin birliyini dərk etməyə çalışanların qarşısından hər çür mənəni götür, hətta o mənə mən özüm olsam belə, rəhm eləmə, götür yolundan və qiyamət qopar!

71 B. *Zülmətbazlar* – Güneşə və oda tapınan atəşpərəstlər. Gövhər-pərəstlər – antropomorfistlər və Tanrını cisim şəklində təsəvvür edənlər. Nizami onları müsəlmanlıq qarşısında əngəl sayır və rədd edir.

72 B. *Altı guşə* – altı cəhət: yuxarı, aşağı, ön, arxa, sağ, sol; *Doqquz pillə* – göyün doqquz təbəqəsi. Beytin mənası: qiyamət qopar, kainat zəlzələsi yarat, hər şeyi dağıt, məhv et!

73 B. Səmələrin şonlənməsinə son qoy! Ayın işıq dolu camını Yer yuvarlağına çırpmaqla sındır! Tərslik, nəhslilik rəmzi Zühəl (Saturn) ulduzunu muğənnilərin və musiqiçilərin hamisi olan, işrət məclislərindən başı ayıl-mayan, daim çalib-çağırən Veneranın (Zöhrə xanımın) piyaləsinə çırp!

PEYĞƏMBƏRLƏRİN SONUNCUSU HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ GÖZƏLLƏMƏ

114 B. Tanrı dərgahında saxlanan “Lövh-i-məhfuz”da Tanrının yazdığı birinci hərf – ərəb əlifbasının ilk hərfi – şaquli düz xətdən ibarət “Əlif” olmuşdur. Ərəbcə şanlı, şərəfli mənasını verən Məhəmməd və Əhməd sözləri eyni kökdən olduqları və eyni mənanı bildirdikləri üçün Həzrət peyğəmbər ikinci adı ilə də məşhurdur.

115 B. Həzrət peyğəmbərin ikinci adındakı (“Əhməd” sözündəki) hərlər mənalandırılır. *Əlif* – Əhməd sözünün qapısı; Əlifin üstündəki həmzə işarəsi – qapı rəzəsi və onun qılının açarı; *hey* – dövlət dairəsi; *dal* – gərdənlik, boyunbağı; *mim* – kəmə, xidmətdə dayanmaq hünərindən xəbər verən qurşa.

118 B. Nizami turuncun bu keyfiyyəti ilə Həzrət peyğəmbərin həyatı və taleyi arasında yaxın bənzəyiş görür. Bütün peyğəmbərlərdən, bütün Tanrı elçilərindən sonra gəlməsinə baxmayaraq, Həzrət Məhəmmədin adı Tanrı dərgahındakı “Lövh-i-məhfuz”da ilk peyğəmbər sifətilə yazılıb. Deməli, turunc kimi o da öncə bar götirib, bundan sonra çiçəkləyib, yəni bütün peyğəmbərlərdən sonra zühur edib, bəşəriyyətə belli olmuşdur.

119 B. “Adəm hələ su və torpaq şəklində olarkən mən peyğəmbər idim” hədisinə işarədir.

İkinci misra islam fəlsəfəsinin belə bir müddəasına əsaslanır ki, Məhəmməd peyğəmbərlərin sonuncusudur, ondan sonra dünyaya bir daha peyğəmbər gəlməyəcək.

120 B. İslam əsətinə görə Məhəmməd peyğəmbərin möcüzələrindən biri “şəqqül qəmə” – onun barmağının işarəsi ilə ayın tən ortadan parçalanmasıdır. Guya həmin gündən etibarən parçalanmış, incəlmiş Ay onun hakimiyyət möhürünə çevrilmişdir. Nizami heç bir zəbəcə qəşl üzüyün gözəllikdə, şərəfdə bu möhürə (Aya) tay olmadığını bildirir. Zəbəcə sarıya çalan yaşıl daşdır. Qədim astronomların fikrinə, əslində yaşıl rəngdə olan Ay da, günəş şüalarını əks etdirdiyi üçün sarımtıl görünür.

121 B. Ərəb əlifbasında yazılışına görə “Mim” hərfinin baş tərəfi dairə-cikdən, həlqədən ibarətdir. Nizami bunu qulun qulağındakı köləlik həlqəsinə bənzədir və cahanın Həzrət peyğəmbərə qul olduğunu bildirir. Lakin dünyanın özü də dairə, həlqə şəklindədir. Deməli, hər iki dünya Məhəmməd peyğəmbərin qulağı həlqəli quludur, köləsidir.

122 B. Mərac zamanı yerdən göyün yeddinci qatına, Tanrı dərgahına bir göz qırpımında gətirdiyi üçün Məhəmməd peyğəmbərə “sahəölçən” ünvanı verilmişdir.

123 B. “Ümmi” – ərəbcə savadsız deməkdir və Məhəmməd peyğəmbərin ünvanlarından biridir. “Ümmi” və “Adəm” sözləri “Əlif” və “Mim” hərlərinin yardımı ilə yazılır, “Məsiha” sözü də “Mim” ilə başlanır. Adların yazılışında hərlərin ortaqlığından istifadə edən Nizami sübut etməyə çalışır ki, Məhəmməd peyğəmbər ondan əvvəl gəlmiş hər iki peyğəmbərdən: həm Adəmdən, həm də Məsihadan (Həzrət İsadən) üstün dayanır.

125 B. İslam etiqadına, görə kainat Tanrının “Kun!” (“Ol!”) buyruğu əsasında yaranmışdır. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin adını Tanrı pərgarı ilə yaranmış bu aləmin ən işıqlı nöqtəsi hesab edir, onu dünya üzüyünün qaşı sayır.

Nüktə – incə mənə, zərif fikirlər və düşüncələr. Nizamiyə görə, Məhəmməd məskurəsi bütün deyilmişlərə son nöqtə qoymuş, bəşər fikrinin yekunu kimi ortaya çıxmışdır.

128 B. Həzrət Məhəmmədin ailə üzvlərinin ismət, ləyaqət sahibi olmalarına işarədir.

129 B. İslam etiqadına görə Həzrət Məhəmmədin məqbərəsini məhəbbətlə seyr edənlərin cinayətləri və suçu əfv edilir.

İkinci misrada Məhəmməd peyğəmbərin Məkkədən Mədinəyə köçməsi (sentyabr, 621) və müharibədə Məkkə mürtəccələrinə qalib gəlməsi (624-cü ildə) nəzərdə tutulur.

135 B. Həzrət Məhəmmədin yerdə ləng və tənəffəs, göydə, mərac zamanı isə ruh üstündə coşğun, qanadlı olduğunu alqışlayır.

136 B. *Sənət süvariləri* – ozanlar, şairlər; *Boz at* – ilham köhləni, yaxud yaradıcı qələm.

137 B. Həzrət Məhəmmədin məracı başqa şairlər tərəfindən vəsf olunduğu üçün Nizaminin yubanmasına işarədir.

PEYĞƏMBƏRİN MƏRACI HAQQINDA

138 B. *Cənub hökmdarı* – Həzrət Məhəmmədin ləqəblərindən biri.

140 B. *Kainatın hərəmxanəsi* – maddi dünyanın göyləri.

142 B. Həzrət Məhəmmədin Tanrı dərğahına məracının ruhi deyil, cismani mərac olması nəzərdə tutulur.

145 B. Yəni mərac zamanı Həzrət Məhəmmədin bədəni, cismi də ruha, qanada çevrilmişdi.

151 B. *Çarx öküzü* – Sur bürcü; *Yer öküzü* – əfsanəyə görə Yer yuvarlağını öz belində saxlayan öküz; *gövhər* – Məhəmməd peyğəmbər.

152 B. Cevza bürcündə yerləşən ulduzlar öz düzlülüş qaydasına görə kəməre, Xərçəng bürcündəki 13 ulduzun topası isə taca bənzəyir.

153 B. Başaq bürcü Məhəmməd peyğəmbərin məracından o qədər fərhləndi ki, bu gəlişdən feyz alıb tərtəzə sünbülə döndü və *“Sünbülə”* bürcünü qoparıb aslan bürcünə atdı.

154 B. Tərəzi (Mizan) bürcündə yerləşdiyinə görə Zöhrə ulduzu (Venera, Çolpan ulduzu) tərəziçi, mizançı ləqəbini qazanmışdır. Məhəmməd peyğəmbərin mərac hünərini sosiyyələndirmək üçün Nizami deyir ki, bu gecənin qədrini, qiymətini yalnız Zöhrə özünün Tərəzi bürcündə ölçə bilər.

155 B. Məhəmməd peyğəmbər öz mənəvi özəmətinə görə o qədər sıqlıqlıdır ki, Tərəzi bürcü bu sanbalın, bu çəkinin qarşısında səcdə qılmalı oldu. Zira Həzrət peyğəmbərin vəznə Mizan bürcünün daş-tərəzi vəznindən müqayisəedilməz dərəcədə ağırdı.

156 B. Süsənbər çiçəyinin şirəsi əqrəb zəhərindən qurtulmaq üçün məlhəm hesab olunur. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin nəfəsini Sü-

sənbər məlhəmi hesab edir. Həzrət peyğəmbər Əqrəb bürcünün quyuğuna yanaşmaqla onu zərərsizləşdirir.

157 B. Məhəmməd peyğəmbər Yay bürcü kamanından elə bir ox atdı ki, zəhər onun evinin Çəpiş-Cüdəy bürcündən xeyli uzaqlaşdı, qaçdı. Kaman – Oxatan (Qövs) bürcü; Ox (Tir) – Ütarid planeti; Çəpiş – Cüdəy bürcü.

Oxatan bürcünə daxil olanda Ütarid fəlakət törədir. Çəpiş-Cüdəy bürcündə Zühəl (Saturn) planetinin indi də işi fəlakətə bənzəyir. Beytin mənası budur ki, Həzrət Məhəmməd Oxatan bürcündən şikaryıxan bir ox atdı və Zühəl planetini Çəpiş-Cüdəy bürcündən qovdu, buranı zəhərlənməkdən xilas etdi, Oxatan bürcündən çıxarmaqla Ütaridi də zərərsizləşdirdi.

Prof. R.Əliyevin yozumuna görə, burada yəhudi Harisin qızı Zeynəbin Həzrət Məhəmmədin çəpişin zəhərlənməsinə işarə edilmişdir.

158 B. Su və yağmurluq bürcü sayılan Balıq (Hut) bürcünün başı Günəşin yerləşdiyi Dolça bürcünə doğru öyilmişdir. Gözlilik rəmzi olan və buna görə günəşə bənzədilən Yusifin qardaşları tərəfindən su quyusuna atılması Günəşin Dolça bürcündən keçməsinə bənzədilmişdir. Dənizdə üzərək balına tərəfindən udulmuş, Yunis isə bir müddət onun qarnında yaşamışdır... Beytin mənası budur ki, Yusif su dolunda quyuya atıldığı kimi, Həzrət peyğəmbər də Dolça bürcünün günəşidir, başını Dolça bürcünə söykəmiş Balıq bürcünün – balının Yunisidir.

159 B. 20 aprel çağlarına təsadüf edir. Süroyya bürcünün üç hissəsi Öküz bürcündə, yalnız bir hissəsi Quzu bürcündə yerləşdiyi üçün, Nizami səmanın bu hissəsini şah xətinə bənzətməmişdir. Yəni Həzrət Məhəmməd öz Süroyya xətinə Quzu bürcündə qurandan sonra sohralara, çöllərə bahar gəldi, gül, çiçək orduzu aləmi bürüdü.

162 B. Həzrət peyğəmbər səma gülüstanından keçərək Tanrıdan ömr gəldi ki, “Sən həndəvərə baxma ki, diqqətin dağılmasın.” Həzrət Məhəmməd “Yana baxmadı”, yəni bu kəlamı gözləri üstünə qoydu, gözləri bu nur ilə sürmələndi.

163 B. Həzrət Məhəmməd ilə bağlı hədislərdən birinə işarədir: “Mənim Tanrım mənə ədəb öyrətdi”

165 B. Həzrət peyğəmbərin nəfəsinin ətri, mişki gecənin göbəyini mişkbana çevirdi, aypara isə atı Burağın ayağında nal kimi parıldamağa başladı.

181 B. Yəni Həzrət peyğəmbər mərac yürüşündə maddi aləmi arxada qoydu, Tanrı dərğahına gəlib yetdi.

184 B. Həzrət peyğəmbər məracda ruh üstündə uçub gətirdiyi üçün canında cismani müqavimət duymurdu.

187 B. Yəni Həzrət peyğəmbər məracda Tanrı dərğahına daha ayaqları üstə deyil, başı üstə gedirdi.

PEYĞƏMBƏRİMİZİ ÖYƏN İKİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

207 B. Həzrət peyğəmbərin ayağının bildiyini özgələrin heç başı da bilmir. Yəni qeyri-adi zəka qüdrətinə malikdir.

210 B. Məhəmməd peyğəmbərin ciddi kişi olduğuna və çox nadir hallarda gülümsədiyinə işarədir.

211 B. 625-ci ildə Ühüd dağı ətəyindəki vuruşmada sapand ilə atılan daşdan Həzrət peyğəmbərin bir dişinin sınıması hadisəsi yad olunur.

SON PEYĞƏMBƏR HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ ÜÇÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

227 B. İslam etiqadına görə bədən natəmiz, ruh isə pakdır. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin fəvqəlsin yarandığını, deməli həm cismən, həm də ruhon pak olduğunu bildirir.

228 B. Əski əlifba ilə yazıqda "zəhmət" sözündəki "Z" hərfi üstündən nöqtə götürülsə, həmin söz "rəhmət" oxunur. Beytin mənası budur ki, Həzrət peyğəmbər həminin zəhmətini özü çəkdiyi üçün böyük təşəkkür, minnətdarlıq və rəhmət qazanmışdır.

237 B. Orijinalda "günahkar" əvəzinə "ətəyi islanmış" ifadəsi işlədilib. "Yerin göbəyi" deyildikdə, Kəbə nəzərdə tutulur. Beytin mənası budur ki, sən öz nəcib əməllərlənlə ələmi üz qaralığından xilas etdin. Kəbə torpağı sənə pak, müqəddəs nəfəslənlə otirləndi, çiçəklənib şöhrət tapdı.

239 B. Dini etiqada görə, Süleyman peyğəmbər təbiətin bütün xilqətləri, o cümlədən küləyin üstündə hakimiyyətə malikmiş. Onun ömrilə külək qasır-gaya dönüb tufan qoparar, yaxud xoş bir nəsimə çevrilib bağların, gülüstanların üstündən əsər, ələmi gül, çiçək ətrinə qorq edərmiş. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin nəfəsini Həzrət Süleymanın mehindən də şofa-bəxş və ətirli hesab edir, bu qüdrət sayəsində Həzrət peyğəmbərin ata yurdu Hicazın və ümumən, Ərəbistanın cənnət misallı bir məmləkətə çevrildiyini bildirir.

258 B. Cəmiyyətin və kainatın bilməcələrini tam dərk edə bilmədiyinə görə ağıl şikəstdir, onun yeganə loğmanı sənə, gəl, yol göstər.

Həmişə, yolda, səfərdə olan Ayın da arayıb axtardığı sənə, gah batır, gah çıxır, gah incəlir, gah bədrələnir. Bütün bunlar sənə vücudunu görmək həsrətindənir.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ DÖRDÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

260 B. Məkkə şəhərində anadan olmuş Məhəmməd peyğəmbərin Mədiyədə vəfat və dəfn edilməsini nəzərdə tutur.

273 B. Məhəmməd peyğəmbərin emisi oğlu və qızı Həzrət Fatimənin əri Həzrət Əli (656-661) öz əfsanəvi qəhrəmanlığı ilə islam dini tarixində

məşhurdur. İkinci xəlifə Ömər (634-644) isə dini əsatirə görə hansı yerdən keçsəymiş, şeytan (iblis) həmin sahəyə üç gün ayaq basa bilməzmiş.

274 B. Rəvayətə görə, Məhəmməd peyğəmbər cümə və bayram günlərində özünün Yəmənlə şəhərində tikdirdiyi qara cübbəsini geyər və tellərini alına tökməmiş.

276 B. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin 559 il yatdığını, yəni dünyadan o vaxtdan bəri getdiyini bildirir. Həzrət Məhəmmədin 11-ci ildə vəfat etdiyini (miladi 632) nəzərə alsaq, "Sirlər xəzinəsi"nin qələmə alındığı tarix aydınlaşır. 559-11-570. Deməli, Nizami ilk poemasını 570-ci ildə (miladi 1174) yazmağa başlamışdır.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ BEŞİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

289 B. Bütün peyğəmbərlərdən sonra gəlməsinə baxmayaraq Həzrət Məhəmməd bütün peyğəmbərlərin sonudur, yekunudur. Ondan sonra peyğəmbər gələ bilməz.

291 B. Beyt Həzrət Məhəmməd ilə bağlı bir hədis əsasında qurulmuşdur: "Mənimlə mənəndən əvvəlki peyğəmbərlərin məsəli ona oxşayır ki, bir kişi ev tikir, bitirir, böyeyir, lakin birçə damının tacından başqa! Mən peyğəmbərlərin sonu olaraq həmin damın tacişam".

292 B. Dini etiqada görə buğda yeyib cənnətdən qovulmuş Adəmin üzrü, tövbəsi yalnız Məhəmməd peyğəmbər tərəfindən qəbul edilmiş, Nuh peyğəmbər də ümumdünya daşqınından Həzrət Məhəmmədin yardımı sayəsində qurtula bilməmişdir.

294 B. Dünya gülüstanında sənə vücudunun rayihəsilə Həzrət Adəmin üzrü, tövbəsi qəbula yetmişdir.

295 B. Sənə hər sözünü şəkər və bal kimi yeyən, qəbul edən Həzrət Adəm üzr istəyirən, tövbə qılırən, adı gülşəkər sənə qarşında öz adından utandı, gülşəkərlikdən əl çəkdi.

296 B. Qəbul topu – peyğəmbərlik mövqeyi. Tanrı bu mövqeyi lap əzəldən müəyyənəldirsə də, topu öz çovkanı ilə ələ gətirmək heç kəsə nəsihə olmayıb, bu işi yalnız Həzrət Məhəmməd peyğəmbər bacarmışdır.

299 B. Prof. R.Əliyev bu beytin məzmununun Quranın "Nuh" surəsindən iqtibas edildiyini bildirir. Nuh peyğəmbər öz ümmətini bütperəstlikdən əl çəkməyə və birçə Tanrıya tapınmağa dəvət qılarkən ona qulaq asmayıb günah işlətdilər, kafirlik və asilik etdilər. Onda Həzrət Nuh Tanrıya üz tutmalı oldu: "Xudavənda! Yer üzündə, evlərdə yaşayan heç bir kafəri saxlama!" Bu bəd duadan sonra Yer üzünü sel, su basdı, Nuh öz gəmisinə yalnız layiq bildiklərini götürüb xilas etdi. Həmin bəd dua Nuh peyğəmbərin səhvi, suçu sayılır.

300 B. Həzrət İbrahim ilə bağlı hədislərdən birində onun həyatda üç dəfə yalan danışmasından, deməli, atının üç dəfə bədrəməsindən söhbət gedir.

301 B. Dini etiqada görə, nəğmənin yaradıcısı, şair Davud peyğəmbər Uriya xanıma evləndikdən sonra səsinə itirmişdir. Bəm səslə Tanrıya yalvarmaq əvəzinə o, zillə keçmiş, buna görə duası qəbula yetməmiş, peyğəmbərlik topunu əlində sonadək saxlaya bilməmişdir.

302 B. Qədim yəhudilərin peyğəmbərləri və padşahı sayılan Həzrət Süleyman peyğəmbərlik tacına layiq olduğu halda təxtindən, tacından əl çəkə bilməmiş, Tanrının ortaya atdığı qəbul topunu götürüb saxlamağı bacarmamışdır.

303 B. İmkani olduğu halda, fürsəti əldən vermiş, düşdüyü quyuda yalnız ucuna kəndir bağlı dolça görə bilməmişdir.

304 B. "Ətəyi islanmış" ifadəsinin məcazi mənası "günahkar", "suçlu" deməkdir. Nizami deyir ki, Xızr peyğəmbər öz peyğəmbərlik funksiyasını yerinə yetirmək əvəzinə əbədi yaşamaq eşqinə düşdü, dirlik suyunun ardınca zülmətə getdi və dirlik suyu bulağında ətəyini islatdı, yəni bəşəriyyətin qarşısında suçlu, günahkar qaldı.

305 B. Həzrət Musa peyğəmbərlik pıyaləsini içmək istədi, ancaq bacarmadı. Şüşəsini Tur dağında qayaya çırpıb, Tanrı dərğahına əl qaldırdı. "Özünü mənə göstər!" Lakin Tanrıdan cavab aldı ki, "Lən tərəni" ("Sən mənə heç vaxt görə bilməzsən!").

306 B. Atasından xəbərsiz olduğu üçün xalqın nəzərində ləkəli sayılan İsa peyğəmbər (Məsiha) peyğəmbərlik süfrəsinə heç tamah da salmadı. Yəni Tanrı dərğahına çatmaq, onunla görüşmək səadəti heç gümanına da gəlmədi.

307 B. Peyğəmbərlər içində Tanrı ilə görüşmək səadəti yalnız Sənə nəşib oldu. Tanrıdan başqa heç bir kimsəyə, heç bir nemətə ulvi məhəbbət bəsləmədin, qəbul topunu udub Tanrı görüşünə nail olan bircə Sənsən, öz qeyrət və iradə ilə fəlakətləri heyran qoyan qüdrətsən.

314 B. Sənin nəfəsində elə bir qüdrət var ki, dilsiz-ağızsız heyvanları, bitkiləri, cansız təbiəti belə dilə gətirir, onlara nitq verir.

316 B. "Kün – Ol" əmri ilə Tanrının dünyanı altı günə yaratmasına işarə olunur.

İSLAM PADŞAHI MƏLİK FƏXRƏDÇİN BƏHRƏM ŞAH İBN DAVUDA ÖYGÜ

328 B. "Nöqtə kimi düşünlənək" Nizami Gəncəvinin Gəncədə yaşadığına və bu şəhərdən çıxıb gedə bilmədiyinə işarədir.

329 B. *Hüma* (Hümay) əsatirə görə geniş qanadlı səadət quşudur, guya kimin üstünə qanadını gərsə, həmin adam xoşbəxt olar, hətta padşah seçilə bilər. Nizami Gəncəvi Bəhrəm şahı özünün hüma quşu, himayəçisi, hamisi olmağa çağırır.

334 B. Nizami Gəncəvi onun üstünə fərr (Ahuramazda tərəfindən nəşib edilmiş nur hələqi) sala biləcək böyük hami, himayədar arzulayır.

338 B. Sən zülmətdə dirlik suyunu tapan Xızr peyğəmbər və iki qitənin fəatehi Makedoniyalı İskəndər qədər güclü şəxsiyyətsən, "Məcəsti" (Şərqdə "Əlməcəddi") adlı ulduzşünaslıq əsəri yaratmış böyük yunan alimi Ptolomey (Petlimus) kimi bilginlərə qibləgahsən, yol göstərənsən.

340 B. Dini etiqada görə, üzünün qasında "Tanrı" kəlməsi yazılmış Süleyman peyğəmbər bütün heyvanlar, quşlar, cinlər, divlər və müxtəlif dilli tayfalar üzərində mütləq hakimiyyətə malikmiş.

341 B. Süleyman peyğəmbərin atası Davud peyğəmbər olduğu kimi Fəxrəddin Bəhrəm şahın da atasının adı Davuddur. Bu bənzəriyyətdən istifadə edən Nizami Gəncəvi Bəhrəm şahın bütün təbiət üstündə mütləq hakimiyyətə malik Süleyman peyğəmbər səviyyəsində qüdrət, cəlal və istedad sahibi olduğunu bildirir.

344 B. Vuruş və müharibə ilahəsi, həmçinin cəngavər sayılan Mərrix ulduzunun farsca adı Bəhrəmdir. Bu ad uyğunluğundan istifadə edən Nizami Gəncəvi bildirir ki, Bəhrəm şah Davud oğlu öz bəhrəmliyini, yəni müharibə meydanında cəngavərliyini aşkara çıxarsa, "Yeddi gözəl" qəhrəmanı Bəhrəm Gurun nəşibi yalnız gor olar, yəni Ərzincan hakiminin qarşısında davam gətirə bilməz.

346 B. XII əsrdə Bəhrəm şah Davud oğlunun hökmranlıq etdiyi Ərzincan vilayəti Ermənistanı, Rum elini (Bizansı) və Əbxazistanın böyük bir hissəsini əhatə edirdi.

352 B. *Mavi pənçərə* – səma, fələk. Müəllif bildirir ki, hər kim Bəhrəm şahı pənçə qaldırmağa cəsarət etsə, pənçəsiz qalacaq, yəni istər-istəməz məğlubiyyətə düşər olacaqdır.

353 B. Bəhrəm şah elə əzəmətli bir hakimiyyətə malikdir ki, yola saldığı karvanların zıncırovlarının, zənglərinin səsi fələyin qulaq pərdəsini yırtırlar. Özünün alovlu, qızgın nəfəsi ayna kimi görünən Ay səthinin şüşəsinə parçalaya bilər.

HÜZURUNDA YER ÖPƏRKƏN SÖYLƏNİB

357 B. Bəhrəm şah Davud oğlunun bütün vuruşlardan müzəffər çıxması, doqquz qatlı göylərin belə onun qüdrətindən agah olması nəzərdə tutulur, alqışlanır.

358 B. "Yerin, göyün qulağı" deyildikdə iki balığın – səmadakı Hut (Balina) bürcünün və əsatirə görə Yer yuvarlağını öz belində saxlayan əfsanəvi balığın qulağı nəzərdə tutulur. Nizami demək istəyir ki, yerin dibindən tutmuş fəlakətlərə, səyyarələrə qədər bütün incilər sənin zəfər qılıncına yaraşır.

360 B. Qılının Fərat çayı qodər qan tökmüş və düşməni dirilik suyundan yoxsun məhrum etmişdir.

362 B. *Key Xosrov* – İranın tarixi, əfsanəvi qəhrəmanlarından biri: qüdrətli şah rəmzi, Firdovsi “*Şahname*”sinin başlıca personajlarından biri; *Cəmşid* – tarixi əfsanəyə görə İranın şahlar panteonunda Pişdadiyan sülaləsinin dördüncü hökmdarı. Rəvayətə görə şərab, mey onun zamanında kəşf edilmiş, Cəmşid adı və cami-cəm deyilən piyalə Şərqi poeziyasında şadlıq rəmzi kimi işlənmişdir.

Beytin mənası budur ki, sən piyalən iki qüdrətli sərkərdənin və padşahın qüvvəsini özündə təcəssüm etdirən möhtəşəm bir hökmdarın əlindədir. Buna görə sən çirəq çöhrənin nuru və işığı günəş pərvanəsini yandırır külə döndərə bilər.

367 B. Çoxlarını vəzir, vəkil mərtəbəsinə qaldırsan da, əlindən tutan, sənə yardım edən yalnız ulu Tanrıdır, onun mələkləridir.

371 B. Firidun – Dəmirçi Gavənin Zöhhak qarşı üsyanından sonra taxta əyləşmiş əfsanəvi İran şahlarındandır. Özünü ikinci Zərdüşti elan edərək Zərdüşti dinini bərpa etməyə və əsrinin tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır.

Zöhhak – İranın klassik şahlar panteonunda Pişdadiyan sülaləsinin beşinci hökmdarı sayılır. Milliyyətə ərəb olduğuna görə onu Zöhhak Tazi də adlandırırlar. Əjdaha mənasını verən Zöhhak zülm və istibdad təmsalidir. Əfsanəyə görə çiyinlərindən çıxmış iki ilana hər gün iki gəncin başını yedizdirirmiş.

Beytin mənası: Firidun kimi haqqsevər, mərd, cəsur insanlara arxalanmasan, ölkəni zülm, istibdad bürüyər, çiyinlərindən ilan çıxmış Zöhhak kimi sital müstəbidlər baş qaldıra bilər.

374 B. Təxt, tac sənə irsən keçməyə də, onu döyüşdə qazanmısan.

KİTABIN YAZILMASI SƏBƏBİ

397 B. *Beytin mənası*: Nizaminin boş qalmış könül dənizini öz incilərlə zənginləşdir, “*Sirlər xəzinəsi*”ni bəyən, təqdir et.

399 B. Əfsanəyə görə, Nuh peyğəmbər qopacaq tufanı öncə bilib yaxşı bir gəmi düzəldir və ümumdünya daşqınından xilas olur. Buna görə Nuh peyğəmbər heç bir tufanda qorqulmaz ilk və qüdrətli gəmiçi sayılır. Nizami demək istəyir ki, mənim tufanlı dənizə bənzər əsərimdə – “*Sirlər xəzinəsi*”ndə Nuhun özü qorq ola bilər.

Əsatirə görə Xızr peyğəmbər zülmətdə tapdığı dirilik suyundan içib əbədi yaşayan şəxsiyyətdir. Şairin fikrincə, Xızr kimi ən əzəmətli şəxs belə bu dirilik suyunda – “*Sirlər xəzinəsi*”ndə öz kuzəsini sındırır nəçar qala bilər.

403 B. Birinci misra “*Həqiqətül-həqiq*” (“*Həqiqətlər bağçası*”) müəllifi Sənainin Qəznə hakimi tərəfindən qiymətləndirildiyini işıqlandırır. İkinci misrada Nizami deyir ki, mən də “*Sirlər xəzinəsi*” dastanını yazmaqda

damğamı Rum elində sikkəyə vurmuşam, yəni Ərzincan hakimi Bəhram şahın adına layiq əsər yaratmışam.

406 B. Nizami Gəncəvi türk – azərbaycanlı olduğuna işarə vurur və farsca yazan başqa şairlər içərisində özünü qərib hesab edir, onu bu qərbləkdən yalnız Bəhram şah kimi hökmdar türkün qurtara biləcəyini söyləyir.

407 B. Nizami Gəncəvi öz poeziyasının orijinallığına işarə vurur, təzə sözlərini bar gətirən ətirli bağa bənzədir, öz gücünü özgöndən, piltədən və neftdən alan çirəqə oxşamadığını, müstəqilliyini bildirir.

410–411 B. Prof. R.Əliyev və professor Mübariz Əlizadə bu cür beytlərin Nizami üslubuna və xarakterinə zidd olduğunu və katiblər tərəfindən qondarıldığını bildirirlər.

417 B. Arxadan gələnlər – Nizam ilə yarışmaq istəyən şairlər.

425 B. Nizami yenidən tamamladığı “*Sirlər xəzinəsi*”ni Ərzincan hakimi Bəhram şahı təqdim etməkdə çətinlik çəkdiyini bildirir. Görünür, həmin dövrdəki irili-xırdalı müharibələr gediş-gəliş yollarını kəsmişdir.

SÖZ QOŞMAĞIN FƏZİLƏTİ HAQQINDA

432 B. Nizami cahanın Tanrı tərəfindən “*Kun – Ol!*” əmrilə yaradılmasına işarə edir. Onun əzəli qələmi “*Lövhi-məhfuz*”da kainatın taleyini sözlə yazıb, deməli, hər şeydən öncə sözü yaratmışdır.

437 B. Yaradıcı şəxsiyyətin canı – bu aləmə yadigar qoyub getdiyi sözündədir, bədəni, cismi, gövdəsi gəldi-gedərdir, tələ (skelet) hökmündədir.

440 B. Kainatın yaradılışından məqsəd sözdür, onun sonu da sözdən ibarətdir. Əbədi qalan yalnız sözdür.

444 B. Yalnız həqiqəti axtaranlar və tapanlar böyük söz yaratmağa və bu sözün sayəsində yaşamağa qadirdirlər. Sözü gerçəkliyi pərdələmək vasitəsinə çevirənlərə, bomboş xəyal uydurmaçılarına söz heç vaxt üz göstərmir, yalançıları, saxtakarları yaxına buraxmır.

445 B. Yaradıcı insanın taleyi yaratdığı sözün dəyərindən asılıdır.

446 B. Damarları donanlar, bağrı yananlar – bədi və elmi söz yaradıcıları, şairlər və alimlər.

450 B. Söz – Tanrının “*Kun – Ol!*” əmri. *Candaki şah damar* – ruh. *Kələfin ucu* – maddi aləm. Beytin mənası: Tanrı neməti söz kəşf edilməyəydi, ruhu və bu maddi aləmi tapmaq olardı mı? Yox!

451 B. Təbiətin və şəriətin bütün qanunları yalnız bədi və elmi sözün sayəsində kəşf olunub və möhürlənib, təsdiq olunub.

454 B. *Söz qasidi* – qələm və dil.

462 B. Poemanın ilk beytindəki hədisin məzmunu yenidən yada salınır: "Ya Cəbrail, bu nə qəsdir?", "Ya Məhəmməd, bu ərşin altındakı Tanrı xəzinəsidir, onun açarı isə şairlərin nitqidir".

463 B. *Sözün tərəzisini quran ulu hökmdar* – Tanrı. *Sözün aşıqları* – peyğəmbərlər.

464 B. *Ərşin bülbülləri* – şairlər.

465 B. İlham məqamında şairlər mələk səviyyəsinə ucalırlar.

471 B. Şairlik əvəzinə saray məddahlığı edən, eybəcəri gözəl kimi qələmə verən şeirbazların həyasızlığı, sərvət, şöhrət düşkünlüyü ucbatından poeziyanın ləyaqəti ayaqlar altına salınmışdır.

472 B. Söz pordasında ahəng yaratmağı bacaranlar, yəni yaradıcı qüdrətə malik olan şairlər yoxsul həyat keçirənlər də, mənən zəngindirilər, onların özü yerdə, ruhu göydə yaşar.

473 B. Qələm, kağız götürüb dizi üstündə şeir yazan şairlər şahlardan fərqli olaraq, qılınca və orduya ehtiyac hiss etmədən ürəkləri, ölkələri tutmağa qadırlar. Buna görə onlar məğrur və özəmətlidirlər, heç bir şahın dərgahına baş əyməzlər!

474 B. Yaradıcı qüdrət hər iki cahanın hökmdarıdır. Onun ömürdən başqa mənavi ömrü, dünyadan başqa mənavi dünyası var.

475 B. Dizinə dirsəklənib başını aşağı dikən sənətkar bu vəziyyətlə görülmüş kamana bənzər. Kamandan çıxan ox şairin dilindən saçılan bədii sözdür ki, mənavi şikarı ələ gətirir.

476 B. Yaradıcılıq məqamında böyük əzablar çəkən şair istədiyi sözü tapanda düşüüyü əzabdan qurtulur, öz kaman hələqəsini qırır, dikəlir.

477 B. Fələyin qulağına hələqə taxmaq onu özünə qul etmək deməkdir. Yalnız yaradıcı qüdrət sahibləri bu işi görməyi bacarır, zamanı özünə təslim edir, fələyi qulağı hələqəli qula çevirə bilirlər.

478 B. Hoqqabaz fələk hoqqa, oyun çıxardığı halda, yaradıcı qüdrət sahibi onun qarşısına misilsiz söz inciləri çıxarır və buna görə fələyin belini sındırır, ona qalib gəlir.

479 B. Yaradıcı ilham məqamında sənətkarın ürəyi köks qəfəsini dağıdır, uçur, qanadlanır və sənətkarın dodağından öpmək istəyir. Niyə? Çünki indicə dodaqlarından dürrə, mərcana bənzər sözlər saçılmışdır.

489 B. *Beli kəmərlı mərdlər* – şairlər.

491 B. Məddah saray şairləri, qarınqulular, ucuz şöhrət və sərvət düşkünləri sözü satmaqla görün nə dərəcədə alçalır, sənətin sikkəsini hörmətdən salırlar.

492 B. *Zülmətə işıq salan ləl* – günəş, yaxud poeziya.

494 B. Burada saray şairlərinin aqibətinə işarə olunur. Sultanın qızı ilə hesabına zərli əbə geyən şeirbazlar axırda sultanın qəzəbinə düşər olurlar, bəzən demir çeynəmək, qılınca zərbəsi dadmaq dərəcəsinə gəlib çatırlar. Burada saray şairlərinin boğazına əridilmiş qızıl tökmək dərinə də işarə var.

495 B. Nizamının fikrincə, sultan qəzəbindən qorunmağa yeganə təminat şairin öz nəfsini cilovlamağı bacarmasıdır, o, cəvə kimi saf, təmiz qalması bacarmalıdır. Qədim kimyagərlərin fikrincə, qızıl cəvəyə doğru can atdığı halda, cəvə qızıla doğru can atmır. O müstəqildir, pakdır.

497 B. Özləri verməyincə hökmdarlardan pul, mükafat, imtiyaz umma!

500 B. Sənətkarın hörmətini, nüfuzunu ucaldan yalnız öz poeziyasıdır. Yalnız Sıdr ağacı mövqeyinə yüksələ bilər, cəmiyyətin ən uca qatında mövqə tutan sultanlardan, şahlardan belə yüksək və əzəmətli görünər.

501 B. Beyt "Şairlər – söz hökmdarıdır" ərəb məsəli üstündə qurulmuşdur.

502 B. Sən əsrlərin, fələklərin başı üstündən keçib gedə biləcəksən böyük, qadın, ulvi söz yaratmağa borclusan. Nəfsini cilovla, özünü gəldi-gedər şahlar, sultanlar önündə alçalma!

503 B. Burada gündüzdən daha çox gecələr çalışan şairlər şama bənzədilir. Gündüzlər sakit dayanan şamlar yalnız gecələr yaşayır, əriyə-əriyə işıq saçmaqla ayıq-sayıq ömür keçirirlər.

508 B. Yalnız bədii sözün ləyaqətini uca tutan şairlər Ay kimi işıqlı, Günəş kimi qüdrətli poeziya yarada bilərlər.

512 B. Düzəliş üçün şeirlərini başqa şairlərin ixtiyarına vermə, onlar sonin min bir əziyyətlə bəcərdiyin tarlanı tapdaya, inci düzdüyün sapı qıra bilərlər.

515 B. Nizami öz poeziyasının inqilabi mahiyyətini işıqlandırır: Mən şəri ümumxalq malı etdim, meyhanədən və saraya xidmət vəzifəsindən qurtardım, sənəti uca bir mövqeyə qaldırdım.

516 B. Nizami Gəncəvi öz poeziyasının beynəlmiləl mahiyyətinə işarə vurur. Bu poeziya yalnız xırqə (qıldan toxunma, yamaqlı, cındır əbə) geyən sufilər, dərvişlər və zahidlər üçün deyil, belinə zünnar (qıldan toxunmuş kəmərlər) bağlayan xaçpərəstlər, məsihiilər üçün də gərəkdir. Nizami poeziyası olan yerdə nə xırqəyə ehtiyac qalır, nə zünnara. Bütün bəşəriyyətə məxsus Nizami sənəti dini atributların hamısından yüksək dayanır.

521 B. *Harut və Marut* – Tanrı tərəfindən göndərilmiş iki mələyin adıdır. Hər ikisi Zöhrə xanıma vurulub, onu yoldan çıxarmaq istəyirlər. Tanrının buyruğu ilə Zöhrə planetə çevrilir. Harut ilə Marut isə Babilistanda cəzaya məhkum olunur, dərin bir quyudan başaşağı asılırlar. Poeziyada Harut, Marut, Babil sehr, əfsun rəmzi kimi işlədilir. Nizami ana yurdu Gəncəni Babilistana, öz poeziyasını isə cadugərlərin tilsimini qıran qüdrətə, habelə dan ulduzu Zöhrəyə bənzədir.

522 B. Bu məntəqənin (Gəncənin) Zöhrəsi (musiqiçi və müğənnilərin hamısı), mənim Zöhrəm tərəziçidir, sözümlün dəyərinə tərəzidə çəkir. Mizan bürcündə ölçür və görür ki, mənim şeir-sənət dilim ruh aləminin dilidir, ləyaqət və gözəllik meyarıdır.

523 B. Hərutun sehr və tilsimləri yalana, adamaldatmaya əsaslandığı üçün haramdır, mənim sənət cadularım isə həqiqətə, ilhama güvəndiyi üçün, zəhmətimlə qazandığım gündəlik duzum, çörəyim qədər halaldır. Mənim halalım hər cür haramı sındırır, batil edir.

GEÇƏNİN VƏSFI VƏ KÖNÜLƏ DALMAQ SÖHBƏTİ

525 B. *Qalxanı suya atmaq*, qalxanı atmaq – təslim olmaq deməkdir. Beytin mənası: gecə düşdü.

529 B. *Ayin süd nənəsi* – fələk, göylər. *Gündüz zıncırovu* – Günəş.

Beytin mənası: Ay göy qübbəsində bədrəndi, az qala, Günəş qüvvəsilə nur saçmağa başladı.

534 B. *Üzüqara kafər* – gecənin qaranlığı.

536 B. Burada söhbət kəllə qəndə bənzəyən Ayın ətrafında yeni ulduzların doğmasından, müğənnilər və musiqiçilər hamısı Zöhrə ulduzunun daha da şənəlməsindən, həndəvərə bol-bol sevinc, fərəh qığılcımları saçmasından gedir.

541 B. *Pak, təmiz atas* – insanın mənəvi qüvvəti, yaradıcı ilhamı.

Ataş su səpmək – mənəvi qüvvəti öldürmək, yaradıcılıq ilhamını söndürmək, insanın nəfsə, tamaha uyması, kiməsə yalmanması, mədhnəmə yazması və s.

Yel kimi yedək atını minmək – şöhrət, sərvət düşkünlüyü olmaq, heyvani tələbləri cəhəzlər ocağında yeləyib qızıqsıdırmaq.

553 B. Nizamiyə görə, insan yalnız qırx yaşından sonra kəmələ yetməyə başlayır, çoxları üçün ömrün qırx ili hədəf gedir, çünki bu dövrdə nəfsə, tamaha, üroyi söküb-tökən heyvani cəhəzlərə uyur. Dərrəkəli insan lap gənclikdən görək bunun qarşısını alsın, öz ömrünün və mənliliyinin qədri bilsin.

565 B. *Qapı cəfəsi* – qupquru, cansız predmet, biganəlik rəmzi. Qapı cəfəsinə bənzəyənlər dost deyil, onlar insan mənliliyinə işıq, qüdrət gətirməyə qadir deyillər.

571 B. Yəməndə xüsusilə parlaq görünən cənub ulduzu Süheylin işığı, qədim təsəvvürə görə, burada emal olunan əla növlü dərinin – ədimin şəffaflığına səbəb olur. Nizami ağ dərilə, parlaq dərilə insanların xoşbəxtliyini də bu ulduz altında doğulması ilə bağlayır və həmin ulduzun gözəlliyinə, nur qüdrətinə layiq olmağa çağırır.

572 B. Yəni fikrim işıqlandı.

573 B. *Hatiffə* – qışqıran, bağırان, hayqıran, dəruni səs, mələklərin, yaxud vicdanın səsi.

576 B. Məni maddi dünyaya bağlayan təbii-bioloji instinktlərin hökmündən qurtulmağı bacardım, ruh qüdrəti qazandım.

578 B. Maddi aləmdən qurtulmaq, mənəvi yüksəkliyə qalxmağı bacarmaq insana bəha tamam olur, yalnız canını dişinə tutmaqla bu işi görə birləşən.

580 B. Yəni: açıldım, büküldüm, yumrulanıb topa döndüm, top kimi başsız, ayaqsız bir şey oldum. Ələyim yaxamdan seçilmədi.

587 B. Məhəbbət karvanının öncülləri məni nəvaziş göstərdilər, vücudumun zahiri pərdəsini qaldırdılar ki, üroyimi görə bilsinlər.

591 B. Prof. R.Əliyevin yozumuna görə yeddi xəlifə – üroyin yeddi xidmətçisidir: 1. Ürəkci. 2. Ağ ciyər. 3. Qara ciyər. 4. Öd kisəsi. 5. Dalaq. 6. Mədə. 7. Böyrək.

Birinci misra Firdovsinin “Şahnamə”sində İsfəndiyar ilə bağlı “Yeddi xan” (“Heft-xan”) dastanına işarə vurur.

592-595 B. *Günorta şahı* – Günəş (ürək). Nəfəsabadın istilənməsi – nəfəs alarkən ağ ciyərin istilənməsi. *Qızıl donlu süvari* – ürək. *Paltarı ləl rəngli gənc* – qara ciyər. *Acıqlı bir cavan* – öd kisəsi. Qədim təbabət anlayışına görə, öd kisəsinin iki ağzından biri ağ ciyəre açılıb qanı təmizləyir, onun tortasını özünə çəkir, ikinci ağzı isə qursaq ilə birləşib, qara səfranı mədəyə çatdırır, adama iştah gətirir, buna görə müəllif ona şikar kəşfiyyatçısı ləqəbi vermişdir. *Qara qul* – dalaq. *Kəməndatan* – mədə, onun *kəməndi* – bağırısaq. *Misbədənli pəhləvan* – böyrək.

600 B. *Dilək quşu* – ruh. *Dilək quşunun uçması* – insanın dünyaya əlvida deməsi, ruhun cismdən xilas olması.

601 B. Könlül deyir ki, mənim odum, atəşim cismani ürək yuvasının tütüsü ilə ülfət yapa bilməz, çünki ürək səni maddi aləmə çəkir, məni isə mənəvi aləmə. Mən duzam, ürək isə duzun nə olduğunu bilməyən bir parça ot.

602 B. Söhbət yenə ruhun, könlülün bədənə, cisimə, ürəkdən üstünlüyü haqqında gedir. İlkilər, Nizaminin fikrincə, gəldi-gəder və müvəqqətidir, birincilər əbədi, əzəli. Buna görə Nizami Gəncəvi ruhun kölgəsini dəhərin, bu dünyanın sərvindən daha əzəmətli hesab edir. Ruhun ayağı və addımları adi insan ayağından və insan addımlarından daha cəsur, daha qüdrətlidir.

603 B. Mən elə bir xəzinəyəm ki, çox da uzaqda olmadığım üçün istəsən məni ələ gətirə bilərsən. Yaxşı ki, son dərəcə varlı olduğum halda həm də son dərəcə xəsis olan və buna görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılan və xəzinələri ilə birlikdə yerin yarganına gömdürülən Qarunun ixtiyarında deyiləm.

BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBIYƏSİ

608 B. *Riyazətlə məşğul olmaq* – oruc tutmaq, namaz qılmaq, az yatmaq, yemək, nəfəsi, tamahı ram etmək və s. bu kimi vasitələr ilə qəlbi tərbiyələndirməkdir. Doqquz fələyin çevrəsindən çıxmaq isə maddi aləm qayğılarından qurtulmaq deməkdir. “Riyazət öyrədən” anlayışı orijinalda “rayiz” şəklində işlədilmişdir. Bu sözün digər mənası xam atı ram edən minici deməkdir.

609 B. Keçmişdə döyüş atını döyüş şəraitinə alışdırmaq məqsədi də qıldan düzəldilmiş kəndirdə düyün vurmaqla yeddi hələqə hazırlar, birincisini atın boynuna salar, qalan hissəni yerin üstünə sərərmişlər. At ayağını həmin hələqlərə qoyub irəliləməyi bacarsa, onu əhliləşmiş sayarmışlar. Riyazət yolu ilə kamilləşən Nizami özünü həmin çətinlikləri dəf edən köhlənə bənzədir, qüdrətli əsər yazmaq üçün varlığında qüdrət qaynaqları kəşf etdiyini bildirir.

610 B. Riyazət öyrədən pir mənə elə təlimlərdən keçirdi ki, bütün əzab-əziyyətlər, çətinliklər arxada qaldı, cismani düğümlərdən qurtuldum.

616 B. Qədim Misir fironu Əzizin Həzrət Yusif peyğəmbərə vurulmuş arvadı Züleyxa klassik poeziyada şəhvət, tamah, çilgən ehtiraslar rəmzidir.

617 B. *Sübhün çırağı* – Günəş.

619 B. Burada “bağa çatdıq” ifadəsi “ruh ələminə qovuşduq” mənasındadır.

622 B. Yəni: köksüm lələnin bağı kimi dağılandı. Belimin qurşağı güllərin kəməri kimi ləçək-ləçək, dağım-dağım oldu.

626 B. Nəfəsinin qüdrətilə ölümləri dirildən İsa peyğəmbər (Məsiha, Məsih) kimi yarımın rayihəsi mənə ürək, can verdi.

635 B. Göbəyinin yumşaq tükü ilə fərqlənən tülkü, dərisinin gözəl rəngini sanki tikanlara bəxş eləyib. Ceyranlar isə göbəyindəki mişki (otirli maddəni) elə bil rayihəsi ələmi bürümüş çiçəklərə, güllərə bağışlamışlar.

639 B. Bir-birinə sarmaşan Xeyri gülləri yelpiyə dönərək bağın, gülləstanın ənbərini, ətrini hər tərəfə yaymaqdadır.

640 B. Qaşları, kirpikləri boyamaq üçün istifadə olunan sürmənin tərkibində zümrüd də vardır. Bu tərkib gözə işıq gətirdiyi halda, ilan gözələrini kor edir.

642 B. Nizami Gəncəvi vur-tut bir-cə günlük ömrü olan süsən çiçəyini, dini əsatiyə görə anadan olduğu gün dil açıb danışan Həzrət İsa peyğəmbərə bənzədir. Bu çiçək dini rəvayətə görə, cibinə salıb çıxaran kimi əli şüa saçan Musa peyğəmbərə bənzəyir, Həzrət Musanın ərəbcə “bəyza” deyilən ağ əli kimi parıldayır.

646 B. Nizami yaradıcılığında Türk anlayışı gözəllik, qüvvət, paklıq, ağılıq və işıq anlayışlarının atributudur. Burada o, ağ yasəmən qıpçaqlarda

(əngin çöllərdə) yurd salmış türklərin aypara nişanlı döyüşçü çadırına oxşadır. Bu çadır o qədər özəməlidir ki, Sürəyya ulduzunadək ucalıb da ona şölə verir.

647 B. *Macus* – atəşpərost, zərdüştcü. Nizami lələni atəşkədə atəşinə, alov dillərini isə oda sitayiş qılan muğ kahinin yuxarı qalxmış öllərinə bənzədir.

648 B. Sehl və Lələ, Süheyl və Səmən əsatirdə aşiq-məşuqə sayılırlar. “Türk yasəmən” ifadəsi isə Nizamida ənənəvi məcazlardandır. Türkün əbədi bahar, təzəlik, paklıq rəmzi olduğuna işarədir.

649 B. Qaqum adlı heyvana yağı kəsilmiş sincabın mənası yaşıllıq deməkdir. Müəllif demək istəyir ki, yumşaq axar su yaşıl otlara toxunur.

652 B. Yarpaqlar və budaqlar arasından yerə düşən şüalar klassik şeirdə kölgənin dodaqlarına oxşadılır. Yarpaqlar tərənərkən həmin şüalar da tərənədiyinə və yer dəyişdiyinə görə bunu da kölgənin nitqi hesab etmişlər. Hərəkət etməyən quma məcazi mənada ölü qum deyilir.

İkinci misranın mənası: suyun təhriki ilə dirilmiş qum çay axarı boyunca yürüşdədir (prof. R.Əliyev).

655 B. Lələnin mənqalında (məcmərində) uzərrik yandırıb tustünü söyüdə yelləyərlər ki, cadu sınısın, onun bədənindən çıxsın.

659–660 B. Keçmişdə güləş meydanına çıxan pəhləvan hərif axtaranda əlində narınc atıb tutaraq var-gəl edərmiş.

Birinci beytin mənası: Günəş doğdu. Yəni Günəşi əlində narınc kimi atıb-tutan göylər özünün yaşıl-mavi gözəlliyinə görə Yerə, onun turuncu bağlarına meydan oxuyur.

İkinci beytin mənası: Öz gümrahlığı və coşğunluğu ilə öyünən bahar ilə bayrağını səfəqlərlə süsləmiş fələklər arasında da belə bir rəqəbat var.

663 B. Fələk bağlardan keçəndə yaşıllığını girov qoyub əvəzində yaqut kimi qırmızı, al səfəqləri çalıb getmişdi.

667 B. Sərv ağacını çox sevən qırqovul adətən ölüm vaxtı yaxınlaşanda can vermək üçün onun dibinə gəlir. Burada həm də ölü turac tapılarda güman eləmişlər ki, o, qırqovulun canını almağa gəlmiş, caynaqları ilə sərvə zəncirləmək fikrinə düşmüşdür. Başqa bir etiqada görə qırqovulu öldürən sərv ağacının qoxusudur.

669 B. Etiqada görə bayquş xarabalıqda yaşayır. Xarabalıqda isə çox vaxt xəzinə yerləşir. Bayquşu adətən bəduğur sayıban öldürürlər. Nizami demək istəyir ki, xəzinə sirrini saxlamağına bayquş başı ilə cavab verir, viranədə yaşamaq və viran olmaq onun alınına yazılıb.

672 B. Şəməd baharı gördüyü üçün qızıışan, odlanan lələnin ürək döyüntülərini hiss etdi, kölgəsini onun yanar bağrının üstünə saldı ki, lələ alışıb yanmasın.

673 B. *Gecənin göz titaları* – ulduzlar.

674 B. *Qızıl kəndirli Yusif* – Günəş, yaxud dan yeri.

Beytin mənası: Dan yeri söküləndə yasəmənler çiçək açdı, şüalar çiçəkləri бүрүdü.

675 B. Keçmişdə yəhudilər dini qaydalara əməl edərək, müsəlmanlardan seçilsinlər deyərən sarı paltar geyər, yaxud geyimlərinin üstünə "qiyar" deyilən sarı mahud parça, çit tikəmişlər. İkinci misra sudan Günəşin doğmasına işarədir ki, bu halda suyun qüdrəti Həzrət Musa peyğəmbərin möcüzə göstərən ağ olına oxşadılır. Burada Günəşin sudan çıxıb, suda batmasına dair qədim təsəvvürə də işarə olunur.

676 B. Torpaq içdiyi suyun sayəsində qazandığı bütün möcüzələri: ormanları, gülüstanları, zəmiləri... dünyaya göstərdi.

678 B. Söhbət kölgə ilə işığın bir-birilə əylənməsindən, öpüşüb görüşməsindən, yarpaqlar və budaqlar arasından düşən şüaların kölgə yanında gözəlliyindən gedir.

BİRİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRİSİ

684 B. Güllərə gül ətrini, şəkərə şəkər dadını bəxş edən o gülnəfəsini, şəkər gülüşünü gördüm.

688 B. O, duzlu gözəl danışdıqca (cümlə-cümlə şəkər doğradıqca), başqa dodaqların şəkəri suya düşür, nitqi heçə-puçə dönürdü.

689 B. Şəkər yeməyi xoşlayan tutuquşu klassik şeirdə natiqlik timsalidir. Burada həm zahirən, həm də daxilən tutuquşudan üstün olan gözəl danışiq nümayiş etdirməkdə, şəkər saçmaqda hər cür rəqiblərini kölgədə qoymasından söhbət gedir.

692 B. Təbər (Xəzər, Kəsp) dənizinin cənub sahillərində yerləşən Təbəristan vilayəti özünün qırmızı rəngli innab ağacları ilə də məşhurdur ki, farsca buna "Təbərxun" (təbər qanı) deyirlər. Innab ağacı çox möhkəm olduğuna görə bundan bəzən balta sapı, yaxud gürz qayıрмаq üçün istifadə olunur. Nizami burada gözəlin gül dodaqlarının balta, yaxud gürz funksiyasında işlədilər innabdan daha çox qan tökdüyünü, dil şirinliyinə görə qəndi, şəkəri xəcil etdiyini bildirir.

694 B. Ud ağacı duyulmuş olduğuna və alışıanda şiddətlə yanıb-yandığına görə, ən başlıcası xoş, məstədicə rəhiyə saçdığına görə, Nizami gözəlin xalını ona bənzədir.

İkinci misra bu fikri daha da zənginləşdirir: ürəkləri alovlandıran gözəlin yanaqları o qədər ətirlidir ki, sanki gündüzə bənzər yanaq sədəfində qaliyə – ətir-ənbər əziblər.

700 B. Burada gözəlin dar ağzı inci qutusuna, dadlı, duzlu söz söyləməyə hazırlaşan dodaqları qəndə, şəkərə bənzədilir.

704 B. Nizami Gəncəvi gözəlliyin şiddəti önündə az qala dəli-divanə olduğunu bildirir. Həddini aşması deyərək keçmişdə dəlini qandallamışlar.

705 B. Yeni Günəşin üzünü gillə suvamaq mümkün olmadığı kimi ürək-dəki kədəri də meyın, şərab içməyin gətirdiyi ani nəşə ilə silib aparmaq mümkün deyil.

706 B. Yeni şərab düşkünlərinin əlacı şərabda, acı meydə olduğu kimi dərddilərin də çarəsi acı dərddi, qəmi çəkməyi bacarmasındadır.

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ

717 B. *Gecə şahı* – dərğa, şihnə. *Gecə bərkəsi* – keşikçi, qarovulçu. *Çırpınan böcək* – şirəyə batıb qanadsız qalan pərvanə, milçək.

Beytin mənası: Dərğa keşikçilərinin qanını tökmüş və pərvanələri qanadsız qoymuşdu ki, məclisin gedişatına mane ola bilsinlər.

718 B. *Pərdə dalındakılar* – hərəm sakinləri, həyalı məşuqələr.

719 B. Burada *Süheyl* – mey paylayan saqi, yetim dürr və şəh damlası kimi parlaq görünən – büllür pıyalə, ləl və mirvari isə rənginə və dəyərinə görə onlara bərabər tutulan gül rəngli meydır.

720 B. *Cığarın şamı* – ciyərin şam kimi alışıb-yanması. *Şamın ciyəri* – şamın piltəsi, fitili. *Atəşin ürəyi* – od.

721 B. Ud ağacı şəkərsiz yana bilmir, odur ki, yandıranda ona şəkər qatırlar. Elə bir ülvü məclis açılıb ki, burada ud ağacı özü yanmağa can atır, buna görə şəkər saçır və bu şəkər onu alovlandırır.

722 B. Keçmiş toylarda gəlin ilə böyin başına qızıl səpilməsinə, ətrafa noğul, şəkər yağdırılmasına işarədir.

725 B. *Şirin vadə* – vüsal vədəsi. *Dirilik suyu* – məşuqənin şirin dodaqlarının həyatverici qüvvəsi.

726 B. Tülkünün göbək xəzi onun bədəninin ən yumşaq hissəsi sayılır. Qaplan bu xəzi altına salıb, yəni məşuqəsinə aşiq qucaqlayıb. Ceyranın (məşuqənin) vüsal yatağında göbəyinə düşən hörükləri isə aslanın (məşuqun) belində kəməre çevrilmişdir.

728 B. Burada şamın nuru ilə dolmuş şamdanlar saqilərin dolu qədəhinə bənzədilir. Bu halda şamın başına dolanan pərvanələr şərab qoxusundan məst olmuş, bayılmışdır.

730 B. Musiqi və şənlilik ilahəsi olan Zöhrə (Venera) bu məclisə o qədər vurulmuşdu ki, səmədan enib məclisə gəlmişdi. Sazını elə bir şövq ilə çalırdı ki, dürrüst bir əhəng ilə çalan əlləri az qala mizrabı sındırırdı.

731 B. Məclis elə qızıqıb ki, uyğusuzluqdan xumar olanlar belə yata bilmir, bir-birinə şölə verən çıraqlar kimi nur saçırılar.

735 B. Sürəyya yeddi ulduz toplusundan ibarət Ülker bürcüdür, yaxud Sur bürcüdür. Şənlilik fərəh və musiqi ilahəsi olan Zöhrə ulduzu da həmin bürcdə yerləşir. Məclisindən, gözəlliyindən vədə gələn sadıq quşu elə qanadlanır ki, qanadlanıb ərşdə onların hamısından yuxarı qalxır.

736 B. Dan quşunu (xoruzu) kəsib kabab ələyirlər ki, banlamasın. Məclisin başa çatdığını xəbər verə bilməsin. Xoruzun od üstündə bişirilməsi məhəbbət quşlarının (sevənlərin) ciyərinə su səpmiş kimi olur. Yəni onlar sevinirlər ki, banlama əhvalatı olmayacaq, məclis davam edəcək.

737 B. *Səhər quşu* – Günəş.

743 B. *Innabi püstə* – al dodaqlar. *İncə xətt* – üst dodağın göyərən zərif tükərləri.

744 B. Gözəlin gecə kimi qapqara saçları qara hindliyə bənzər xal və Babil sehrindən üstün "Halal sehr" ilə, yəni naz, qəmzə ilə ovsunlanmışdır. Müsəlmanlığa heç də zidd olmayan bu halal sehr Zöhrəni yoldan çıxarmağa çalışan və buna görə cəzalandırılmış, Babilistanda başaşağı vəziyyətdə qududan asılmış Harut ilə Marutun cadusundan üstündür.

749 B. Dini etiqada görə, İsa peyğəmbər (Məsih, Məsiha) öz nəfəsinin gücü ilə ölünü dirildə bilirmiş, bu halda torpaqdan yaranmış üreyn ağzından dirilik suyu fışkırmış.

750 B. *Ayın yaşmağı* – buludlar.

751 B. *Al dodaqların şəkər saçması* – şirin və gözəl qonuşmaq, gül üzün badam saçması isə – tərləməsi deməkdir. Gülün şəkərə pənah aparması yanaqların tərdən xilas olmasına və öz aşıqlarına şirinlik, zövq bəxş etməsinə işarədir.

756 B. *Yanağının atəsi* – bütpərəst Nəmrud tərəfindən oda atılan Allah aşığı Həzrət İbrahim Xəlilullah peyğəmbər. Bir dəstə reyhan – odun güllərə çevrilməsi. *Nərgiz* – gözlər, yaxud Allahın yolunda qurban kəsiləsi İsmayıl. *Xəncər* – kirpiklər.

759-760 B. Gözəlin açılmış ağ yaxası elə bir şölə saçır ki, bu huri sifətinin işığından yalnız qara camaat deyil, seçmə adamlar da ovsunlanır, özlərini itirirlər. Qədim təbabət anlayışına görə sərsəmlər və epleptiklər güclü işığa dözə bilməz, qəşş edər, özlərindən gedərlərmiş.

762 B. Nərgizin ağ ləçəkləri gülmüşə, ortasının sarı çiçəyi qızıla bənzədiyindən Nizami Gəncəvi zərli piyalələri ona oxşatmışdır.

765 B. Vüsal məqamına işarədir.

İKİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRİSİ

768 B. Əzəlin toxuduğu o xalça – poeziya, Nizami poeziyası. Şairin fikrincə, öz zərifiyi, naxışları, xallar ilə, ən başlıcası, görəkliyi ilə insana xidmət edən xalça kimi böyük poeziya və ümumən, hər hansı incəsənət nümunəsi ömrə mənə gətirir, hədəf getmiş, itmiş günləri sanki geri qaytarır.

770 B. Nizamda Türklük gözəlliyin ən yüksək mərtəbəsi deməkdir. Burada söhbət Türk gözəlindən və onun eşsizliyindən (misilsizliyindən) gedir.

771 B. Keçmişdə belə bir təsəvvür varmış ki, kətan Aya nöqsan gətirir (prof. R.Əliyev).

776 B. Mən bir su arxı kimi başımı o çəmənin (o gözəlin) ayağına qoymuşam ki, ondan qüvvət alım, gözəlin göz yaşıdır, məhəbbətdir arxımızı dirilik suyu ilə dolduran, bizi yaşadan. Mən yaşıllığamsa, o, günəşdir. Mənim nöqsanlarımı, ləkələrimi aradan qaldıran, yuduğum libasımı qurudan və paka çıxaran da onun hüsnünün atəsidir.

791 B. *Günəşin yaratdığı hövzə* – dan yeri.

792 B. Beytdə gecənin əriməsi, səhərin açılması vəsf olunur. Ulduzların gümüşü Günəşin qızılı altında qalır.

794 B. Yəni gecə bitdiyi, səhər açıldığı üçün yarın vəslinə yetə bilmədim, canımı onun yolunda səbhə qurban verdim.

803 B. İlanın başındakı muncuq şəkilli buynuzcuq keçmişdə cadu və sehrin, gözdəymənin əlacı sayılmış.

BİRİNCİ SÖHBƏT ADƏMİN YARADILMASINA DAİR

814 B. Burada hələ günah işləməyən Adəmin Həvva ilə birlikdə cənnətdə dolaşması və paklığı, çoculuğu nəzərdə tutulur.

815 B. Burada Adəmin buğda yeməklə günahı işlətməsinə və tövbə qılmasına işarə olunur.

816 B. Həzrət Adəm mələk və pərilərin son yavrusu sayılır. Beytin məzmunu Qurandan gəlmədir: "Biz səmum atəşindən əvvəl cinləri xəlk etdik"

818 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifdən gəlmədir: "O, Adəmə bütün adları öyrətdi", "O, Adəmi torpaqdan yaratdı. Sonra ona "Ol!" dedi".

819 B. *Bulaşıq* – çünki torpaqdan xəlk olunub. *Təmizdi* – çünki ruhu var. *Qızıldı* – çünki insan yaranıb. *Sərrafdı* – çünki yaxşını pisdən, xeyiri şərddən seçə bilər. *Məhək daşıdır* – çünki günahları yoxlamaq üçün sınaq vasitəsidir. Bu təsvirlə Nizami Adəmin tam qiymətini verir.

820 B. Adəm səmada yaşayan mələklərin, pərilərin varisi və bütün bəşəriyyətin atasıdır və deməli, yaşamaq aynasıdır.

821 B. *Canın şəkli* – cism. Adəm bəşəriyyətin canının şəkli, biçimidir, yəni cismidir. Səmanın yeddi qatı onun qolunda bilərzək kimidir, yəni buyuruğuna tabedir. Adəm kainatın əşrafıdır, bütün xilqətlərdən üstündür.

822 B. *İki beşik* – göylə yer, pərilər və insanlar ələmi.

823 B. *Zindan əhli* – bu dünyada yaşayanlar. *Ruh əhli* – ruhanilər. Adəm ona görə saqi sayılır ki, Tanrının ona öyrətdiyi adları o, mələklərə və insanlara öyrətmişdir.

824 B. Cahan dairəsi Adəmin alış-veriş ələmi, bazarıdır, Tanrı öz yaradıcı qüdrətini ilk dəfə onun timsalında aşkarlayır.

827 B. Birinci misra Adəmin ən parlaq göz-nəzor sahibindən, yəni Həzrət Məhəmməd peyğəmbərdən peyğəmbərlik nuru almasına işarədir. Ən uca ağac – cənnət.

828 B. *Cənnət quşları* – mələklər. *Dən aldı* – bilik aldı. Mələklər Adəmə ona görə minnətdardır ki, Adəm Tanrıdan öyrəndiklərini onlara öyrətməmişdir.

831 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifdən gəlmədir: "Bütün mələklər ona (Adəmə) səcə qıldılar. İblisdən başqa".

832 B. Beytin mənası Qurani-şərifdən gəlir: "O (Tanrı) dedi: – Ey İblis, sənə nə olub ki, baş öyənələrlə birlikdə səcə qılmırsan?"

O cavab verdi: – Mən sənə quru torpaqdan, dağılmış qara gildən yaratdığına heç vaxt səcə qılmıram".

838 B. Adəmin atasız, anasız yarandığına işarədir.

840 B. Cənnətdən qovulduqdan sonra Adəmin Günəş altında yanması və dərisinin saman rənginə düşməsi nəzərdə tutulur.

845 B. Cəzalandırmaq məqsədilə buğda ağzı açıq ki, insanları udsun. *Buğdanın ağzı* – onu iki hissəyə bölən orta xətt.

853 B. Onun günahını uezbatından solmuş ismət gülünü canlandırmaq üçün Adəm yağış yağdırdı, buna görə Sərəndibə köçüb çadır qurmağı lazım bildi. *Sərəndib* – Seylon.

855 B. Rəvayətə görə əməlinədən pəşman olub tövbə qılmış Həzrət Adəm Hindistanı qırx il dolaşaraq göz yaşları tökmüş, yas, matəm rəmzi olaraq nil (lil) rəngli paltarını daim öyində daşımış və başına bəla kəşilmiş nil çöhrəli fələk yalnız bundan sonra ondan əl çəkmiş, Adəmin tökdüyü göz yaşları yerində yaşıl çəmənlər göyərmişdir.

856 B. *Fələk vuran ləkə* – yeməyə məcbur edildiyi buğda sayəsində cənnətdən qovulması.

857 B. Turan dünyasının bir hissəsi olan Xəta (Xətat, Kitay, Xütən, Qara Kitay, qədim Türklərin iki qitəni qapsayan (ehtiva edən) məskənlərindən biridir. Dəqiq xəritəsini vermək çətindir. Ancaq hər halda Himalay dağlarından başlayaraq Əfqanıstanın şimal hədudlarına, Xorasanın cənubunadək uzandığı, Tibet (türkçə: tanqut), Qaraqurum, Pəmir (türkçə ham yer – hamar yer), əsaslı türklər tərəfindən qoyulmuş Xənbəliq (Pekin) ərazilərini qapsadığı şəxsizdir.

Nizami Gəncəvi bütün türklərin o sırada Xəta türklərinin cismani və əxlaqi həsnü ilə fəxr etdiyini bildirir. Üzəqara Adəmin Xəta türkləri kimi üzəq olduğunu, Ay kimi şölə saldıqını və qışurlarını, xətarlarını tövbə papığı altında gizlətdiyini vəsf edir.

860 B. *Altıqapılı ev* – dünyanın altı cəhəti: alt, üst, ön, arxa, sağ, sol. Dini rəvayətə görə Adəm cənnətdə olarkən cənnət xəzinəçisinin ona verdiyi gül

və bitki toxumlarını qoruyub saxlamış və cənnətdən qovulandan sonra planetin hər tərəfinə səpmişdir.

862 B. *Ud* – Hindistanda bitən elə bir gözəl ağacdır ki, yandırılanda ətrafa xoş bir rəyihə saçır, buna görə mənqəldə istifadə olunan odun sırasında ayrıca yer tutur. Nizami bəşəriyyət qarşısında böyük xidmətləri olan Adəmi "ud" və "cəşək" epitetləri ilə süsləyir. Burada "cəşək" zəhmət və cəfakəşlik təmsalidir.

863 B. Bu beyt ilə Nizami bəşəriyyətə xəbə edir, onun yolunda Həzrət Adəmin nələr çəkdiyini bildirir.

864 B. Nə qədər ömrün bahar çağındasan, gəncəsen, enerjini, özünü gözəl əməllərə həsr et ki, aləq, tikan sayaraq səni bostandan, insanlıq ələmindən kənara atmasınlar.

865 B. Qocalıq ömrün son baharı, xəzan çağıdır. Buna görə gəncəliyin qədrini bil, xalq xidmətinə gəncəlikdə gücləndir! Ömrün sonu titrətmə, qızdırma, məhənat və iztirab ilə doludur.

874 B. Nizaminin fikrincə, cismani və mənəvi həsnün atributlarından biri – çəvəklilikdir. Yalnız nəfsini cəvəkləməyi bacaran, dünya yükünü çiyinə götürməyən pak nəfəslı, pak cəvəhərli insanlar çəvək və ruhən qanadlı olurlar.

875 B. Bundan əvvəlki beytdə yürüdülmüş fikrin davamıdır. Nəfsini cəvəkləyə bilməyənlər, dünya yükünü öz əhdəsinə götürənlər Qaf dağı kimi ağırlaşmış öz yerində qalır, çəvək, ruhən qanadlı insanlar isə ruzigar kimi azad və sərbəst dolaşırlar. Belələri bütün kainatın mənəvi hökmdarıdır.

877 B. Divarları aynalı otaq – bizim dünya. Bu dünyada hamı və hər şey səni gördüyü halda, səni yalnız özünü görürsən, deməli, xudbinəsen, eqoistəsen.

878 B. Nizaminin fikrincə, eqoist, xudbin adamlar diri olsalar da ölü kimidirlər, çünki hər şeydən üstün tutduqları vücudlarını cəmiyyətdən və təbiətdən özləri ayrı salmışlar.

UMİDSİZ PADŞAHIN BAĞIŞLANMASI DASTANI

900 B. *Fəni muncuqlar* – qızıl, mülk, varidat yıqmaq ələdəliyi.

İkinci söhbət ƏDALƏTLİ VƏ İNSAFLI OLMAĞA DAİR

907-908 B. Nizami kainatın əşrəfi, ən böyük yetirməsi, təbiətin nadir dərəcəsi hesab etdiyi İnsanı öz adına layiq olmağa çağırır: öz ömrünü, varlığını yalnız böyük və nəcib əməllərə, xeyirxah, bəşəri qayələrə həsr edənlərin Tanrı xəzinəsində inci kimi yaşamağa layiq olduğunu bildirir.

910 B. *Əzəli nür* – kainatı, təbiəti və bəşəriyyəti yaradan qüdrətin cəvəhəri. Nizaminin fikrincə, İnsan həmin 'gəvərdən daha çox bəhrələnməmiş,

başqa canlılardan fərqli olaraq ona idrak qüvvəsi verilmişdir. Buna görə insan canlıların şahı sayılır və bütün xilqətlər üçün məsuliyyət onun boynuna düşür.

912 B. İnsanı şərəfləndirən əvvəlki parçada yürüdülmüş fikri davam etdirir. Öz zəka, humanizm və iradə gücünə görə bütün canlıların tacı və taci-darı adlanmağa layiq İnsan kainatda öz müstəsna rolu ilə fəxr edə bilər.

913 B. *Dünya çevrəsinin dışı* – ruh dünyası. Nizaminin fikrincə, yalnız öz insan funksiyasını dərk edən zəka və iradə sahibləri ona mənəvi ömür qazandıran ruh dünyasında yaşamağa qadirdirlər. Belələrinin qiyməti hər iki cahan üzünün qaşı qiymətindədir, yəni çox yüksəkdir.

926 B. Yəni maddi varlıqları verib mənəvi sərvətləri qazanmaq imkanın var ikən nə üçün şeytana uyursan, əksinə davranırsan?

927 B. *İksir* – qədim kimyagərlərin nəzərində elə bir maddədir ki, guya onun sayəsində adi metalları qızıla çevirmək olar. Nizami demək istəyir ki, din köhrəbasının bircə qırığı da bu cür qüdrətə malik batman-batman qızıldan üstündür.

928 B. *Daş, qara torpaq* – maddi aləm, bizim dünya; *cəvahir, saf qızıl* – ruhlar aləmi, din, mənəvi qüvvət.

941 B. Müsəlmanlıq mövqeyində mətin dayanan Nizami Gəncəvi atəş-pərəstliyi (günəşpərəstliyi) rədd etdiyi üçün Günəşi mənfi epitetlə sociy-yələndirir, arsendən (siçanotundan, mişyakkdan) düzəldilmiş zərmix (topadaq) oyununa bənzədir. Aybaşı çağlarında müsəlman qadınlar, gəlinlər və qızlar namaz, oruc ayınlarından azad olduqları üçün bu oyun ilə baş qatmaq, oylənmək ixtiyarına malikdirlər.

942 B. *Doqquz mıxlı çadır* – bu dünya.

943 B. Dini anlayışa görə Həzrət Məsih (Məsiha, İsa) peyğəmbər atəş-pərəstliyi aradan qaldırmaq üçün göyün dördüncü qatına qalxmışdır ki, Günəşi öz nəfəsinin gücü ilə üfürüb söndürsün (prof. R.Əliyev).

ADİL NUŞİRƏVAN İLƏ VƏZİRİN HEKAYƏTİ

979 B. *Çiyindəki yük* – zülmün yükü.

990 B. *Günəşə at çapanlar* – Tanrıya can atırlar.

Üçüncü söhbət DÜNYA HADİSƏLƏRİNƏ DAİR

1011 B. Sam məşhur pəhləvan və qəhrəman Rüstəmin babası, Zalıın isə atasıdır. Zal anadan olanda ağ saçlı imiş. Buna görə Sam xalqa gülünc olmaq qorxusu ilə uğursuz saydığı çocuğunu bir dağ başına atıb qayıdır. Simürğ isə bunu bir at parçası bilərək yuvasına getirir. Fəqət başı tüklü olduğundan

yemir, yavruları ilə birlikdə bəsləyib böyüdür. Atası qara saçlı, oğlu ağ saçlı nüktəsi Firdovsinin "Şahnamə"sində qələmə alınmış bu rəvayətdən doğmuşdur.

1016 B. Orijinalda "su içində odlanar" ifadəsi əvəzinə "nalı oda qoymaqdan" söhbət gedir. Keçmiş cadugərlər bir şeyi, yaxud şəxsi hüzura gətirmək məqsədilə nalı oda qoyub əfsun oxurmuşlar. Nizami demək istəyir ki, ümməndə, dənizdə əziyyət çəkənlər hər cür vasitəyə əl atırlar ki, sahile çıxıb bilsinlər.

1017 B. Ən bəxtəvər insan belə sonadək tam bəxtəvər deyil, çünki ölüm-dən qurtuluş yoxdur.

1023 B. Fikrin ona görə cılız və dardır ki, nəfsinə əsir olmusan, maddi aləmdən dördəlli yapışmışsan, ruh mənəviyyat aləmindən xəbərsizsən.

1029 B. Nəbatat alimlərinin fikrincə, gül bağlarında xüsusi növlu bir tikən olur, sünbül çiçəyinin kökünü o tikana sarıyıb bir muddət saxladıqda sünbülün ötri çoxalır.

1030 B. Nizami Gəncəvi "ciyərlər dağlamış" səhranın təmsalında zalımları, zülmkar sultanları, qanlı imperiyaları qələmə alır və onların bəşər məhkəməsi önündə mütləq cavab verməli olacaqlarına hökm verir.

1041 B. Ədalətli, humanist Həzrət Süleyman peyğəmbərin dünyası çoxdan arxada qalıb, zülmkarlıq, qəddarlıq dövrü başlanıb, buna görə də cəmiyyətdə kişi yox kimidir.

SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏRLƏ QOCA ƏKİNCİNİN HEKAYƏTİ

1053 B. *Quş dililə danışmaq* – mənasız, boş danışmaq.

1066 B. Hər kəs gücü çatdı işdən ayrışmalıdır.

1070 B. Yalnız nadir qəhrəmanlar xalqın qayğısını çəkməyə qadirdirlər. Sirri hər kəş saxlaya bilməz.

Dördüncü söhbət RƏİYYƏTİN HAQQINI PADŞAHIN QORUMASI

1077 B. Bəsrelə Rəbiə məşhur zahid qadın olmuşdur. Bir gün yanar çöldə susuzluqdan baygın düşmüş bir it görür, başındakı küləhləni saçlarıyla bağlayır, quyuya dol kimi sallayır, su çıxarır. Əshabi Kəhfın yeddincisi sayılan heyvanı ölümdən qurtarır. Bu yolla övləyə mərtəbəsinə qalxır. Quranın "əl-Kəhf" surəsinin 21-ci ayəsində dini təqiblərdən çəkinib mağarada gizlənmiş altı gənc və onların itindən söhbət gedir. Sahiblərinə qeyri-adi sədaqətinə görə həmin itə danışmaq qabiliyyəti verilib. Nizami bu ayədən istifadə etmişdir.

1079 B. Yalnız erkəklik aktını yerinə yetirənlər, Nizaminin fikrinə, kişi sayıla bilməz. Kişi olmaq böyük, xeyirxah iş görmək, tərəqqi uğrunda mübarizə aparmaq deməkdir.

1088 B. Rəvayətə görə Qəznəli Sultan Mahmud (997–1030) məcusilərin (atəşpərəstlərin) mərkəzi olan Sumənat şəhərini zəbt edərkən oradakı bir atəş məbədinə dağıtmış, bundan müəssir olan möbidlərdən biri sultana ölüm diləmək üçün xələfətə cəkilmiş, sultan xəstələnmiş, heç bir dərman dadına yetməmiş, ölümünün qaçılmaz olduğu anlaşıncə ariflərdən birinin məsləhətilə möbidin bəd duasını pozmaq qərarına gəlmiş, buna görə sağaldığını yalandan bildirmiş, bəd dua pozulmuş, ölümdən qurtulan sultan böyük şənlilik ziyafəti vermişdir.

Beytin mənası zülmkarlıqdan əl çəkməyə çağırışdır.

1090 B. Su tısbağası sahilə çıxıb yumurtlayır və yumurtalarını quma basdırıb dənizə qaydır. Yumurtalar qumda qızıb yetişəndən sonra qabığı partlayıb çıxan tısbağa yavruqları özləri analarının ardınca dənizə gedir.

Beytin mənası: Əgər su tısbağası belə bir qabiliyyətə malikdirsə, onda görün mələklərdən daha yüksək mövqə tutan insan nələrə, ən azı zülmkarlığı aradan qaldırmağa qadirdir, olbətə ulu Tanrının mərhəməti sayəsində!

QARI İLƏ SULTAN SƏNCƏRİN HEKAYƏTİ

1108 B. *Abxaz qəratı* – 1139-cu ilin sentyabrında Gəncədə baş vermiş fölakətli zəlzələdən sonra şəhər dağılmış və viran görün Gəncəyə hücum edərək yağmalamış, dinc əhalini qərat və əsir etmişdir (prof. R.Əliyev).

1127 B. Xeyirxahlığın və ağ günün təmsali olan Simurğ quşu. Əfsanəyə görə Elbrus dağının əlçatmaz zirvəsində yaşadığına görə, Nizami ədalətin cəmiyyətdə yoxa çıxdığını və qalxıb yalnız Simurğ qanadı altına sığdığını bildirir.

Beşinci söhbət QOCALIĞIN SIFƏTLƏRİ

1130 B. Dörd ünsürün vəhdətini alqışlayan bu beytdə atəşlə *su* – gəncliyin, *torpaqla yel* – qocalığın rəmzidir.

1133 B. Yəni: qocalmışan.

1138 B. Nizami insan cismində gənclik ilə qocalığın çarpışdığını təsvir edir. Qara saçlar qara zənci ordusuna bənzədildiyi halda ağ saçlar ağüzlü, müdrik və müzəffər türk ordusuna oxşadılır. Nizamidə türklük paxlının, üz ağılığının, istedad və qəhrəmanlığın, ən başlıcası, humanizmin təmsalidir.

Bu qara, ağ saçların nəyi öyrədir sənə?

Gecədən yol gedirsən təfəkkür gündüzünə

beyti də bunu təsdiqləyir. Türklük, burada zəka qüvvəsi, təfəkkür gündüzü, idrak güənəsi biçimində aşkarlanır.

1143 B. *Cəmsid dövləti* – gənclik, Nizami üçün mənəvi çiçəklənmə və kamal çağları – qırx yaş dolaylarıdır.

1151 B. *Qara daş-məhək daşı*.

1153 B. Burada kafurun kimyəvi maddə kimi soyuqluğu və ağılığı qocalığın soyuqluğuna, qocanın saçlarının ağılığına təşbeh gətirilir.

1155 B. Əfsanəyə görə, günəş batarkən rəngləri çalaraq (oğurlayaraq) göyün dördüncü qatında nəhəng bir küpün içinə doldurmuş. Həmin mövqədə yaşayan İsa peyğəmbər bu böyük sərmayə sayəsində boyaqçılıq edərmiş. İsanın arxadaşları həvarilər bez ağartmaqla dolanarmışlar. Şair bezağardamlar ilə boyaqçıların münasibətinə işarə edir.

1156 B. Bu beytin dürüst elmi şərhini verən prof. R.Əliyevin yazdığına görə, paltaryuyan ilə boyaqçının yaxınlığı sübutlarından biri də budur ki, su (ab) və ay işığı (məhtab) arasında sıx bağlılıq var, çünki dənizlərdə, ümmanlarda qabarma (mədd), cəkilmə (cəzr) hadisəsi, habelə yağışların yağması Ayın hərəkətindən, dövryyəyindən ayrılmazdır.

1160 B. Bir şəxsdə rümluluq (üzəqliliyi) ilə zənciliyin (üzqaralığı) birləşməsi onun ikiüzlü olması deməkdir. İkiüzlülük, elm, maarif yolunda dərindən-qabıqdan çıxarsalar belə Nizaminin fikrinə, kəmalə yətə bilməzlər, onların alnında həmişə zalım və cahil damğası görünəcək.

1162 B. Ağaclar yazagzi çiçəkləyəndə sanki başlarına ağ tac qoyurlar, mövsüm dəyişdikdə isə başqa rəngə düşürlər.

Beytin mənası: Kainatın əşrafı olan insan bu cür davrana bilməz, o bir rəngli, bir sifətli olmalıdır.

1168 B. Müstəqim mənasından başqa beytin məcazi mənası budur ki, dörd ünsürün; torpağın, odun, havanın, suyun vəhdətini alqışlayır. Təbiətin və cəmiyyətin bu özülə söykəndiyini bildirir.

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HEKAYƏTİ

1178 B. Əmirilər, sərkərdə və qəhrəmanlar basıldıqda (məğlub edildikdə), ölüm məqamının yaxınlaşdığını hiss edincə vəsiyyətlərində arzu edərdilər ki, məzarlarının üstü həmin qocanın kəşdiyi kərpicləri ilə götürülsün. Bu halda onlar ümid bəsləyirdilər ki, bu sipər (bu kərpiclər) onları himayə edəcək, qəbir əzabından qoruyacaqdır.

1183 B. Birinci misradə yer səthi qalxana, torpaqqazan bel isə qılınca oxşadılıb (prof. R.Əliyev).

1188 B. *Könlər yük daşıyır* – Zülmə boyun oyanlar, təslimçilər və fərarilər özlərinə layiq rəzil həyata məhkumdurlar. Mən belələrinə nifrət bəsləyirəm, öz zəhmətimlə dolanıram.

1196 B. *Bu göy rəngli pərdə* – səma, fələk.

Müvəqqəti vücud – insanlar.

Beytin mənası: Yalnız insanlığa xidmət yolunu tutan insanlar yaşamağa və mənəvi ömrə layiqdirlər. Qalanları müvəqqətidirlər və həddindən artıq olduqları üçün görəksizdirlər. İnsanlıq özünü özələ həsr etməkdən başlanır. Belələri ədəb nuru ilə parlayan gözlərinin gövhərini başqalarının xidmət kamərinə dikiblər.

1198 B. Bu pərgar nöqtəsində, bu dönüb dolanan dünyada elə bir vücud yoxdur ki, müəyyən bir işlə məşğul olmasın.

1199 B. *Neçə yəhərli at* – fələklər, göylər, ulduzlar. *Süvarilər* – insanlar.

Beytin mənası: Kainatda hər şey insan üçün yaradılıb. İnsan öz zəka gücü sayəsində ulduzlara köhlən kimi yəhərləyib çapa bilər, deməli, bütün kainat onun hökmündə, iradə və ixtiyarındadır.

1200-1201 B. Nizaminin fikrincə, Tanrı hələ "Ol!" (Kun!) əmri ilə kainatı yaratmaq ərafəsində İnsanı düşünmüş, kainatı İnsan üçün xəلق etdiyini qərarlaşdırmışdır. Buna görə Nizami insanın və məhəbbətin hər şeydən qədim, qocaman və əzəli olduğu fikrini qətiyyətlə bildirir.

1202 B. Yəni yaxşını yamandan, gözəli eybəcərdən seçmək üçün sənə iradə və ixtiyar verildi.

1203 B. Quş dəni necə dönləyirsə, əcəl də sənə eləcə dönləyib torpağın kamına çəkəcəkdir. İndi ki belədir, gözəl yaşamağın yolunu öyrən, maddi aləmi müvəqqəti say və mənəvi aləm üçün yaşa!

1204 B. Leş yeyən kərkəs və quzğun kimi yaşama, təbiəti çıarmaqlayan bu quşları tərəkət et və onların hamısının başı üstündə yaşa, ruh, paklıq, nəcətvericilik timsalı Simürğ kimi qanadlan!

1205 B. *Cən qəfəsindəki quş* – ruh, Nizaminin fikrincə, insan özü gəldigədən xilqət olsa da, ruhu əbədi, ölməzdir. İnsan cismində yaşasa da, özü bu cismədən xeyli yüksəklərdə durur.

1211 B. İki aləm: maddə və ruh aləmi.

1214-1216 B. Nərgizin gözlərinə sürmə çəkən dan yelləri, misə qızıl rəngini verən kimyəvi iksir olduğu kimi insanı da insan mərtəbəsinə qaldıran onun ruhudur. Ürəkə yerləşən ruhunun gücünü dərk edə bilsən, sən bütün kainatın sultanı, hökəmranı ola bilsən. Bəşəriyyətin ən böyük sərvəti olan elm və bədii söz də ruhun yetirməsidir, idrakın hər cür təhəllüfə də. Yalnız ruhuna xidmət et!

1217 B. *Ceyran göbəyi* – ceyranın müşk vəzləri. "Müşk" deyilən ətirli maddə burada yerləşir.

1219 B. Ceyranın dərisi nisbətən yüngül, zərif və möhkəm olduğuna görə qədimlərdə bundan kağız yerinə istifadə olunarmış. Dəri, gön üstündə məktub yazılmış. İlk kitablar dəri-gön vəərəqlərdən ibarətmiş.

1222 B. Gecədən səhərə doğru yürü, dan yeri sürdüyn köhlənin ağ nali kimi şəfəqlənsin. Yəni ibadətə məşğul ol, şualardan yaralanan səhər kimi ahın, nələni ürəyini yaralasan, nələ qılıb Tanrıya yalvar, səhər namazının nuruna bürün!

1231 B. Prof. R.Əliyev yozumuna görə, bu beytin ikinci misrası Qurani-şərifin "ət-Tələq" surəsinin yeddinci ayəsinin tərcüməsidir. Ayə belədir: "Tanrı hər sıxıntıdan sonra genişlik (asanlıq, şadlıq) gətirir".

OVÇU İLƏ İTİN VƏ TÖLKÜNÜN HEKAYƏTİ

1233 B. Ovçunun elə bir cəld, yavuz sort və çevik qaçan iti vardı ki, Günəş şüası belə ona çata bilməzdi, buna görə it işıq sürətində nöqsan tutardı. Prof. R.Əliyev yazır ki, şair "ahu gərəftən" mürəkkəb felini ustalıqla oynadıb şairinə məcaz yaradır. Həmin felin ilk mənası "ahu tutmaq", digər mənası isə "irad tutmaq" deməkdir.

1240 B. *Arpa* – ən kiçik çəki vahidi. *Dirham* – çəki vahidi altı danka bərabərdir: Hər dank iki karat, hər karat isə dörd arpa çəkisindədir.

1247 B. Köhnə təbiətlərin fikrincə, yağlı xörək ziyandır, səfəraya gətirib çıxarır.

1254 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifin "ət-Tələq" surəsinin yeddinci ayəsindən gəlmədir: Həyatda, insan varlığında hər bir qəmdən, kədərdən sonra fərəh və şadlıq gəlir.

1261-1265 B. Beytlərdə yəqin anlayışı fəlsəfi termin kimi işlədilib. Mənası əqidədə möhkəmlik, sabitqədəmlik, özünə inam və qüdrət deməkdir. Nizami haqqa inamında qətiyyətli olmağa çağırır.

1270-1271 B. Yəqin əhli misilsiz, *kamil* – onlar, *naşı* – biz. Yəqin əhli kamil insan simvoludur. Onlar Qurani-şərifin haram elan etdiyi şərabi içdikdə belə halallığı nuş edirlər, bu nemətə bal dadı gətirirlər. Çünki müstəqil şəxsiyyətə malikdirlər və nəyin halal, nəyin haram olduğunu bizzdən yaxşı bilirlər.

Yeddinci söhbət İNSANLIQ MƏRTƏBƏSİNİN BÜTÜN XİLQƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

1279 B. Nizaminin fikrincə, İnsan kainatın əşrafidir və əslində Tanrı kainatı İnsanın şərifilə yaratmışdır. Ay, Günəş, bütün soyayarələr və bütün nemətlər İnsana xidmət naminə xəلق olunub. Buna görə İnsanı təbiətin nazlı yavrusu adlandırmaq olar. Qurani-şərifin "ət-Tin" surəsinin dördüncü ayəsində deyilir: "Biz insanı ən gözəl şəkildə yaratdıq. Buna görə insan bütün

xilqətlərdən daha kamil olması müqabilində nəcib, xeyirxah, humanist olmalı, özündən aşağı pillədə duranların hamısı qarşısında məsuliyyətini, cavabdehliyini daim dərk etməlidir. İnsan bütün flora, fauna aləmini, bütün təbiəti sevib qorumağa, yaşatmağa borcludur. Onun başlıca məziyyətlərindən biri cəmiyyəti kamilləşdirmək və təbiətlə cəmiyyət arasında üzvi əhəngdarlıq yaratmaqdan ibarətdir.

1280 B. Bu beytdə Nizaminin humanizm konsepsiyasının məzhi verilib. Tanrıdan öyrəndiyi "adlar elmi"-ni və bütün bəşəri təcrübəsini Adəm öz törəmələri üçün qoyub getmişdir. İnsan bu məsuliyyəti və kainatın əşrəfi olduğunu dərk etməlidir.

1280-1283 B. İnsan özəli dayədən süd əmməyincə qənd, şəkər dadıb, yəni xilqətə gözəl, ulvi, humanist yaradılıb, suyu şirin və qanı şirin xəlq olunub. Məgər bundan böyük yaxşılıq olar? İnsana yalnız mənəvi üstünlük, idrak adlı misilsiz töhfə deyil, həm də cismani üstünlük verilib. Bütün xilqətlər ilə müqayisədə ən kamili, ən gözəli İnsandır!

1286 B. Nizaminin fikrinə, bütün heyvanlar və quşlar və ümumən, canlı-cansız təbiət İnsana xidmət üçün yaradılmışdır. Buna görə insan öz xidmətçisinin qədrini bilməli, flora, fauna aləmini, ümumən, təbiəti qorumaqlıdır.

1294 B. Ay gündüzlər pərdəli gəldiyi, görünmədiyində halda, gecələr görünür, deməli pərdəsiz qalır.

1295 B. Gecə hər şeyi öz qaranlıq pərdəsi altında saxladığı halda dan yeri – sübh bu pərdəni aradan qaldırır və bütün gizliləri fəş edir.

1296 B. Yəni Bal arısının sirləri bəzən elə sirr olaraq qala bildiyi halda, sən heç bir sirin bəşəriyyətin nəzərindən yayınmır. Bal arısının gül pərdəsi dəyişsə, bütöv olduğu halda, sən fəza, fəlakət, göy adlı pərdədən şən-şən, göz-gözdür. O gözəl hər şeyi apaşkar görür.

1297 B. *Hörümçək toru* – ağgözlük, nəfs, tamah toru, şöhrət, sərvət düşkünlüyü.

1298-1299 B. *Pərdə ardında Tanrı arənləri* – ilahi qüvvələr. *Pərdə dərindən çıxmaq* – din yolundan çıxmaq.

1304 B. Sən heç olmasa qırx gün riyazət cəbrinə qatlaşa bilsən, bədənini cürbəcür ehtiraslardan: sərvət, şöhrət, qadın düşkünlüyü və ağgözlük azarı kimi müxtəlif xiltərdən təmizləməyi bacarsan, ruhun yuvası, qaynağı olan könül kimi, can kimi paka çıxarsan (prof. R.Əliyev).

1311 B. Ucuz ehtiraslardan qışmaq demirçixanaya getmək və od kürsinə yanaşmaq kimidir: üstünə çınqıllar səpələncək, bəlkə də səni yandıracaqdır. Zəka və təfəkkür, insanlığa xidmət ardınca getmək isə ətər dükana varmağa bənzər. Bu halda sən düşüncə və idrak rayihəsinə qər qılacaqsan!

1318 B. Məhəmməd peyğəmbərin əmisi Əbu-Talib islamıyyəti qəbul etmədiyinə görə əslində cəhənnəmə vasil olmalıdır. Lakin Həzrətlə qohumluğu onu əsfələsəfilin atəşindən qoruyur. İslamı qəbul etməsə də, Əbu-Talib nəcib, xeyirxah kişi olmuş, Həzrət peyğəmbər onun xətrini istəmişdir.

1325 B. Ahunun belinin dərisi sər, qaba olduğu halda, qarnının dərisi, xüsusilə göbək ətrafı hamar, incə və yumşaq olur. Şah əlindəki kamanın kırığını o qədər darddı və sürtdü ki, ceyranın göbəyi kimi yumşaldı və öz atını (Rəşşini) odlanmış ciyəri kimi qızıqdırdı.

1330 B. Kaman dila gəlib deyir ki, bu ceyran yavrusu sən nəzərinin himayəsində irəliləyir. Kimin cüroti çatır ki, sən diqqətində, zircində tərəf ox tuşlasın?!

1331 B. Sən çağlıcasan, şahim, məgər razı olarsan ki, sən ceyranı ovlasınlar, dərisindən dəf düzəldib öz-gələrlə çalsın?! Yaxud dümbək çalanların əlləri ilə döyəclənsin?! (prof. R.Əliyev).

1336 B. Mənası: Hər kim öz xalqına, bəşəriyyətə sədaqətlə və təmən-nasız xidmət etməyi bacarırsa, o, xəzinə sahibi olacaqdır.

Səkkizinci söhbət YARADILIŞIN HÜSNÜNƏ DAİR

1341-1342 B. Yəni insanlıq və kainat yaradılmazdan öncə varlıq bomboş və olduqca yoxsul idi. Prof. R.Əliyevin elmi açıqlamasından aydınlaşır ki, bu məqamda Nizami məşhur yunan filosofu Ərəstunun yaradan və yaradılmışlar arasındakı fəsilələri öyrənmək üçün icad etdiyi on qatlı (mərtəbəli) əql nəzəriyyəsinə bəhrələnməmişdir: birinci əql, küll əql, fərdi əql və sair.

1348-1350 B. *Axar su* – hərəkətdə olan göy, yaxud onun qar, yağış yağdırma şəkəri. Yəni Tanrı öz kəraməti ilə yerləri, göyləri hərəkətə gətirməklə, səni su ilə gilin vəhətdindən yaratdı. Sən bir toz zərrəsi kimisən, dünyanı tutsan da, yəni zərrəciyə çevrilib yox olacaqsan, bir cüz ikən küllə qovuşacaqsan. Səndə nəfs, tamah, sərvət, şöhrət düşkünlüyündən ibarət o qədər kirli ehtiraslər var ki, dünya sensiz çağlarını şükranlıqla xatırlayır.

1355 B. Əski astronomiyaya görə, göydəki on iki ulduzlar topasından biri sayılan Cevza, yaxud baş-başa vermiş iki qızıcığaz şəklində Əkizlər bürcü Hava bürcü hesab edilir. Buna görə soyuqdəymə və qan aldırma hadisəsi ilə əlaqələndirilir.

1356 B. Keçmişdə Ay tutulanda təsti, ləyəni döyəcləyib, yaxud mis qapaqları bir-birinə çırpıb haray-həşir qoparırdılar. O çağlar sən yox idi, deməli, təst də sənə mənasız hay-küyün, döyəcləməyin ucbatından zərbələr yemirdi.

1357 B. Dini əsatirə görə Harut və Marut adlı iki qılman tərəfindən yoldan çıxarılan əli qavallı gözəl musiqi və şənlik ilahəsi Zöhre ayağı sürüşgənliyinə görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılmış, yerdən göyə qovulmuş, Venera

ulduzuna çevrilmişdir. Onu yoldan çıxaran Harut və Marut isə qanaddan möhrum edilmiş və Babilistanda bir quyuda başısağlı halda asılmışdır.

1360 B. Sən dünyaya gələndən sonra ulduzları gözə gətirdin və bəd nə-zorinlə onların şən gəcələri üstündəki bayrağın ulduzunu qırdın (prof. R.Əliyev).

1363 B. *Səhərin məşəli* – günəş. *Sübhü sadıq* – buludsuz, dumansız, parlaq sübh. *Fərrî kazib* – yalançı şofəq, yaxud alatoran sübh.

1364 B. Sən ki göylərə bunca əzab, əziyyət vermisən, gör nə qədər mis-kindir ki, hələ də sənə səcdə qılır, sənə xidmət etmək üçün belinə kəmərlər bağlayır!

1365 B. İsa peyğəmbərin təliminə görə “insan ruhun səmərəsidir”, şair buna işarə ilə bildirir ki, eşit, inanma, çünki bunlar ürəyin yox, dilin sözdür (prof. R.Əliyev).

1366 B. Sən daşdırdığın İnsan adına layiq deyilsən. Tacın başından daha qiymətlidir. Elə bir itdən ki, boyunda gözdirtdiyin xalta belə səndən bahalıdır. O qədər eşşəklik eləmişən ki, qarşındakı arpa-saman torbasına da layiq deyilsən. Nizami bu cür ittihamlar ilə sürürkən insanın heyvansal mahiyyətini, acgözlüyünü, sərvət və şöhrət düşkünlüyünü, ruh və mənəviyyət zənginliyi qayğısı çəkmədiyini ifşa edir.

1367 B. *Laqqırtı evi* – dünyamız.

1368 B. *Bircə ovuc torpaq* – bədən. *Bircə gil qırığı* – bədən, cism, can-yuvası – ürək olan ruh aləmi.

Beytin mənası: Sən bədənini yaşatmaq naminə ruh aləmindən əl çəkdin. O dünyanı atdın, yalnız bu dünyanı tutdun.

1370 B. Nizami Gəncəvi yenə insanın maddi aləmə aludəliyini və mənəvi aləmə biganəliyini rüsvay edir. Maddi nemətlər sırasında fındıq soyuducu maddə sayılır.

Beytin mənası: Sincab kimi çevik mütəhərrik, qaynar beyin, alovlu zəka sənə ona görə verilmişdir ki, öz ruhunun qayğısını çəkəsən! Amma sən əksinə davrandın, fındıq rəngli torpağa bağlanmağınla onu soyutdun, korladın, öz qanadlarını qırdın. Özünü dəli, divanə etdin.

1371 B. “Ölməmişdən əvvəl ölün!” – Əl çəkin zülm etməkdən, yırtıcı ehtiraslardan, acgözlükdən, sərvət və şöhrət düşkünlüyündən. Əl çəkin!

1372 B. Dünya budaqdan budağa atılıb sənəninlə oylənən sincab deyil, qədrini bilməsən, yaşamağı bacarmasan, səni kamına çəkən əjdahdır, yırtıcıdır, gecəsi, gündüzü kimi ikiüzlüdür, yəni aldadıcıdır.

1373 B. Dələ yalnız pişikdən qorxur. Sən ki pişik deyilsən, dələduzluqdan, pişiyi qorxutmaqdan, alçaq ehtiraslar ilə oylənməkdən əl çək! Gecə-gündüz kimi tülkülik etmə, ikiüzlülükdən əl çək!

1374 B. Ovçuların dediyinə görə maralı ceyran və cüyürü asan ovlamaq üçün aslan heyvanların üz tutduğu çeşmənin, yaxud ırmığın ətrafına selik tökür. Buradan keçən heyvanlar selik sahibinin, aslanın qoxusunu alan kimi öz-lərini itirir və yırtıcıya təslim olurlar.

1377 B. Qədimdə şəkər qamışından hazırlanan xüsusi tabaşir susuzluğu yatırmaq vasitəsi sayılmışdır. Bunun üçün şəkər qamışını yığıb xırmanda alışırdılar, yanib kül olmamış üstünə torpaq atar, söndürür və içindəki ağ kristalları yığmışlar. Bu ağ kristallar susuzluğu yatırmaq vasitəsi kimi işlədilmişdir. (prof. R.Əliyev).

1380–1381 B. Dünya malına aludəliyin, nəfsin, təməlin ucbatından dil-xorsan, saralmısan. Onillik sirkə içibmiş kimi üz-gözünü turşudursan. Heyhat, sən az qala yüzillik acgözlüyünü onillik sirkə apara biləmi? Səfranı sirkə ilə müalicə etsələr də, bunun sənə xeyri yoxdur.

1382 B. Dədən Həzrət Adəmin qanı yeddi qatlı göylərin sürfəsində ikon ey yeddi çörək kömbəsinə bənzər yeddi səyyarəyə əl açıb dilənən İnsan, eyib deyilmi, nə üçün abırını-həyanı tökürsən! Yətdir, üzünün suyunu tökmə!

1387–1388 B. Ey yırtıcı nəfsinin yağında yanib, qovrulmuş İnsan! Nə qədər ki sağsan, bu cahan mətbəxinin ocağında quru odun kimi od tutub yana-caqsan, o dünyada isə səni yalnız cəhənnəm alovları gözləyir.

Doqquzuncu söhbət

DÜNYA QAYGILARINDAN QURTULMA BƏHSİ

1422 B. Biz kainatın əşrəfi yaranmışıq. Bütün başqa varlıqlardan fərqli olaraq bizə düşünmək və dünya bilməçələrini qavramaq, anlamaq istedadı verilib. Yeddi qat göylərin sirlərini açan da bizik, fələyin əbəcd-dini, əlifbada hərflərin düzlüyü qaydasını Yer üzündə yazıb oxuyan da biz!

1430 B. Sən qeyri-müəyyən bir nur damlası idin, Tanrı səni xəlf etdi, öz təfəkkürün ruh qüdrətin sayəsində Quzu (Həməl) bürcündən də yuxarılara ucaldın, bəxtəverlik elçisi hümə quşu sənə uca başın üstündə qanadlarını girdi.

1431–1435 B. Bir nur damlası ikon göyde sənənin uçuş meydanının ucuz-bucaqsız idi. Getdiyən yolun da sonu görünmürdü. Göydə aciz, avara qalıb yerə endin, gil ilə, su ilə birləşib xəlf olundun. Lakin yenə narahatsan. Bəzən Günəşi özünə doğru çəkir, bəzən də Günəş mövqeyinə yüksəlmək istəyirsen. Yer yuvarlağı dar gəlir sənə. Bircə ip üstündə oynamaq səni təmin etmir. Arzu və təfəkkür, ruh və könül səni yeni-yeni xariqələrə haraylayır, başqa iqlimləri kəşf etmək, ucalmaq səvdasındasən. Heç yanda qorax tuta bilmirsən.

1436 B. Kamil insan özünün bütün qüvvəsini, bədən və idrak enerjisini bəşəriyyət və tərəqqi naminə xərcləyir, özü üçün yox, öz-gələcək üçün yaşayır.

Buna görə müflisdir. O, qədim və köhnədir, çünki ruhu özündən əvvəl gəlib dünyaya. Təzədir, çünki bədəni ruhundan qat-qat gəncdir, dünən doğulub.

1437-1438 B. *Yavrusunu öldürən ana* – dünyamız. Ata öyüdləri – Həzrət Adəmin öyüdləri, günaha batmamaq və tövbə etmək tələbləri.

Beytin mənası: Səni maddi dünyaya bağlayan yirtıcı ehtiraslarından əl çək, mənəvi aləminin qayğısına qal! Atan Həzrət Adəmin yolu ilə get! Günahlarından əl çəkmək üçün tövbə qıl, təmizlən, pak ol!

1440 B. *Hədə keçən günlər* – zülm etməyə, ucuz ehtirlərə, sərvət, şöhrət, düşkünlüyünə sərf olunan çağlar. Bu hədə günlərin yerini doldurmayan yeganə çarəsi tövbə qılmaq, din yoluna qayıtmaq və gözəl yaşamağın qaydalarını öyrənməkdir.

1448 B. Bu beyt bizi Adəm gilin qırx günə yönləndirir, uşağın ana bətnində doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz saniyə yetişməsi və insanın yalnız 40 yaşında az-çox kəmələ yetməsi barədə düşüncələrə səvq edir.

1449 B. Ölürük, adımızı yeni doğulan uşaqlara, rütbəmizi, yerimizi başqa insanlara tərk edirik.

1450 B. Dini etiqada görə, İnsan qiyamət günü mizan-tərəzi və haqq-məhkəmə qarşısında bu dünyadakı əməlləri üçün hesab verməlidir, buna görə o, haqqın hökmü ilə dirildilir və məhkəməyə götərilir.

TÖVBƏSİNİ POZAN ZAHİDİN HEKAYƏTİ

1460 B. Alnımdakı yazı məni Kəbədən meyhanəyə atdı. Halalımdan əl çəkib harama qurşandım. Paklıq əlimdən çıxdı, çirkəbə batdım, insanlıqdan əl çəkib nəfəse, tamahə uydum.

1470 B. Ulu göylər daim öz qasırğaları, ildırımları və göy gurultuları ilə yatmış insanı ayılmağa, xəbərdar etməyə çalışır ki, ömürdən sonra da başqa bir mənəvi ömür var. Onu düşün! Öləndə yatmaq eyib deyil. Həyatda yatmaq isə eyibdir. Ayıl! O dünyaya köçmək üçün əzuqə yığ, mənəvi ömrünü uzatmaq üçün çarələr tap.

1473 B. *Gecə yarı* – ömür yarı.

Onuncu səhbət DÜNYANIN SONU HAQQINDA

1476 B. Prof. R.Əliyev yazır ki, onuncu qoşmanı Nizami Gəncəvi Sultan Səncərin (1117-1153) məşhur saray şairi Əvhəddəddin Ənvəri (vəfatı: 1188) və bir böyük Xorasan münəccimi tərəfindən xəbər verilmiş tufana həsr etmişdir. Ənvərinin və onunla rəydaş olan ulduzşünasların 1176-cı ildə verdikləri xəbəre görə, 1186-cı ilin yayında iki nəhs səyyarə – Saturn ilə Mars Tərəzi

(Mizan) bürcündə qarşılaşacaq, bunun nəticəsində Ay tutulacaq və böyük tufan qalxıb Yer yuvarlağı ilə fəlakətləri alt-üst edəcəkdir. Nizami o çağın bir çox alim və ulduzşünasları kimi bir müddət Ənvərinin nəhs fəlinə inanmış, onların yalançılığına belə olandan sonra isə fəlin puçluğunu sübuta çalışmışdır. 1186-cı ilin yayında nəzərdə tutulmuş gündə nəinki heç bir tufan, qasırğa baş verməmiş, əksinə, hava çox mülayim və xoş keçmişdir. Bu halda camaat Ənvərinin təqib edərək ələ salmağa başlamışdır. İndiyə qədər araşdırıcıların diqqətini cəkməmiş bu fakt “Sirlər xəzinəsi”nin yazılması tarixinin dürləşdirilməsində ciddi əhəmiyyətə malikdir.

1488 B. *Bircə ovuc torpaq* – insanın cismi.

1491 B. *Qəm küpü* – Yer kürəsi. *Matəm yaşılı* – Yer kürəsini əhatə edən fəza, göy.

Beytin mənası: Kənd bu dünyanın fitrətindədir, çünki kainatın əşrəfi olan İnsan gəldi-gedəkdir, mahiyyətə nakamdır.

1492 B. Qəm küpünü (Yer kürəsini) torpaqdan təmizləmək onu fəlin Yer kürəsi funksiyasından azad edib göyə, səmaya çevirmək deməkdir. Başqa sözlə desək, burada səhbət maddi ələmə aludəlikdən, acgözlükdən, şəhvət-pərəstlikdən və s. eybəcər ehtirlərdən əl çəkib səfalımaqdır, göylər kimi pak olmaqdır, mənəvi səmaya qovuşmaqdır gedir. Buna qədər olmayanlar çərxin qarşısında məğmun, aciz bəndələrdir, üzqara adamlardır.

1493 B. *Yeddi nəhr* – yeddi səyyarə. *Dumanlı çevrə* – dünyamız. Beytin mənası: Dumanlı çevrədən, ələyinizi mürdarlayan dünyadan, maddi ələmdən qurtulmağa, bulaşmış ehtirlərdən təmizlənməyə, pak olmağa çalışın, səyyarələr dünyasına, mənəviyyat ələminə can atın!

1494 B. Bir halda ki, mənəvi ələmdən bunca xəbərsizsiniz, onda əl çəkin bu maddi ələmdən, qara bir xətt ilə damğalayın Yer kürəsini, yeri-göyü alt-üst edin, alın, çıxarın səmələrin əynindən ulduzlar ilə düymələnmiş geyimini!

1498 B. Bütövlükdə göylər əzəmətli bir sədəfə bənzərsə də, əsil sədəf deyil, gözləri ulduz kimi ışıldayan yirticidir.

1500 B. Keçmiş münəccimlərin fikrincə, ulduzlara hədsiz diqqət yetirmək ziyandır. İlan zümrüd şöləsindən kor olduğu kimi ulduza baxmaq ölçüsünü itirmiş insan da ziyan çəkə bilər.

1501 B. Göylər zahirən sədəfə bənzərsə də nə şöləsi var, nə də içərisinin sağlam dürlü, gövhəri. Ulduzlardan ibarət min-min gözü olsa da, kordur.

1505 B. *Qəbir* – dünyamız *Dəmin bacası* – dünyamızın ən uca nöqtəsi, məsələn, Everest.

Beytin mənası: Dünyada ölüm hadisəsinin qarşısını almaq mümkün deyil. Dünya fəvqündə dayanmaq da qeyri-mümkündür. Qurtuluş yoxdur.

1506 B. Sərsəmlər, epileptiklər sağalmağa üçün, klassik təbiblərin göstərişlə qapısı, pəncərəsi bağlı qaranlıq odalarda yaşar və gün işığı görməzlərmiş (prof. R.Əliyev).

1510-1512 B. Təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarını, çorxin girdişini, onun tələdən nazik, sapdan incə hərəkət yollarını anlamaq, dərk etmək dünyada hər kəşiyə müəssər deyil, çox çətin, zor işdir, bəlkə də qeyri-mümkündür. Sən tükün ucundan da incə olan bu mətləbləri dərk etməyə girişsən, mətləbə çatacağına əmin olma, işin gedişi səni xəmərdən bir tük kimi kənara atar.

1515 B. Başında papağın varsa, kişisənsə, deməli, ulvi bir məram tapınmalı, baş əyməli, bu məram yolunda can yandırmağın. Belində kəmərin varsa, deməli, bu, xidmət kəməridir, qulluq etməli, insani borcunu yerinə yetirməlisən.

1517 B. *Həyat ocağının söləsi* – Günoş.

1523 B. Nəfəs iki mənada işlədilib: 1. Nəfəs. 2. Ah-nalə, qarğış (prof. R.Əliyev).

Başqalarının eybini göstərsən, əks-hücuma keçər, səni ləkələməyə çalışsalar. Nəce ki, aynaya nəfəs dəyəndə ayna dumanlanır, ləkələnir.

1528 B. Nizami Gəncəvi hər hansı canlı və cansızda, təbiət, yaxud cəmiyyət hadisəsində ilk növbədə gözəli, yaxşını, müsbəti görməyə və bu barədə danışmağa çağırır. Tovus quşunun əlvan güllər kimi rənglər sərgisini görmədiyən halda yalnız çəlimsiz, eybəcər ayaqlarını görmək, yalnız bu barədə danışmaq sonə yaraşmaz və hətta eyib gətirər.

1529 B. Nizami bundan əvvəlki beytdə dediyini təkrar edir və bir az da zənginləşdirir. Çirkində gözəli, adıda ülvini, qarada ağı görə bilmək, kəşf etmək yalnız müdrik kişilərin hünəridir.

İSA PEYĞƏMBƏRİN HEKAYƏTİ

1537 B. Əntiq Romada və Yunanıstanda eyvanları dürlü quş və heyvan rəsmləri ilə bəzəmişlər. Şair həmin adətə işarə vuraraq Həzrət İsa peyğəmbərin dili ilə bildirir ki, bu it vaxtilə o qədər mahir, çevik, qüdrətli şikarcı olub ki, sahibinin şəklini eyvanına çəkdirib.

1542 B. Dini anlayışa görə, Tanrı doqquz fələyi ona görə yaradıb ki, insanların eybinin üstünə pərdə çəksin və mələklər insanın yalnız savab işlərini görsün, günahlarını tam müşahidə etməyə macal tapmasınlar (prof. R.Əliyev).

1543 B. *Hələqə* – xalta, köləlik xaltası. Şair deyir ki, bu dar, üzükvarı dünyada hər şey sənə boynuna köləlik xaltası taxmaq, səni nökrə, qul görmək istəyir. Əgər özün də bunu istəyirsənsə, deməli, kişi deyilsən, qulsan.

1544 B. Qədim münəccimlərin dediyinə görə, Sürəyya ulduz topası Böyük köpək bürcünün xaltası mövqeyindədir, daha doğrusu, ikinci birincidə yerləşir. İkinci misra eşşəkdən yalnız yük daşımaq üçün deyil, həm də nəq-

liyyat vasitəsi kimi istifadə edən İsa peyğəmbəri yada salır. Şair özünün vəsf və ifşa obyektə olan qəhrəmanını – İnsanı xalta gözəldirməyə, eşşəklik etməyə çağırır.

1547 B. Yəni Nizaminin dördüncü çökmək sonə qalmayıb.

On birinci söhbət DÜNYANIN VƏFASIZLIĞI HAQQINDA

1552 B. *Qəm gəməsi* – dünyamız. *Yük* – yığdığı var-dövlət. Aydındır ki, nə qədər çox var-dövlət yığırsansa, gəməyə yükün bir o qədər ağır olacaq və tufan, qasırğa başlananda ilk növbədə yükü ağır olanlar batacaq.

1561-1562 B. O dünyanı bu dünyaya satma. Mənəvi aləm, ruh dünyasını kaftara bənzəyən bu maddi aləmdən üstün tutmağı bacar!

1569 B. Orijinalda Nizami "hərislər" əvəzinə "duzsuz"lar məcazını işlədir. *Bu səhra* – dünyamız.

Beytin mənası: Yalnız kabab və şorab düşkünləri, hərislər və tamahkarlar bu səhranın, bu dünyanın od rənginə, zahiri parıltısına uyurlar. Düz və duzlu adamlar isə yanib kabab olurlar.

On ikinci söhbət DÜNYAYA VİDA

1607 B. Bu dünyanı at, o dünyanı tut. Bu dünya tor kimidir, qoy o tora dən yemək istəyənlər düşsün.

1610 B. Ölmək orfəsində ağla. O göz yaşından göyərən çəməni, yaxud fidan sənə başlanmağının rəmzi kimi yaşar, ruhunu yaşadar.

1611 B. *Dəvə xislətli olmaq* – oynamağı, gülməyi, sevinib rəqs etməyi bacarmaq. *Dəbbə* – içərisi otlə və saman ilə doldurulmuş xaral. Bu xaralı filin ayağı altına atarmışlar ki, onu döyüş meydanına çıxmağa hazırlasınlar, düşmənləri bu xaral kimi tapdasın, əzişdirsən. Sonralar bu ifadə məcazi mənə qazanmışdır. "Fil ayağı altına dəbbə atmaq" – boş yerə haray-həşir salmaq anlayışının sinonimə çevrilmişdir.

Beytin anlamı: Ölüm məqamı çatanda sevin, şadlan, dəvə kimi rəqs et ki, bu dünyadan üzürlüşüb o dünyaya gedirsən. Bunu bacarmasan bəri haray-həşir qoparmağı unut, ölümünü cəsur, mərd qarşıla!

1615 B. *Bu natəmiz torpaq* – dünyamız.

Beytin mənası: Dünyamız bütünlükdə natəmizdirsə, orada təmizlik aramaq hədəf deyilmi? Natəmizlikdən əl çəkib təmiz, pak ruh dünyasına qanadlan! Könlünü yalnız bu yolla saf su kimi paka çıxara bilərsən.

1616 B. O dünyaya yüngül, asan getməyini istəyirsənsə, bu dünyada yığdıqlarını payla, bəxş et ki, çevikləşsən, son mənzilə uça-uça gedəsən.

1621 B. *Bu çevrə sınırı* – dünyamızın sərhədləri.

Beytin mənası: Maddi aləm hüdudlarını qıra bilməsən, mənəviyyat dünyası səni öz oxlarına hədəf qılacaq, ulduzlarını sənə tuşlayacaqdır.

1622 B. *Gecənin, gündüzün cızığı* – ömrün hüdudları. *Bu çevrə xətti* – dünyamızın hüdudları.

Beytin mənası: Maddi aləmə bağlı ömrün hüdudlarından kənara çıxmağı bacarsan, dünyamızın hüdudlarını da vurub keçəcəksən, yeni dünya – ruh və mənəviyyat aləmi qazanacaqsan.

1627-1629 B. *Dolaşq kələklər* – fələyin kələfləri.

Beytin mənası: Özünün ruh və zəka qüdrətini dərk etməmiş və istedadını bəşəriyyətə həsr etməyə qadir insanın böyüklüyü qarşısında fələk heç bir şeydir, hətta ilan kimi qvrılıb açılısa da acizdir.

1641-1642 B. Bu mətndə “şəker” sözünün ikinci, məcazi mənası bilikdir, elm, tədbir, şirin dil kimi ülvî anlayışlardır. Nizami deyir ki, qızıla, yaxud şöhrətə, sərvətə, var-dövlət yığmağa susuzluğunu, təşnəliyini yalnız və yalnız zəka, tədbir, səbr, təmkin sayəsində söndürə, öldürə bilərsən. Necə ki, gündüz gecəni öz nuru ilə boğub öldürür, yaxud tədbirli filosof əfsun oxuyub təqdim etdiyi çiçəklə öz rəqibinə qalib gəlir.

ÇƏKİŞƏN İKİ FİLOSOFUN DASTANI

1656 B. *“Nuşiqiya”* – novruz otu deyilən bitkidən hazırlanmış məlhəm (“Bürhani qatı”).

1667 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifin “əl-Ənam” surəsinin 77-ci ayəsindən iqtibas olunub: “O (İbrahim) çıxan Ayı görəndə dedi: “Bu, mənim Tanrımdır!” O, batandan sonra isə (İbrahim) dedi: “Mənim Tanrım məni düz yola hidayət etməsə, mən yolunu azmış adamlardan olacağam (prof. R.Əliyev).

1669 B. Nizamiyə görə könlü işıqlandıra bilmək – maddi dünyadan əl çəkib mənəvi dünyaya qovuşmaqdır. Ən böyük səadət heç də maddi aləmdə deyil, yalnız ruhun qüdrəti sayəsində qazandığın mənəvi aləmdədir.

1670 B. *Ağ, qara lövhə* – gündüz, gecə. İnsan öz ömrünün gecəsini, gündüzünü təmizə çıxardıb pak etmək üçün tövbə qılmalı, suçlarının, günahlarının bağışlanmasını sıdq ürəkdən ulu Tanrıdan diləməli və tövbəsinə layiq yaşamaqdır. Bu halda göz yaşı tökmək mənon təmizlənməyin rəhnidir və bu göz yaşı ümid güləbidir. Başqa sözlə desək, sən bağışlanacağına və bundan sonra insan kimi yaşayacağına ümid bəsləyə bilərsən.

1671 B. Nizamiyə görə ölçü-biçi əsasında yaşamaq özünü nəfse, tamaha, yırtıcı cəhirlərə təslim etməməyi bacarmaq deməkdir. Yalnız bu dünyada gözəl yaşamaqla, o dünyanı qazana bilərsən.

1677 B. Bu dünyaya aldanma. Onun çəşməsi ilğımdır, aldadıcı sərab (miraj) hökmündədir. Ömürdən sonrakı ömrünü düşün.

1684 B. *Cəfəri qızıl* – xıltı olmayan, ən saf, təmiz qızıl deməkdir. Prof. R.Əliyevin yazdığına görə, buna ona görə cəfəri qızıl deyirlər ki, məşhur ərəb xəlifəsi Harun ər-Rəşidin (783-809) vəziri Cəfər Bərməkinin əmri ilə yüzdə yüz, xalis qızıla sikkə vurmağa başlayıblar.

Beytin mənası: bu sarı gülə bənzər Cəfəri altununu payla, bağışla. Şam kimi qızıl şölə saç ki, öz nurun ilə işıqlanasan – bu dünyada rəhmət, o dünyada şəfqət qazanasan.

1685 B. Bütün canlılarda bədənin doqquz qapısı var: iki göz, iki qulaq, ağız, burun deşikləri və s. Altıbaşlı altın – məşhur İran alimi Vəhid Dəstgirdinin yazdığına görə xalis qızıldan qayrılmış altı başlı büt olmuş, sonralar bu ad həmin qızıl növünə aid edilmişdir.

1687 B. *Məqsəd sikkəsi* – Tanrının razılığını qazanmaq və el içində yaxşı ad qoyub getmək.

1689 B. Bəlkə hətta xeyli üstündürlər Çünki şahlar, krallar, səltənət imperiya başçıları xalqların, müstəmləkə mənəşinə saldıqları ulusların qanını şüşəyə tutmaq hesabına varlanır, özlərinə qızıldan taxt-tac düzəltməklə bəşəriyyətin nifrətini, qəzəbini qazanırlar. Sikkə vuran dəmirçilər isə halal əmək adamlarıdır, buna görə rəğbətə, məhəbbətə layiqdirlər.

1690 B. İncil kitabında həyat tarixçəsi tam işıqlandırılmış əfsanəvi xəsis və hədsiz dərəcədə dövlətli Qarun ifrat simicliyinə görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılmış, yer yarılmış və Qarunu saysız-hesabsız xəzinələri ilə birlikdə udmuşdur.

1691 B. Özünü qızıla təslim edənlər bədbəxtədir. Qızılı özünə təslim edənlər isə xoşbəxt. Sonuncular qızılı bir qızıl köhlənə döndərərək cilovlayıb sürür, məqsəd mənzilinə çatırlar.

1696 B. Belə bir təəvvür varmış ki, qızıl mədənləri yalnız şərqdə, gündoğandadır. Beytin yürütdüyü digər fikir budur ki, qızıl Günəş şərqdən doğur, qərbdə batır. Deməli, qızılın, işığın, səxavətin ilk vətəni şərqdır.

1698 B. Burada Günəş şərqli, Ay isə qərbli kimi təqdim olunur. Bellidir ki, Ayın öz nuru yoxdur, yalnız Günəşin verdiyi şölə hesabına işıqlanır. Deməli, nur dilənçisidir.

1700-1701 B. Keçmişdə məhək daşını ən çox Dəməşq şəhərindən gətirirdilər. Xalislik əyərına malik ən saf qızıl isə Kiçik Asiyadakı Bizans imperatorlarına məxsus olmuş, bunu Rum qızılı adlandırmışlar.

1717 B. Sofu elə yedi ki, əlinə düşən ovu,
Çırağı da bir gile yağın möhtacı oldu.

Yəni əmanət pulu son qəpiyinədek xərcledi. Keçmişdə başqalarının heyvanı ilə qarışıq salmamaq üçün mal-qaranı damğalarımışlar. Bununla bağlı ideomatik ifadə yaranmışdır. "Filankəs ovunu elə yedi ki, heç damğa yeri də qalmadı". Şeyx də əlinə keçən əmanətilə bu cür davranır.

1718 B. Bizim Hacı elə ki, Kəbədən geri döndü,
Öz hindlisi önündə bir Türk kimi göründü.

Burada "hindli" anlayışı "üzüqaralıq", "Türk" ifadəsi isə "cəsurluq", "tələbkərlilik", "öz haqqını tələb edən qüdrət sahibi" ifadələrinin sinonimi kimi işlənmişdir.

1723 B. Belimi qırdı mənim o rükn qızılının.
Dözə bilmədim, yedim boynumdadır vəbalın.

Rükn qızıl – öz xalisliyi ilə məşhur olan və hökmdar Rük-n-əd-Din Deyləmi tərəfindən zərb edilmiş qızıl pul.

1729 B. Öyüd verdi özünə: – Azca təsəllimiz var,
Dərvişin heç nəyi yox... Heçdən nə almaq olar?

Doğrudan da, dərvişin itaət və ibadətədən başqa nəyi var ki, ala bilərsən?!

1731 B. Sofunun boğazından keçən o maldan qalan
Başı halqalı "Mim"lə kufi "Əlif"dir, inan.

"Mal" anlayışından yalnız "MA" hecası qalıb ki, bu da ərəbcə "yox", "heç" deməkdir. Sofunun başı halqalı "Mim"dən və kufi "Əlif"dən savayı verməli heç nəyi yoxdur.

1735 B. Din – əyarlı qızıldır, vermə onu şeytana.
Fəğfurun şərəfini layiq görmə səghana.

Fəğfur (baqpur) – Tanrı oğlu. Bu söz Yaxın və Orta Şərqdə Çin imperatorlarının ləqəbi olmuşdur. Burada isə şah mənasındadır (prof. R.Əliyev).

Beytin mənası: Saf qızıl olan dini şeytanlara sofular kimi təslim etmə, ulu şahların bilərəziyini it saxlayanların əlinə xaltaya, mid-bərə döndərmə!

1743 B. Torpaqla qurd dostluğu eləyir daim külək,
Özü yüngül, əli boş, heç nə itirməyəcək.

Qurd dostluğu – fələn düşmənlilik.

1744 B. Sənin diləklərinin tərəzisi olan zər,
Beş rükət namazının fatihəsinə bənzər.

Yəni namaz qılanda səni Allahı, peyğəmbəri yox, öz varidatını artırmaq yollarını düşündürsən. Bu cür namaz qılmaq, əslində bütün namazlarının axırına çıxmağın deməkdir.

1748 B. Xəbərsizsən aləmin mavi dairəsindən,
Dövr eləyən Günəşdən, göylərin mərkəzindən.

Yalnız özünün zəka və ruh qüdrətini dərk edənlər – ariflər bu dünyanın gedişini, kainatın bilməçələrini anlamğa qadirdirlər, sən yox!

1761 B. Kabab olan ciyəre səpilmiş duzdur şərab,
Duzsuzlara, kəmərlərə qismət olsun bu əzab.

Duz qatılmış üzüm suyu olan şərab əslində ciyərləri yandırır kabab edən oddur, atəşdir. Duzsuzlar, ağıldan kəmərlər bu odla ciyərlərini yandırır.

1766 B. "Əlif"sənso, qanadsız quşa dön, barsız yaşa!
Ya "Bey" kimi bar gətir, ömrü gözəl vur başa.

Şax və məğrur qamətilə öyünmək istəyirsənsə, "Əlif" kimi yalnız və mütəkəbbir dayan və əksinə, həyat xəzinəsindən bəhrələnmək istəyirsənsə, başaşağı, təvazökar "Bey" kimi dolan, məhsuldar ömür sür!

1768 B. Sən ki, tikan deyilsən dırmanma yüksəklərə,
Əlsiz-ayaqsız gül ol, bizi qərq elə atə.

Lovğalıq ucbatından dimdik dayanan, yüksəklərə can atan, bəzən hətta divar üstündə bitən, hər şeydən uca görünmək istəyən tikan kimi gözə girmə, başaşağı, təvazökar yaşayan, bəzən hətta əli, ayağı bilinməyən qızılgül kimi yaşa ki, həndəvəri rayihəyə qərq edəsən.

1772 B. Özünü kölgəlikdən qurtara bilsən əgər,
İnan, eyiblərin də kölgə kimi çəkiler.

Gözəl və cəsur yaşamağı, içəridən nurlanmağı bacarsan kölgəlikdən, küləlikdən, mənəvi zülmətdən, ətəldən, sıxıntı və eybəcərlikdən xilas ola bilərsən. Öz işığında eyiblərin əriyər, yox olar.

1773 B. Zülmətdə oyləşməyə dözə bilmir hər kişi,
Təkə dirilik suyu görə bilir bu işi.

Cəbrə qatlaşmaq, unudularaq yaşamaq, irtica zülmətinə davam gətirmək, dözümlü və iradəli olmaq hər kişinin işi deyil. Yalnız öz köks qəfəsini qaranlığında dirilik suyu saxlamağı bacaranlar, bəşəriyyətə xidmətin, nəciblik və xeyirxahlığın dərin qaynaqlarını öz varlığında yaşatmağa qadir olanlar bu səadətə çatırlar.

1774 B. Başı yerdə, ayağı göydə olan ey qafil,
Sənin fikir göylərin alt-üst olub, bunu bil!

Sən ruh aləmində yaşamaq əvəzinə maddi aləmə yapışıb qalmısan. Nəciblik, xeyirxahlıq, insana xidmət bayrağı daşımaq əvəzinə sərvət, şöhrət dalınca sürünürsən, yirtıcı ehtiraslara köləsən. Ömrün baş-ayaqdır. Özünü dərk et, ayağa qalx!

1776 B. Paltarını bu təstdə təmiz yumaq istəsən,
Ucal, suyu Günəşin qaynağından istə sən!

Yəni cəmiyyət əlaqələrindəki çirkəndən təmizlənmək istəsən, yüksəlməli,
öz ruhunun günəşinə qovuşmalısən!

ZALİM PADŞAH İLƏ DÜZ DANIŞAN KİŞİNİN DASTANI

1790 B. Ürəkləri sındıran zülmkar bir şah vardı,
Dirəşməkdə, höcətdə Həccacı mat qoyardı.

Həccac Yusif oğlu (661-714) Ömərilər sülaləsinin xəlifələri adından xilafətin müəyyən vilayətlərini idarə edən görkəmli dövlət xadimi olmuşdur. Xilafət düşmənlərinə qarşı mübarizədə, güman ki, əsil rəqəmləri şişirdən salnaməçilərin dediyinə görə, 130 min adamı edamə məhkum etmişdir. Həccacın vəfatı günündə isə ömərilərin dustaq evlərində onun əmrilə azadlıqdan məhrum edilmiş 15 min kişi və 30 min qadın olmuşdur. Buna görə Yaxın Şərq ədəbiyyatında onu qəddar zülmkar saymaq dəb halına düşmüşdür. Bununla belə, güman etmək olar ki, onun surəti ömərilərə düşmən kəsilmiş Abbasilər sülaləsinin tarixçiləri tərəfindən təhrif edilmişdir. Qədim salnamələrin birində deyilir: "Namuslu adamlara münasibətində o, yaxşı insan, üsyançılara münasibətində isə qəddar idi. Nəzərə almalıyıq ki, Həccacın hakimiyyət illəri zidd qüvvələrin toqquşduğu, həyəcanlı və mürəkkəb bir dövr olmuşdur.

1792 B. Aytək, gündək itigöz bir xəfiyyəsi vardı,
Bağlı qalan işləri ustalıqla açardı.

Gecənin qaranlığı hər şeyi gizlətdiyi, sirri batırdığı halda Ay və dan yeri sirr açan sayılır. İşqda hər şey görünür, gizlinlər, bilməcələr açılır.

On beşinci söhbət PAXILLARDAN ƏLHƏZƏR

1818-1819 B. Çınlayır dünya sazı... rəqqası yoxdur, heyhat!
Dəniz cəvahir dolu... qəvvəsi yoxdur, heyhat!
Qılinc, tac parıltısı, dirhəm şöləsi, gövhər,
Nə istəsən buyur, seç... bərq vurur xəzinələr.

Təbiət və cəmiyyət gözəlliklər, ülviliklər ilə doludur. Oğul istəyir ki, qollarını çirməsin, istedadına arxalansın və bu sonsuz gözəlliklərə bedii lövhələrdə canlandırmağa qadir olsun! Gerçəklikdəki gözəllikləri canlandırmağa böyük sənət, böyük sənətkar görək!

1827 B. Dünya yolçuluğunda gör nə qədər yol gedən,
Bir az da ağıllıdır daldakı öndəkindən.

Arxadan gələn şairlər, yeni gənclər öndə gedənlərdən, qocalardan, bözən daha ağıllı, daha istedadlı olurlar. Çünki onlar qabaqda gedənin də təcrübəsinə mənimsəyə bilirlər. Halbuki öndə gedən çox vaxt arxada gələnin özündən və irsindən xəbərsizdir.

1828 B. Yalnız idrak əhlinə yaraşır şərəf, ad-san,
İdrak üçün fərqi yox, cavansan, ya qocasən.

Sənət aləmində başlıca meyar heç də gənclik, yaxud qocalıq deyil, ilk növbədə istedad, idrakın qüdrətidir. Buna görə şərəf də, çələng də, ad-san da yalnız və yalnız istedadla görə müəyyənəşdirilməlidir. İstedad qiyəmətləndirməyi bacarmayan cəmiyyət naqisdir və belkə antihumanistdir.

1829 B. Eşitdim: qocalırkən mərəcana çevrilir daş.
Düşün bir az, hər daşdan mərəcan yaranmır, qardaş!

Məgər hər saç ağarmışa ağsaqqal demək olar? Məgər hər daş mərəcana çevrilir?

Nizami poemanın bu fəslini yazarkən saraya soxulmuş qoca şərbazlardan şiddətli dərəcədə pislə görmüş, zərbə daddmışdır. Buna görə fəslin demək olar ki, hər beyti mənəvi cəhətdən qocalmışlara qarşı hiddətlə, sağlam nifrətlə doludur.

1830 B. Xəbislər qocaldıqca bir az da quduzlaşıb,
Ləçər arvadlar kimi qeyzi başından aşır.

Poemanın orijinalında "ləçər arvad" ifadəsi əvəzinə "dağlı arvad" məcazi işlənir. *Dağlı arvad* – əfsanəyə görə dağda yaşayan, gözəgörünməz bir qadındır, qışqırana əks-səda verən odur. Əslində əks-sədanı yaradan içiboş yuvalar, zağa, kaha və mağaralardır. Nizami saraya soxulmuş şərbaz əleyhdarlarını həmin içiboşlara, ilan, əqrəb yuvası mağaralara və boş hay-küy salan ləçər arvadlara bənzədir.

1833-1839 B. Qönçədən çıxmış gülün ətri zərif, incədir,
Fəqət köhnə tikanın yarası bərk incidir.

Dəyib xal salan üzüm – göz üçün bir tutiya,
İlansa qocalırkən dönüb olur əjdaha.

Cavanların başında ağıl qollu-budaqlı,
Kif atan başlar isə çox da xoşlamır ağı.

Ayı, günü, həftəni öyrənmək istəyənlər,
Baxmaz köhnə təqvimə, baxsa da verməz səmər.

Aslanlardan çox yeyər acgöz, qoca köpəklər,
Ceyranın göbəyini canavar kimi sökər.

Məni çox da qınama, qorxsam qoca qurdlardan,
Mən ki məzlum Yusifəm, yerim də quyu, zindan.

Yox, qocalar gənc kimi vura bilməzlər yara,
Gəncin ölünə suyu bənzer yanar odlara.

Bu parcanın və onun davamının başlıca münaqişəsi gənclik ilə qocalıq arasında gedən mübarizədir. Nizami mənəvi qocalığı mənəvi gəncliyin ilk düşməni, başlıca döyüş və mübarizə qaynağı hesab edir, buna görə təfəkkürü, ruhu qocalmışları "yara vuran köhnə tikana", "oğdahaya çevrilmiş qartımsı ilana", içində ağıldan başqa hər şey olan "kif atmış başa", köhnəlmiş və əhəmiyyətini itirmiş cındır təqvimə, aslanlardan çox yeyən "qoca köpəyə", "ceyrinin göbəyini sökən canavara" bənzədir və əksinə, gəncliyi birinci növbədə, mənəvi gəncliyi səciyyələndirmək üçün ən gözəl, işıqlı bənzətmələr seçir: quru tikanın antonimi olan "qönçədən çıxmış gül", "dəyib xal salan üzüm", "qollu-qanadlı zəka ağacı", "əlinin suyu oddan, alovdan qüdrətli xilqət" bu bənzətmələr sırasındadır.

1841 B. Ağ yasəmən çatarmı yamyaşıl, tər söyüdə?
Ağ saçları qoyarmı o bənzerin hindliyə?

Burada yasəmən qocalığın, söyüd gəncliyin rəmzidir. Məgər istedadsız ağ saçlı qocalar istedad və gənclik timsalı hindliyə bənzerə bilermi?

1843 B. Yalnız xudbinlərdi, bax, bərk tutanlar köhnəni,
Haqqa tapınan örlər xudbinliyin düşməni.

Mənəvi cəhətdən qocalmışlar, xudbinlər yaşamaq haqqını itirmiş köhnəlikdən dördəlli yapışmışlar, buna görə onlar Allah, insaf, vicdan kimi ulu anlayışlardan min ağac uzaq düşmüşlər. Haqqı, Allah yolunu tutan gənclər isə xudbinliyin düşmənidirlər, tərəqqi uğrunda sağlam mübarizədirlər.

1844 B. İndi hilal gördüyün Ay ki, saçır nurunu,
Kamal çağına ərəcək, bədr adlandır sən onu.

Bu gün aypara sandığın gənc sonətkar sabah dolğun Ay kimi şəfəq saçdı bilər, ovun bədrini hilal ikon görməyi bacar.

1845 B. Cavan xurma ağacı yüksəldimi səmaya,
Əlini elə at ki, çata bilsin xurmaya.

Nizami özünü və öz poeziyasını artıq bar verən xurma ağacına bənzədir, əleyhdarlarını xəbərdar edir ki, bu xurma ağacına hörmətlə, ehtiramla yanaşmalısın. Əks halda, xurma yemək əvəzinə əlinə, ağzına tikan batar.

1853 B. Bəxt ucaldan bayrağı kim aparsın irəli?
Yalnız onu hifz edən igidlərin ölləri!

Böyük bir poeziya bayrağı ucaldılsa, görək hamı, qocalı-cavanlı öz nəfəsilə onu dalğalandırsın, ucaltsın, irəli getməsinə yardım qılsın!

GƏNC ŞAHZADƏ VƏ ONUN QOCA DÜŞMƏNLƏRİNİN HEKAYƏTİ

1867 B. Bağlamasan kökünə tazə bulağı, arxı,
Tufanla gülşərmə çinarın qol-budağı?

Köhnəlmiş, sozalmış, qurumuş arxın lili, üfunəti təzə fidanın köklərini yandırır çürüdə bilər, sən onun kökünə can verəcək yeni arx, yeni bulaq çək ki, qalxıb qanadlısın, qasırgılarla gülşə biləcək əzəmətli çinara çevrilsin!

1869 B. Özünü dərk edən öz könül vaizi var,
Ən gözəl öyüdləri qulağına pıçıldar.

Nizami Gəncəvi burada "özünü dərk edən" hökmdar deyərək Bəhrəm şah Ərzincanlı, "ən gözəl öyüdləri" onun qulağına pıçıldamağa qadir "könül vaizi" dedikdə isə özünü nəzərdə tutur.

1870 B. Ağlımı – qılıncımı çıxar qınımdan bir an,
Nə vaxtacan onu sən qında saxlayacaqsan?

Bəhrəm şah Ərzincanlıya üz tutan Nizami özünü zəka qılıncına bənzədir və şahdan tələb edir ki, bu qılınc qında qalmasın. Zira bu sənət qılıncı köhnə mücrədən çıxarılmayıb, Tanrı tərəfindən göndərilmiş ulvi bir töhfədir. Pak nəfəsli ilham, istedad sahiblərindən hökmdarlar görək heç nəyini əsirgəməsin.

On altıncı söhbət MƏSLƏKDƏ ÇAPUQ İRƏLİLƏMƏ

1882 B. Adəm asqırığının Məsihə çatdı səsi,
Qoy natiqlərə çatsın yalnız dövlət xütbəsi.

Cəbrail Həzrət Adəmin birinci asqırığını gizlətməmiş və Məryəm ananın köynəyinin qoluna üfürmüşdür ki, bundan boylu olub çocuğunu, gələcək peyğəmbər İsanı – Məsihi dünyaya gətirmişdir. Belə bir qüdrət, Cəbrail vasitəçiliyi dövlət başçıları üçün xütbə oxuma girovəsi yalnız Nizami kimi natiq sənətkarlara avarşır!

1887 B. Yalnız saxta sikkənin paxırını açır od,
Oddan nə qorxun sən, ey saf qızıl, ey yaqut?!

İradə və məslək xadimləri çətinlikdə daha da bərkiyir, saflaşır, həyatın nə saxtasından çəkinir, nə atəşindən. Necə ki, od içində düşəndə qızıl daha da saflaşır, başqa ərintilərdən təmizlənir. Yaqut isə odda yanmır.

1912 B. Cəvza bürcündən doğub çağır səadətini,
Dövrün xoşbəxt oğlu ol, sən də sına bəxtini.

Klassik astronomların dediyinə görə, Günəşin Covza (Əkizlər) bürcündən keçdiyi çağlarda (22 may – 22 iyun) anadan olan uşaqlar xoşbəxt taleyə malik olur. Çoxuşaqlı hökmdarlar bu etiqad ilə öz dəliqanlılarına eyni sayda qoz verir, qozu sındırmalarına tamaşa edərmişlər. Kimin heç bir qozu-cevizi çürük çıxmasa o, Covza bürcü şölesinə layiq sayılır, vəliəhd təyin olunarmış. Nizami burada “ceviz” və “covza” sözlərinin səs uyurlığından mahirənə istifadə etmişdir.

1914 B. Rahat çağladığından sellər, sular bəxtiyar.
Düğümlü ud ağacı odda yanar, kül olar.

Ud ağacı odda yandıqda ötir saçır. Buna görə manqalı udun köməyiylə qalayırırlar.

1922 B. Bizim doqquz katibin bir cüt hünərnəməsi,
Nişan verə bilmədi mənə dolu bir əksi.

Bir cüt hünərnəmə – gecə, gündüz. Doqquz katib – doqquz fəlek.

Beytin mənası: Yer üzündə elə bir kişi tapılmadı ki, yaşamaq qanunlarını tam dərk etməyə qadir olsun. Doqquz katibin (doqquz fələyin) nə gecəsi, nə gündüzü həmin adamı nişan verə bilmədi.

On yeddinci səhbət TAPINMA VƏ TƏCRİD BƏHSİ

1964 B. Əqlin – canındır sənin, bədən, cismi sənə,
Canın bir xəzinədir, sehri, tilsimi sənə.

Buna görə tilsimi sındırmalısan bədənə əziyyət verməliyə ki, canını xəzinəni xilas edə biləsən. Yalnız birçə yolla – sərvət, şöhrət, səhvət acgözlüyündən, kirli ehtiraslardan əl çəkməklə sən bu nadir xəzinəni özündə kəşf edə bilərsən.

1972 B. Tutuquşu güləndə çatladı qəndin bağı,
Kəkiliyə ağzını yumdu qaqqılıtları.

Tutuquşu güləndə orta həddi gözlədiyi və gözəl nitq nümayiş etdirdiyi üçün onun şirinliyindən qənd, şəkər xəcalət çəkdi, bağı çatladı. Kəklik isə orta həddi gözləyə bilmədi, qaqqılıtları dünyanı başına götürdü, buna görə özünü qartallara nişan verdi, ovlandı, ağzı biryolluq yumuldu.

Nəticə: güləndə, qonuşanda, yeyib-içəndə, hər işdə orta həddi gözlə, ifrata varma!

1980 B. Hər sevinən ürəkdə yangılı bir qəm də var,
Hər gündüzün gövhəri gecə bətnindən doğar.

Gündüzün gövhəri – Günəş.

MÜRŞİD İLƏ MÜRİDİN HEKAYƏTİ

Mürşid – yol göstərən, rəhbər, nəsihətçi, bələdçi, öz müridlərinə rəhbərlik edən dini təriqət başçısı. Mürid – şagird, tərəfdar, ardıcıl; bir təriqətdə şeyxin, yaxud mürşidin ardınca qoşan təriqətçi. Təriqət – yol, dini məslək yolu.

1998 B. Sən ki eşşək deyilsən, əl çək bədən yükündən,
Zahidlik yükü daşı, xam, deyilsən, ögər sən.

Başqalarının qanını sorma, zülm etmək, nəfs, tamah acgözlüyü, şöhrət və səhvət düşkünlüyü kimi mürdar ehtiraslara təslim olanlar bu dünyada öz boynuna çox ağır yük götürür və yükün ağırlığı altında çökürlər. Arif və cəsur insanlar isə bu cür qeyri-insani yükəndən imtina edir, bəşəriyyətə xidmət yolunu seçirlər.

1999 B. Sənin zahidlik xəttin öyilməyə, düz olsa,
Yas nədir bilməyəcək, hamı batsa da yasa.

Zahid – ibadətçi, pəhrizkar, asket. Sənin zahidliyin zahiri deyilsə, doğrudan da, dinə, Tanrıya, düzlüyə, bəşəriyyətə xidmətdən ibarətdirsə, onda sənə zaval yoxdur, heç vaxt ötəyin yaş olmayacaq, biabır olmayacaqsan.

2000 B. Zahidliyin göz diksə zərli şah xələtinə,
Bənzəyər Süleymanla zənbil hekayətinə.

Dünyanın məşhur tacdarları başına qızıl tac qoyub öyünə zərli libas geyirlər zahidlik yoluna düşdükdə daha əzəmətli görünürlər. Belələri ən böyük hökmdar olduğu halda zənbil hörən və öz əllərinin rəngi ilə yaşayan Süleyman peyğəmbərə bənzər.

2001 B. Dərni zahidliyin qəbası altında şam,
Hidayət nuru saçır, qızıl saçır hər axşam.

Pilətesindən, yağından və alışıb yanan cismindən, canından başqa heç nəyi olmayan şam, gecələr əsil zahidə bənzər: həndəvərinə düzlük (hidayət) nuru və qızıl səpdiyi halda hay-küy salmadan yanar və bu yolda canını qurban verir.

2002 B. Xoşdur, zahid görünsə hətta meyxanələrdə,
Xəzinələr saxlanırsa çünki viranələrdə.

Aclıq, qıtlıq, yoxsulluq olan yerdə zahidlik onsuz labüddür. Meyxanələrdə, nemətlərin sərgisi açılan yerlərdə, saray və kəşanələrdə zahidlik etmək isə ikiqat qəhrəmanlıqdır. Çünki burada nəfsi saxlamaq və başqaları haqqında düşünmək, onların yoxsulların rifahı haqqında qayğı bəsləmək daha böyük hünər istəyir. Bir də zahidin (Tanrı bəndəsinin), halal adamın hələməxanaya qədəm qoyması – viranəyə, xarabalığa girməsi kimidir. Nə qəm, nə yaxşı xəzinələr məgər elə xarabalıqda yerləşmirmi?

2003 B. Zər yelənli bayrağın altında olduğundan,
Nizami zahidliyi səfə gətirir müdam.

Nizami zahidliyi heç də nemət qıtlığı ucbatından deyil, əksinə, o zər yelənli bayrağın altında, hökmdar, sultan himayəsində yaşayır, buna görə qənaətcilliyi və zahidliyi iqiqat igidlikdir, səfə gətirən zahidlikdir.

On səkkizinci söhbət İKİÜZLÜLƏRDƏN ƏLHƏZƏR

2004 B. Daim özünə bənzər saxta sikkələr kəşən,
Qəlbi kimi boş qəlib yapanları tanı sən.

Könül mədənindən inci və dürr kimi çıxardığın sözləri saxtakarlara, sara-ya soxulmuş şəirbazlara, sərvət və şöhrət dilənçilərinə göstərmə. Onların qəlbi qəlpdir. Onlar bəşəriyyətə sənət nümunəsi əvəzinə “boş qəlib” təqdim edirlər ki, içində heç nə yoxdur.

2006 B. Qarşında işıq kimi parlaq görünər onlar,
Arxanca kölgə kimi oğrun sürünər onlar.

Zahiri bəzək-düzəklərinə, rütbə, vəzifə, çələnk və təltiflərinə, imtiyazlarına uyma. Üzdə parıltılı görünsələr də, içəridə zülmət kimidirlər, arxanca kölgə kimi sürünən casuslar, şaiyəbazlar səni güdə vermək üçün fürsət, girəvə güdənlərdir.

SİR SAXLAYAN İLƏ CƏMŞİDİN DASTANI

2072 B. Başını doqquz göydən dışarı çıxaranlar,
Dərüni aləminin meydanında at çapar.

Kainatın mənavi hökmdarları yalnız və yalnız öz nəfsinə qalib gəlməyi bacaranlar, hər cür acgöz və yırtıcı ehtirasları boğub ram edə bilənlərdir ki, göylərin doqquzuncu qatından yuxarı qalxırdı ərşə, Tanrı mərtəbəsinə yüksəlir və özlərinin ruh aləmində köhlən səyirdirlər.

2074 B. Eşqin gizli qalması bir möcüzə sayılır,
Elə ki üzə çıxdı, xərabətdə bayılır.

Eşq yalnız o zaman möcüzə səviyyəli gözəlliyə, ülvyyətə çevrilir ki, ürəkdə bəslənir, faş edilmir. Elə ki, aşiq və məşuq bu sirri açdı, dilə-dişə saldı bir gün onları xərabətdə bayılmış görürlər. Yəni böyük məhəbbət əvəzinə yataq həyatı, cismani yaxınlıq müşahidə edilir.

2075 B. Sirr dünyünü vurarkən din ipliği seçdilər,
Həllacın da ipini bu pambıqdan eşdilər.

Həllac – pambıqdarayan və X əsrin məşhur filosof – sufi şairi Mənsurun loqobi. Beytin mənası: Məhəbbətin sirr kisəsinin ağzı dinin sapı ilə bağlanıb. Onu bağlı saxlamağı bacarmalısan. Əks halda səni Mənsur həllacın aqibəti bəklər. Sirri açdığına, “Mən – həqqəm!” deyə haray çəkdiyinə görə boğazına sabunlu ip, kəndir keçirildi.

2076 B. Nə qədər ki, bağlıdır qönçə rahat, salamat.
Dönür qan çanağına açılan kimi, heyhat.

Nə qədər ki, səbə və Günəşlə vüsəl sirrini saxlaya bilir, qönçə salamatdır. Elə ki, bu sirri açıb gülə çevrilir, dərhal qanını töküüb onu dərir, aparırlar. Nəticə: sirri qorunmalıdır!

On doqquzuncu söhbət AXİRƏTİ QARŞILAMAQ HAQQINDA

2087 B. Sənə – dindən əl çəkib dünya tələb edəne,

2088 B. Dinin keşikçiləri görün nə deyir, nə!

“Qayıt ədalətsiz, nəkəsini qapısından,
Bu sirlər sarayının ətrafını göz, dolan!”

Dinin keşikçiləri – peyğəmbərlər. *Ədalətsiz, nəkəsini qapısı* – dünyamız. *Sirr sarayı* – axirət evi.

2089 B. Dünya bu odlu səhra səni coşdurdu... ancaq,
Burda gizlətdiklərin orda aşkar olacaq.

Dünya dedikləri bu odlu səhrada gördüyün ilğımlar – dəbdəbələr, kəşənələr, sərvət, şöhrət və şəhvet yollarında qazandığın zahiri və müvəqqəti uğurlar səni coşdurur, havalandırır, unudursan ki, bu dünyadakı alçaqlıqların üçün o dünyada haqq məhkəməsi, mizan-tərəzi qarşısında hesab verməli olacaqsan! Bütün zülmətlərin, xalqların qanını sormağ üçün tələ, tor qurmağın, əliuzunluğun, acgözlüyün üzünə çırpılacaq, haqqın divanından yaxa qurtara bilməyəcəksən!

2116 B. Onun dərinliyində itib batır mağaran,
O sonsuzluq yanında bir heç olarsan, inan.

Mağara – dünyamız.

Beytin mənası: Mənasız yaşayanların dünyada heç bir izi qalmır. Belələri kainat adlı sonsuzluqda heç kimidirlər, sanki heç dünyaya gəlməyiblər.

2120 B. Hani, biçə bilibmi göylər elə bir donu,
İki papaqlı oğru çala bilməsin onu?

İki papaqlı oğru – gecə, gündüz: çərxin gərdişi.

Beytin mənası: Elə bir adam varmı ki, əcəl onu apara bilməsin?!

- 2122 B. Üzr, naz qapısından de, hansını açdın sən?
Həmin qapı üzünə açılacaq təzədən.
Yəni bu dünyada nə əkmisənsə, o dünyada onu biçəcəksən.
2131 B. Qurşun rəngli qalanı – bu göyləri zəbt elə,
Bu əbləh Xüttəlanı yəhərlə min, dön yelə.

Xüttəlan – Şərqi Türkünstanda vilayət adı. Burda türklər öz cins atları ilə məşhurdu.

Beytin mənası: Xüttəlan atını minib çap, bu dünyadan elə sürətlə get ki, heç izin-tozun da qalmasın. Ruh aləmini, qurşun qalanı tutmağa tələs.

HARUN ƏR-RƏŞİD İLƏ DƏLLƏYİN DASTANI

- 2138 B. Xəlifəlik təxtini alırken ələ Harun,
Ucalmışdı bayrağı Abbas oğullarının.

Abbas – Məhəmməd peyğəmbərin əmisi. Abbasilər xilafəti (750-1256) onun xəlifələri və din tərəfdarları tərəfindən təşkil edilmişdir.

İyirminci söhbət

ƏSRDAŞLARIN YARAMAZLIĞINA DAİR

- 2167 B. Çiyimizdə cüt mələk dərdimizi çəkmədən,
Bizimlə ülfətindən şeytan belə qüssədə.

Dini etiqada görə, qiyamət – məhşər günü gəlib çatanda hər insanın çiyində əyləşəcək Rəqib və Ətid adlanan iki mələkdən biri savab işlərimizi, o biri bəd əməllərimizi qələmə alacaqlar. Onlar indidən bizim üçün qüssə çəkirlər ki, görün bəşəriyyətin gördüyü savab iş nə qədər cılız, alçaqlıqları, suçları, günahları nə qədər böyükdür. Bizi yoldan çıxarmalı şeytanlar, divlər belə qüssə çəkir ki, görün kimə yoldaş, qohum olmuşuq?! (Vəhid Dəstgerdi).

- 2170 B. Gecədən qaranlıq qiyamətin səhəri,
Sübh namaz qılanların hanı bayraq əlləri?

Bayraq – paklıq və zəfər təmsalidir. Hanı elə insanlar ki, sübh namazına qalxanda göylərə doğru açılmış əlləri bayraq qədər pak və zəfər müjdəçisi olsun?!

- 2176 B. Külə döndər qəlbini, vəfa yalnız ondadır,
İnsaf gilindən doğan reyhanımız ondadır.

Mənası: Torpağa dön ki, hər şey torpaqdan doğur.

- 2177 B. Ürəyin qazandığı hər qələbə, hər zəfər.
Sədaqətdən çıxmış ən möhkəm yaya bənzər.

İnsanda ən ülvə hissələrin, xeyirxahlıq və qəhrəmanlığın qaynağı ürəkdir. Buna görə Nizami onu möhkəmlikdə kaman girişinə bənzədir.

- 2184 B. Riyazət hünərini bir tamaşa zənn elər,
Ərənlər bərsində qara fikrə düşənlər.

Paxıl və alçaq adamlar qəhrəmanlığı bəyənərsə, bunu qəhrəmanın özünü göstərməsi, oyunu kimi qələmə verərlər.

- 2185 B. Səxavətli mərdlərə israfçı deyir onlar,
Sədaqəti, vəfanı müftə qulluq sayanlar.

Vəfa və sədaqət duyğusundan yoksun (məhrum) olanlar bu hünərin daşıyıcılarını lağa qoyar, özünü bütünlüklə xalqa, sənətə və bəşəriyyətə həsr etməyi görəksiz, boş şey, israfçılıq adlandırırlar.

- 2186 B. Səxavət onlar üçün yalnız rixşənd qaynağı,
Müdrək söz, qüdrətli söz – qurumuş sel yatağı.

Qəhrəmanlıqla nəfəs alan böyük söz yaradıcılarının gündəlik mətanəti cır, cılız, miskin adamların rixşəndinə səbəb olar. Poeziya bəhəddirlərinin yaratdığı müdrək sözü, qüdrətli sözü “qurumuş sel yatağı” adlandırmaqdan utanmayan bu zavallılar yaddan çıxarırlar ki, həyatda hər şey gəldi-gedəkdir, qalan birçə iradə, ilham və zəka gücündən yaranmış sözdür.

- 2201 B. Mənim könül bağından dərdiyim hər şerimi,
Onlar inkar edirlər əski Nuh qövmü kimi.

Kafirilər, iman gətirməyənlər Nuh peyğəmbəri inkar etdikləri kimi başı gora əsən bu qoca şeribazlar, saraya soxulmuş məddahlar da mənə qarşı cahad elan etmişlər. Lakin poeziya gəlim bu ümumdünya daşqınından sağ-salamat qurtaracaq, bu ədəbi cırdanların hamısı selə, suya qorq olacaqlar.

- 2202 B. Sən ey Xızrın bayrağı, ucal, bir qəza törət!
Yağdır, xoş nəfəslə Nuh, məlunlara qarşı et!

Dini etiqada görə, İskəndər zülmətə dirilik suyu ardınca gedəndə bu dirilik suyunu çoxdan içmiş, əbədiyyət qazanmış, yaşıl geyimli Xızr da ona qoşulmuş, dara düşənlərə, nicat umanlara öz nicat funksiyasını yerinə yetirmişdir. Nizami birçə gile nura tamarzı qalan bu qaranlıq dünyada, alçaq mühitdə poeziyanın, böyük sənətin, dirilik suyu ardınca qoşduğunu bildirir, bu yolda Xızrı yardıma haraylayır, onun bayrağını öz başı üstündə görmək istədiyini bildirir, Nuh peyğəmbəri də çağırır ki, bəd duası ilə məlunları – onu gözü göturməyən saray məddahlarını tufana qorq etsin.

BÜLBÜL İLƏ QIZILQUŞUN DASTANI

- 2221 B. Fələk görür işini daim dinməz-söyləməz,
Çəmbərindən başını heç kəs qurtara bilməz.

Haray-həşir qoparmadığına və işini sakitcə gördüyünə görə hər şey fələyin ixtiyarında, hökmündədir. Hələ birçə nəfər də tapılmayıb ki, onun çəmbərindən, həlqəsindən, dar ağacının ilgəyindən başını qurtara bilsin.

- 2223 B. – Tanrı sənə yar olsun, katib, sabahın xeyir!
 2224 B. Mən son nöqtəmi qoydum, daha qələm sənindir.
 Naxış vur ki, bu xalçam səmalarla yarışsın.
 Buqələmun qələmim rənglər sərgisi açsın.

Dan yeri söküləndə bitirdiyim kitabım, ey katib, daha indən belə sənün qələminin hökmündədir. Ona elə bir naxış vur ki, yaratdığım xalça öz rəngləri, xalları, ovsunları ilə səmaları heyran qoysun, fəzləklərin xalçasından daha zivər, daha müəvvər görünsün.

- 2235 B. Ayaqlarım bu yurda bənd olsa da... nə zərər?
 Əlimdə, ovcumdadır bəlkə bütün ölkələr.

Özü Gəncədən çıxma bilməyə də, Nizami, poeziyasının cahan şöhrəti qazanacağını elan edir.

- 2239 B. Uca boyun geyimi boya bərabər görək,
 Ta qalxarkən ayağa utanmaya o mələk.

Nizami Gəncəvi mələk kimi gözəl bir poema yaratdığını bildirir və bu gözələ yaraşan geyim, mükafat, çələng umduğunu dastanın ithaf obyektindən – Bəhrəmşah Ərzincanlıdan gizlətmir.

Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması	4
Başlangıç	23
Tövhid və münacat	27
İkinci münacat	30
Peyğəmbərlərin sonuncusu Həzrət Məhəmmədə gözəlləmə	32
Peyğəmbərin meracı	34
Peyğəmbərimizi öyən ikinci gözəlləmə	39
Son peyğəmbər Həzrət Məhəmmədə üçüncü gözəlləmə	41
Peyğəmbərimizə dördüncü gözəlləmə	44
Peyğəmbərimizə beşinci gözəlləmə	46
İslam padşahı Məlik Fəxrəddin Bəhrəmşah İbn Davuda öyü	49
Hüzurunda yer öpərkən söylənib	51
Kitabın yazılması səbəbi	54
Söz qoşmağın fəziləti haqqında	57
Ölçülü sözün ölçsüz sözə üstünlüyü	60
Gecənin vəsfı və könülə dalma	65
Birinci xəlvət qəlbın tərbiyəsi	71
Birinci xəlvətin səmərəsi	77
İkinci xəlvət gecə görüşü	79
İkinci xəlvətin səmərəsi	84
<i>Birinci söhbət.</i> Adəmin yaradılmasına dair	87
Ümitsiz padşahın bağışlanması dastanı	93
<i>İkinci söhbət.</i> Ədalətli və insafli olmağa dair	95
Adil Nuşirəvan ilə vəzirin hekayəti	98
<i>Üçüncü söhbət.</i> Dünya hadisələrinə dair	102
Süleyman peyğəmbərlə qoca əkinçinin hekayəti	106
<i>Dördüncü söhbət.</i> Rəyyətin haqqını padşahın qoruması	108
Qarı ilə Sultan Səncərin hekayəti	110
<i>Beşinci söhbət.</i> Qocalığın sifətləri	113
Kərpickəsən qocanın hekayəti	117
<i>Altıncı söhbət.</i> Varlığın etibarı haqqında	118
Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti	121
<i>Yeddinci söhbət.</i> İnsanlıq mərtəbəsinin bütün xüsusiyyətlərdən üstünlüyü	125
Firidun şahın ceyran ovu hekayəti	129
<i>Səkkizinci söhbət.</i> Yaradılışın həsninə dair	130
Meyvəsətinə tülkünün və cibkəsənin hekayəti	135
<i>Doqquzuncu söhbət.</i> Dünya qayğılarından qurtulma böhsi	136
Tövbəsinə pozan zahidin hekayəti	140

<i>Onuncu söhbət. Dünyanın sonu haqqında</i>	142
<i>İsa peyğəmbərin hekayəti</i>	146
<i>On birinci söhbət. Dünyanın vəfasızlığı haqqında</i>	148
<i>Nəzər sahibi bir möbidin dastanı</i>	151
<i>On ikinci söhbət. Dünyaya vida</i>	153
<i>Çəkişən iki filosofun dastanı</i>	156
<i>On üçüncü söhbət. Dünyadan əl üzməyə dair</i>	158
<i>Xain sofu ilə hacının dastanı</i>	161
<i>On dördüncü söhbət. Qəflətdən oyanma şərtləri</i>	164
<i>Zalım padşahla düz danışan kişinin dastanı</i>	168
<i>On beşinci söhbət. Paxıllardan əlhəzər</i>	170
<i>Gənc şahzadə və onun qoca düşmənlərinin hekayəti</i>	174
<i>On altıncı söhbət. Məsləkdə çapuq irəliləmə</i>	175
<i>Yaralı çocuğun dastanı</i>	179
<i>On yeddinci söhbət. Tapınma və təcrid bəhsi</i>	181
<i>Mürşüd ilə müridin hekayəti</i>	185
<i>On səkkizinci söhbət. İkiüzlülərdən əlhəzər</i>	186
<i>Sirr saxlayan ilə Cəmşidin dastanı</i>	188
<i>On doqquzuncu söhbət. Axirəti qarşılamaq haqqında</i>	192
<i>Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı</i>	197
<i>İyirminci söhbət. Əsrdaşların yaramazlığına dair</i>	199
<i>Bülbül ilə qızılquşun dastanı</i>	203
<i>Kitabın son sözü</i>	204
İzahlar və şərhlər	207

Nizami Gəncəvi

SİRLƏR XƏZİNƏSİ

“Lider nəşriyyat”

BAKİ-2004

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktorlar:	<i>Rauf Cəfərov</i> <i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəşad Həmidov</i>
Kompyuter yığıcıları:	<i>Bəsti Cəfərova</i> <i>Aygün Məmmədova</i>
Korrektorlar:	<i>Elmira Teymurova</i> <i>Pərinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 29.04.2004. Çapa imzalanmışdır 04.11.2004.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 16,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25 000. Sifariş 161.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

000004